

Ad Beukering

Geschiedenis

van de familie

Beukering - van den Berg

Deel IV:

1968 - 1993

Nijmegen 2015/2017/2021

Voor **Mira** en **Georges**

Voor Reza, Lars en Simon, en Jade

Voor hun kinderen

Wat had ik ooit werkelijk geregistreerd van mijn omgeving,
 mijn vriendinnen, Anna?
 Lui, slordig, duister, op krukken, scheel als een otter,
 blind als een vleermuis, ben ik langs hen gegleden

Hugo Claus, uit: *Het laatste Bed*, p. 41

Vanaf nu wordt mij het schrijven een stuk moeilijker. In deel I teerde ik eerst op de aktes, daarna op de schaarse foto's en sinds mijn geboorte vooral op mijn geheugen. Maar juist het toneel trekt vele fotografen, het aantal foto's is dertig keer zo groot. Veel brieven zijn nu ook bewaard, dagboekbladen met tientallen dromen, een paar geluidsbanden, video-opnamen. Het gevaar bestaat dat al dit materiaal het over gaat nemen van mijn geheugen, en dat wil ik niet, omdat het geheugen verbonden is met de emotie en mij beter verteld wat werkelijk indruk op mij heeft gemaakt. Ik laat opnieuw mijn geheugen als gids voorop lopen.

Het moet in de tijd zijn geweest dat in Parijs de mei-revolutie uitbrak, waarvan Daniël Cohn-Bendit de grote aanstichter was, dat ik werkte aan mijn rol van Lanceloet. Met de taal had ik geen moeite, met het vrij bewegen, het vrij ademen des te meer. Mijn lichaam was gespannen, ik deed alles op kracht, maakte me veel te druk, had nog geen benul hoe ik met minimale vorm een zo groot mogelijk effect kon bereiken.

Ik was een beginnening.

Had ik plezier? Ja, ik had plezier, was trots op mijn hoofdrol, tegelijk was ik benauwd elke keer als ik 'op' moest.

Omdat Lanceloet niet te stoppen is in zijn begeerte, belooft 'sine moeder' hem dat hij één nacht met Sanderijn 'sine gevoegh' mag doen.

Tot ongeloof van Sanderijn maakt de moeder haar 'toestemming' bekend.

We hebben de *Lanceloet* in de loop van 1969 tien keer opgevoerd. Het is tekenend voor

de tijd dat zo'n middeleeuws stuk met middeleeuwse kostuums toen nog kon. Nijmegen was de 'noordelijkste stad van het katholieke zuiden'. De inhoud was gewaagd vanwege de vrije seksuele moraal.

Er hing verandering in de lucht.

In de Middeleeuwen echter was het stuk gewaagd vanwege het doorbreken van de kaders van de standenmaatschappij.

Maar dat ging aan ons publiek, en aan onszelf voorbij.

Wim Princen kwam uit een bakkersfamilie. Zijn vrouw Maria was een stuk ouder dan hij. Ze hadden een toneelboekwinkeltje in een smal historisch pand aan de Grote Markt. Doordat het iets verzakt was, hielden de vloeren binnen licht.

Wim was bezeten van toneel. Raakte niet uitgepraat over het toneelensemble Theater uit Arnhem, met landelijk bekende spelers als Bernard Droog, Elise Hoomans, Carol Linssen, zijn vrouw Christine Ewert, Peter van der Linden.

Zijn uitgesproken bewondering voor zijn helden maakte ons verlegen. Wij konden niet in hun schaduw staan. Dat zei hij niet, maar dat was gemakkelijk af te leiden.

Complimenten gaf hij altijd aan de anderen, nooit aan jou.

Zijn grote bewondering verhulde een eigen minderwaardigheidscomplex. Wim was niet geschoold en daar leed hij onder. Maar dat hadden wij niet door. Wij geloofden dat zijn admiraties, ja zijn adoraties, voortkwamen uit een diep doorvoelen van zijn ziel. Menigeen bewonderde Wim.

Menigeen ook niet. Op het stadhuis waren ze veel minder onder de indruk. Jarenlang heeft Wim ervoor gepleit om van de oude Latijnse School naast de St. Stevenskerk een theater te maken. Beter gezegd: het moest een vormingscentrum worden. Want het moet gezegd dat Wim door zijn contacten met de professionele toneelwereld de improvisatie had leren kennen als een probaat middel om acteurs op te leiden. Ook amateurtoneelspelers. Zo nodigde hij docenten als Frits Vogels uit van de Mime-school in Amsterdam, die aparte lessen kwamen geven aan zijn 'cursisten'. Uit het NCA rekruteerde hij de bekende Jan Velzenboer.

Deze initiatieven van hem hebben er mede toe geleid dat de gemeente Nijmegen in 1972 in een splinternieuw gebouw een Cultureel Centrum oprichtte, waarvan dramatische vorming één van de peilers was.

Hoewel ik van hem leerde, ontstond er geen vertrouwensband. De student in mij zat hem in de weg. Soms terecht. Grof gezegd: de doener bevond zich tegenover de denker. De gemoedsmens tegenover de (meer) verstandsmens.

Kon het uitblijven dat ik verliefd werd? Tijdens een repetitie zat ik naast Heleen aan de kant op een bank. Ik gaf haar een sigaret, zij nam aan. Het ging door me heen dat ik me bij haar op mijn gemak voelde.

In de bus op weg naar het klooster van Male bij Brugge om een gecombineerde voorstelling te geven van de klucht *Nu noch* en de *Lanceloet*. V.l.n.r.: Cees van Wees, technicus, Gé Cimmermans, Laetitia Galama en ik.

Omdat Gé de enige is die zingt, zou het *Die Forellen* kunnen zijn van Schubert. De stemming is opperbest. Je zou niet vermoeden dat die even tevoren grondig verpest was door een hyper-chagrijnige Wim Princen, die ontdekt dat we de kostuums bij ons hadden, maar de pruiken waren vergeten. Wat een stampe! Voor ons was het eenvoudiger: dan maar zonder die dingen.

Wim kende die paters van Male goed, hij ging er geregeld op retraite en wilde met onze voorstellingen goede sier maken. Maar die moderne koppen boven die middeleeuwse kleren, dat verpestte voor hem alles.

❧ ❧ ❧ ❧ ❧

In het najaar van 1968 beleefde ik in de stadsschouwburg van Nijmegen een toneelervaring van een intensiteit die ik daarna nooit meer beleefde. Ik wist van de wereld niet meer.

Het gordijn ging open en ik keek in een eenvoudige huiskamer: tafel met drie stoelen, rechts een sofa, links een kaptafel met een staande haardroger. Een trap naar boven.

Onder de trap, nauwelijks zichtbaar een wieg. Een keukendeur.
 De kamerdeur ging open, zachtjes, daar stond een man in een lange grijze jas met een grote koffer. Hij keek. Stapte naar binnen, wachtte. Zette ineens de koffer op de sofa, zag de wieg. Liep er naartoe, haalde een baby-sokje te voorschijn, deed zijn hand erin, gooide het terug. Sprong naar het raam, keek naar buiten. Liep terug naar het buffet. Pakte de jeneverfles die erop stond, dronk uit de fles, zette hem terug. Liep ineens naar zijn koffer, opende hem, haalde er een schilderijtje uit, voorstellende Christus met de doornenkroon, haalde enkele haarmode-platen die boven de coiffeuse hingen van de muur en hing de Christus-kop ervoor in de plaats. Liep ineens door de keukendeur naar achteren, de deur bleef openstaan. Toen achter de coulissen, zeer hard: “Godverdomme!” Hij kwam terug, een slappe rabarberstengel in de hand. Sloeg met de stengel hard op de tafel. Ging midden achter de tafel zitten. Gebogen. Handen voor de ogen. En gaf een harde gil, die duurde. (Donkerslag.)

Ik zat aan mijn stoel genageld. Volledig in de ban. De man bleek net uit de gevangenis teruggekomen, waar hij 18 maanden had vastgezeten wegens seks met zijn 19-jarige dochter Christiane. In de tussentijd had zijn vrouw Jeanne een kind gekregen van de iets jongere buurman Erik.

Het stuk heeft 5 scènes. De 4de is een flash-back, waarin de man, Georges Vermeersch, de middag herbeleeft waarin de seks plaatsvond. Het verbijsterende was dat de dochter de vader had verleid, niet andersom. Uit compassie ...

Ik weet nog hoe verontwaardigd ik was toen ik ontdekte dat het christendom uitgerekend de *Vrijdag*, de dag van Freia, de dag van de liefde, tot de dag van de onthouding had gemaakt. (Geen vlees eten, maar vis. Implicerend: geen seksuele gemeenschap.) De bedoeling daarvan was me duidelijk en ik voelde fel verzet.

De rollen werden gespeeld door Fons Rademakers, Elizabeth Andersen, Paul Cammermans en Kitty Courbois. Regie: Hugo Claus.

Vanaf dat moment was Hugo Claus mijn ster, mijn gids, mijn voorbeeld.
 Docente Teunke Hauer had ooit eens verteld dat ze *King Lear* was achterna gereisd om één moment: dat waarop King Lear een muisje denkt te zien, waarop hij dus krankzinnig wordt. De weergaloze manier waarop Albert van Dalsum dat speelde, wilde ze zien, keer op keer. Hoe hij dat deed. Dat moment.

Ik ben *Vrijdag* van de Nederlandse Comedie twee keer achterna gereisd, één keer in Amsterdam, weet ik.

De gevolgen zullen niet gering zijn ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

En ik was leergierig als nooit tevoren. De andere groep repeteerde onder leiding van

Wim *Een Bruid in de Morgen* van Hugo Claus. Over een verarmd gezin met een werkeloze vader en een moeder die er alleen voor stond en zich zorgen maakte over haar 18-jarige zoon Thomas, die geestelijk 'achter' lag en zijn iets oudere zus Andrea, die weigerde in de wereld van de volwassenen te stappen.

Ik was hevig geïnteresseerd in de intimiteit tussen broer en zus, de vertrouwdsheid waarmee ze met elkaar omgingen, en op het bed van Andrea speelden, en fantaseerden. Vooral Thomas had een grenzeloze fantasie, rusteloos sprong hij door de kamer, gedreven door de beelden van zijn eigen verhalen.

Een van de mooiste passages, en typisch voor de wereld waarin Andrea verkeert - de wereld van het existentialisme ook - , was die waarin zij met Thomas droomt over een reis die ze zouden willen maken naar Engeland:

ANDREA Er is ook een haven in Londen, waarover de mist hangt, zodat de lantarens 's nachts grijze, ronde vlekken zijn, als hoofden van mensen zonder gezicht. De mist is als een dikke, dikke sigarenrook. De sirenes huilen als mensen die er in ondergaan. Je drijft in de mist als in een grijze, vlokkige wolk en ineens, zonder dat je het hoort, zonder geluid of teken, schuift vlak naast je een enorme, hoge kanaalboot.
THOMAS Ik wil er zo graag heen, Andrea.

De sfeer werd broeierig en incestueus, en de moeder kreeg daar lucht van. Ze besloot - wij vonden haar een loeder - Thomas te koppelen aan haar rijke nicht Hilda, te bang en te preuts om aan de man te geraken. En een stuk ouder dan Thomas.

Ik was ademloos. Heb het hele seizoen meegekeken, alle repetities, naast de regisseur.

Ondertussen zaten we een keer met de ploeg van de *Lanceloet* op een terras. Het gebeurde wel vaker dat je een zinnetje citeerde uit het stuk. Tussen de stoelen vluchtte Ankie van Bergen als Sanderijn voor mij uit als Lanceloet in de boomgaard met de Eglantier. Twee seconden liepen spel en werkelijkheid door elkaar.

We leerden elkaar als groep beter kennen. Dorus Kerkhof studeerde geschiedenis en was een ex-seminarist. Hij kwam uit een arme boerenfamilie met veel kinderen uit het Brabantse Erp. Heleen en Ankie werkten op de administratie van het Radboud-ziekenhuis op de afdeling neurologie, waarvan prof. Prick aan het hoofd stond. Ankie kwam uit Limburg. Haar vriend Herman Coenen (broer van de latere architect en hoogleraar Jo Coenen) kende zij al van de middelbare school. Het was een knappe jongeman, wiens portret op het bureau stond van Ankie's kamer. Hij maakte ook gedichten. Toen ze nog thuis woonde, had Ankie zwaar onder druk gestaan van haar katholieke, autoritaire en conservatieve vader.

De secretaresses van Prick hebben hem heel wat werk uit handen genomen. Ook in de avonduren. Heleen vertelt dat als ze moesten overwerken, Ankie de enige was die hem durfde te zeggen dat ze die avond al was bezet. Heleen sprak ook met veel respect en sympathie over ene Dr. Hommes, die ook met de autoritaire Prick van mening verschilde (over het samenvoegen van neurologie en psychiatrie?). Ik voelde jaloezie.

Heleen woonde in de binnenstad, in de Van Welderenstraat 91. Ze reed op een Fongersfiets die ze van haar vader had gekregen. Hij was schilder van beroep. Veel later begreep ik dat hij nog pas tien jaar eerder thuis gekomen was, nadat hij 15 jaar in de cel had gezeten. Heleen, en haar oudere zus Anne-Marie, waren vaderloos opgegroeid. Haar moeder werkte 's middags bij een drogist. Zij was de dochter van Janus van den Heuvel, die een schoenmakerij had op de Ganzeheuvel. Daar was Heleen tot haar 15de opgegroeid, met haar zusje en haar moeder, bij haar opa en oma, spelend tussen het puin van een gebombardeerde stad.

Het gezin had het niet breed.

Heleen bracht de schoenen, die haar opa gerepareerd had, naar de klanten, meestal in de benedenstad.

Toen de vader in 1959 thuis kwam, is een deel van de sinds de oorlog onbewoonbaar verklaarde bovenverdieping hersteld, zodat er een woonkamer en een slaapkamer bij kwam. Een paar jaar later trok het hele gezin met opa en oma naar de Van Welderenstraat. Toen ik daar begin 1969 voor het eerst aanbelde, waren de opa en oma van Heleen niet lang tevoren overleden. De vader deed open. Ik moest twee trappen op. Heleen woonde op de kamer met de dakkapel.

Wat mijn studie betreft was ik voorbij mijn kandidaats en op weg naar mijn doctoraal. Dat was lang niet van een leien dakje gegaan. Bijna was ik gestruikeld over het mondeling tentamen Stilistiek bij Piet Buijnsters. Ik zie nog het boekje van C.F.P. Stutterheim, hoogleraar taalkunde in Leiden. Het wemelde van mijn onderstrepingen. Maar ik begreep de stof, die zeer theoretisch was, niet echt. Aan mijn werklust lag het niet.

Ik zakte. De eerste en enige keer.

Twee keer zakken mocht niet. Dat wist Buijnsters ook. Toen ik voor de tweede keer opging, slaagde ik. Maar in mijn beleving waren mijn antwoorden niet beter geweest dan de eerste keer. Of toch? Of wilde Buijnsters het mij besparen dat ik een studie moest onderbreken, die al vijf jaar duurde?

Voor het doctoraal waren twee bijvakken verplicht, die ook buiten het strikte vakgebied mochten liggen. Ik koos voor Het Sprookje en voor Theaterwetenschap bij Prof. Dr. H.H.J. de Leeuwe in Utrecht. Dat lag perfect in het verlengde van mijn pas ontstane belangstelling voor het toneel.

Achterop op de motor van Rients Slippens legden wij iedere week de 70 kilometer af naar Utrecht. De colleges waren boeiend. Maar de kleine, vrijzinnige en fijnzinnige De Leeuwe ging ook met zijn tijd mee. Eén keer gingen de banken aan de kant voor een improvisatie, geleid door een gastdocent. Waarschijnlijk was de prof zelf nieuwsgierig, maar hij bleef aan de kant. Voor de meeste studenten was het nieuw. Ik was verlegen en hield me tamelijk gedeisd. De scène liep uit op een enorme woede-uitbarsting tussen Rients en een van zijn medespelers. Daar had De Leeuwe niet van terug. Ik trouwens ook niet zo. Maar ik bewonderde Rients wel voor zijn durf.

Op de terugweg ter hoogte van de Veluwe vroeg ik hem te stoppen. Het was lente en de berm stond vol met prachtige gele brem. Ik zei dat ik een bos wilde maken voor Heleen, op wie ik verliefd was. En de bloemen kwamen aan.

April 1969: improvisatie-optreden van Phoenix in het stadhuis.

En zo werd het 13 mei 1969. In het holst van de nacht liep ik met Heleen midden op straat door Oosterhout. Ineens voelde ik haar arm, die zachtjes haakte in de mijne. Een golf van geluk.

Met de werkcolleges Moderne Letterkunde van Prof. Meeuwesse was mijn studie Nederlands echt leuk geworden. Ze werden gegeven in een historische villa, speciaal voor Neerlandici aan de Van Schaeck Mathonsingel. We zaten met z'n tien, allen post-kandidaats, aan een grote tafel, de prof aan het hoofd.

Meeuwesse had zijn hart verpand aan Achterberg. Deze dichter had de *Ballade van de Gasfitter* (1953) geschreven, die bestond uit een cyclus van 14 sonnetten. Elke week werd één sonnet behandeld. Om de beurt bereidde elke student het volgende college

voor, door een paper uit te delen waarop zijn visie stond van het te behandelen sonnet. Er ontstond een levendige discussie. Als ik deelnam klopte het bloed in mijn keel. Voortdurend wees Meeuwesse ons erop dat we eerst alles over de vorm moesten beschrijven, dan pas over de inhoud.

Ik herinner me ook dat wij onder elkaar schamperden over hem: eerst laat hij ons vertellen wat onze mening is en dan gebruikt hij de laatste tien minuten van het college om te vertellen wat de *juiste* interpretatie is.

Ik herinner me mijn fascinatie voor het korte zinsdeel: “God is het gat ...”

Op de kamer van Heleen prikte ik de sonnetten aan de muur en deed de colleges nog eens over. Heleen was zeer leergierig, maar in mijn ijver lette ik er niet op dat er een was die sprak en een ander die luisterde. Ik was mij er niet van bewust dat hier in feite een evenwicht ontbrak. Zoals zoveel vrouwen was ook Heleen grootgebracht met het idee dat je als vrouw de man moest bijstaan.

28 november 1969 - college op de kamer van Heleen

In die tijd stond alles op zijn kop.

Uit Amerika was de *Flower-power*-beweging overgewaaid, met de vrije seksualiteit, en de bevrijding uit de dwangbuis van de burgerlijke moraal. Elk gezag werd aangetast. In de kunst gold het adagio: *zelf* doen. De verbeelding aan de macht. Creatief zijn. Je impulsen volgen.

Op de foto zie je onze interpretatie ervan. De in het bos gevonden stok werd op een plaat karton met een joekel van een spijker aan de muur bevestigd, en omschilderd met felle kleuren plakkaatverf. De inspiratie kwam van Lucebert, die voor Karel Appel schreef:

Je weet nu wat rood doet
Rood loopt graag in het groene gras
Je weet nu wat geel weet
Dat de zon schijnt omdat niemand graag dood gaat
En van blauw: dat hemelsblauw zwart ziet
Voor een kind dat niets krijgt

Rechts aan de muur zie je het “plap-plap”-eendje dat Heleen ooit maakte. Zelf maakte ze er geen ophef over, maar in het geheim bewonderde ik haar om de eenvoud van de vorm, de intimiteit van het gevoel.

Openlijk bewonderde ik haar om haar kleine boekenkast. Ze had *alle* boeken gelezen, zei ze. Ik verzamelde boeken. Zij las ze.

Om die reden heb ik drie jaar later een grote doos vol boeken weggegeven aan de zwager van Els Berson, de vaste vriendin van Heleen. Achterberg, Slauerhoff, Leopold en ga maar door. Allemaal ballast. Op de planken bleven alleen de gelezen boeken over.

Ik zie hem nog weggrijden op de fiets, jachtig, de vette buit voorop.

De kerstmis van het jaar 1969 heb ik samen met Heleen gevierd op haar kamer. Bij kaarslicht. Heleen had soep gemaakt die we aten uit aardewerken kommen, oranje van binnen, groen geglazuurd van buiten en met een steel eraan. Hoe graag denk ik terug aan die intieme sfeer. Ik voelde me bevrijd. Eindelijk vrij van de familie. Vrij van de uitgekauwde, eeuwig terugkerende kneuterigheden, de kitsch van kerstballen en engelenhaar, en sentimentaliteit van het stalleke van Bethlehem. We deden het voortaan op onze eigen manier.

Ik weet niet meer of het vóór die kerst was of erna.

Op een van die avonden kleepte Heleen zich uit. Ze ging met haar rug op het kleine cafétafeltje liggen, waar ze vaak aan zat, en klemde haar handen aan het tafelblad. Trok haar knieën op.

Voor de eerste keer in mijn leven voelde ik de natheid en de warmte van de schede. Zij het binnendringen van de penis.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Kort bericht. Heleen vertelde dat ze niet lang geleden op de fiets werd achternagezet door een vent in de auto. Hij probeerde haar klem te rijden. Om haar tot stoppen te dwingen sloeg hij met een hard voorwerp op haar bagagedrager. Ze vluchtte in panische angst, reed zo hard ze maar kon, keek niet meer op of om, tot ze de hoek omsloeg naar de Van Welderenstraat en ze thuis was.

Haar vader heeft nog gezocht naar de man.

Traumatische ervaring, die erin hakt.

Jarenlange diepe angst voor geweld van mannen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Bij Phoenix zijn de voorstellingen van de *Lanceloet* voorbij. Er volgen wat kleine producties, waarin de rollen worden omgedraaid. In *Pyramus en Thisbe* speel ik De Proloog. De hoofdrollen zijn voor Heleen en Huub (Verreijt).

Pyramus en Thisbe beleven hun liefde door een spleet in de muur.

Thisbe heeft het zwaard gevonden waarmee Pyramus zich van het leven heeft beroofd.

Weer een voorbeeld van een verboden liefde, die slecht afloopt. De muur werd gespeeld door Dienneke Plompen. Je ziet duidelijk haar vingers, die een 'spleet' maken voor de mond van Thisbe, het oor van Pyramus.

Waarschijnlijk datzelfde seizoen heb ik een regie van Wim Princen overgenomen, mijn allereerste regie, op het Stedelijk Gymnasium, dat toen nog in het gebouw aan de Van Schevichavenstraat zat. De school wilde met de eigen leerlingen de musical *Orpheus* opvoeren, dat ooit door een leraar was geschreven en gecomponeerd en een lange traditie van lustrum-opvoeringen had.

Voor de muzikale delen met piano kreeg ik de onmisbare steun van een meisje uit de hoogste klas, die ook goed met de kinderen om kon gaan.

Het project slaagde met glans. Het werd een groot feest. Voor het eerst ondervond ik het respect dat de regisseur ten deel viel. Decor en kleding werden allemaal voor mij gedaan, natuurlijk wel alles volgens traditie.

Orpheus is een van mijn favoriete mythologische figuren. Als ik het verhaal goed interpreteer is hij de verpersoonlijking van de lyrische *verbeelding*. Het goede woord in dit geval. Beter dan het algemenere ‘fictie’, verzinsel. Orpheus heeft het *beeld* van zijn muze Euridice voor ogen, als hij zijn lier bespeelt. Maar zij bestaat alleen in zijn verbeelding. Zodra hij probeert haar in de *werkelijkheid* te zien, dat is als hij omkijkt, is zij verdwenen.

Het is een hele oude mythe. Ik stel me voor dat hij ontstaan is toen mensen zich *bewust* werden dat de mens een verbeelding h  d. Het werk van de verbeelding was heel veel ouder. En langzaam geëvolueerd.

Het jaar daarop liet ik mij overhalen om nog een regie te doen. Het zou een Japans sprookje zijn, *De Kraanvogel in de schemer*. Zonder steun van piano en traditie moest ik zelf het wiel uitvinden.

Het project strandde op een verdrietige manier.

Ik was gewoon de repetities te beginnen met een warming-up. (Voor die kinderen is dat eigenlijk niet zo nodig, maar ik nam de gewoonte over van Phoenix.) Een oefening was het paardrijden - de kinderen klommen bij elkaar op de rug - waarbij de ‘ridders’ probeerden elkaar van het ‘paard’ te trekken. Een leuk spel, met veel plezier, maar ook gevaarlijk, en dat wist ik niet.

Een lieve jongen, die Joost heette, viel en kwam onder zijn eigen paard terecht en brak zijn been. Hij lag, en riep: “Ad! Ad!”

Totaal overrompeld door het ongeluk wilde ik een dokter erbij, en in plaats van bij de jongen te gaan liggen en hem te troosten, ging ik zelf op zoek en rende naar buiten.

Naar de telefooncel. Dat heeft veel te lang geduurd. Toen ik terugkwam was de ambulance al gearriveerd en lag de jongen op de brancard.

En waarom heb ik hem niet een keer opgezocht, thuis of in het ziekenhuis!?

De ouders niet verteld wat er gebeurd was?

Ik schrijf nu achteraf dat het mij aan zorgzaamheid en verantwoordelijkheid ontbrak en dat ik mij daar toen maar nauwelijks van bewust was.

Het stuk is in sobere vorm opgevoerd.

Het had niet de allure van *Orpheus*.

(Maar ook niet de kitsch.)

Ondertussen, op de kamer van Heleen verkende ik haar lichaam. Tot diep in de nacht. Zij had een roze nachtjapon aan, met een strikje. Soms ging ik om half vijf 's morgens terug naar mijn kamer. Terwijl ik uit kon slapen, moest Heleen het doen met een paar uur slaap.

Op haar werk op de wc dommelde ze in.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Phoenix bleef stukken spelen in de buitenlucht, op een plankier en naast de St. Stevenskerk. Omkleden en schminken achter in het winkeltje van Wim en Maria. Dertig stappen van het podium.

Mogelijk geïnspireerd door een wervelende commedia dell' arte voorstelling in een van de reusachtige Philips-hallen in Eindhoven - waarbij plankiers op wielen werden rondgereden, voortgeduwd door dienaren eronder, terwijl erboven gespeeld werd, een riddergevecht op 'paarden'? - zagen wij door Italianen opgevoerd toneel zoals toneel volgens Wim Princen bedoeld was: fysiek, groots, op straat, spectaculair.

Met grote emoties. En voor het volk.

Orlando furioso, de inamorati. Wij bewonderden de extreme fysieke expressie.

De commedia dell'arte was in de 16de eeuw ontstaan in Bergamo, Noord-Italië. Het was improvisatie-toneel. De verhaallijn stond vast, maar de woorden werden ter plekke door de spelers bedacht. Het opzeggerige dat het toneel zo vaak aankleeft was er dus niet.

Maar de 'arte' bij uitstek bestond uit het inlassen van korte, venijnige toespelingen op de plaatselijke, actuele politiek.

En de zgn. lazzi, intermezzi waarbij een speler soleert, bij voorbeeld als hij een vlieg probeert dood te slaan, die hem hindert bij het spelen.

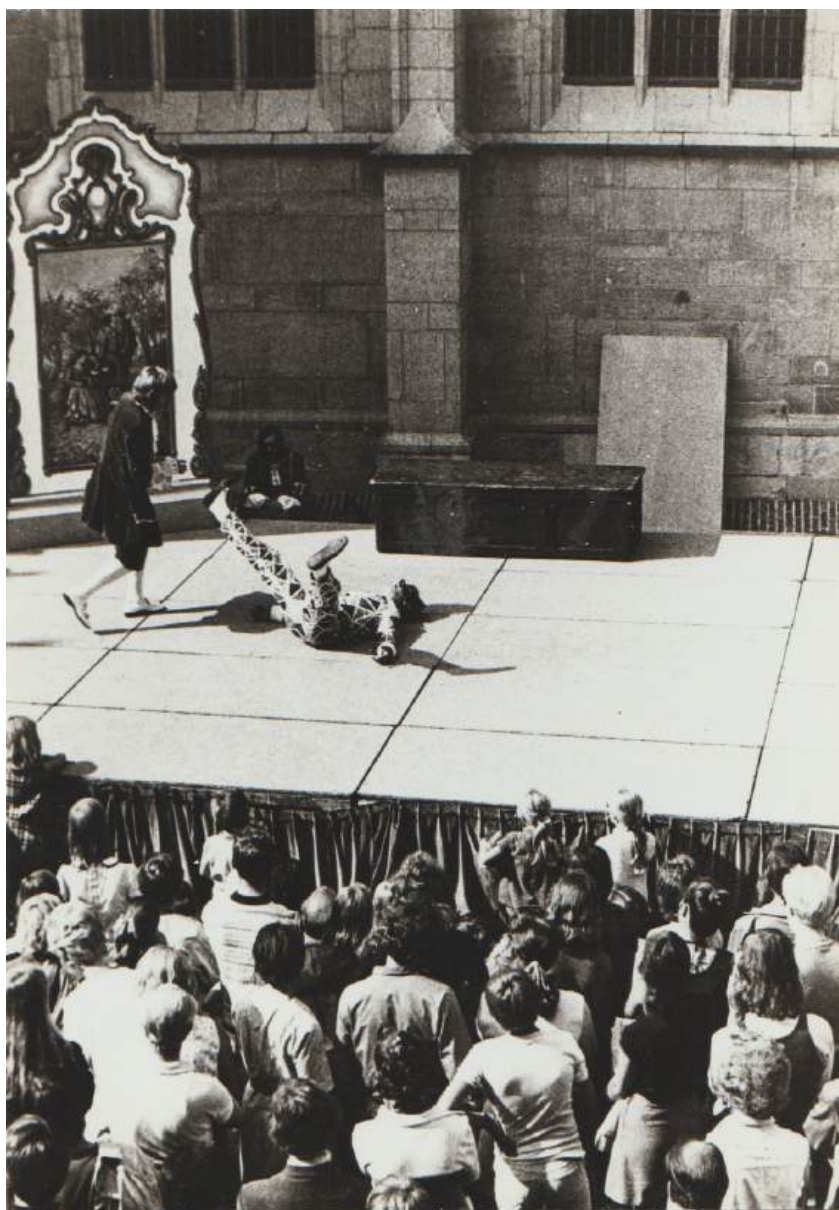
De personages lagen ook vast. Zij hoefden zich echt niet voor te stellen aan het Italiaanse publiek. Het hoofdpersonage was Arlecchino, de beweeglijke, vrolijke spotter, die de zwakke plekken van zijn medemensen kende. Verder Pantalone, de rijke vrek, geliefd slachtoffer van Arlecchino (en het publiek). Capitano, dottore. En de inamorati, de 'in de liefde geraakten', onmisbaar als spiegel voor de verlangens van elk toekijkend oog.

Zo begonnen we aan het grote commedia-project *Het Contract*. Van de inhoud weet ik niets meer. Ik kreeg de rol van Arlecchino en dat was een uitverkiezing. Ik ging hard aan de slag. Denk ik er met plezier aan terug? Ja en nee. Enthousiasme was er genoeg. Van iedereen. Maar tussen Wim en mij klikte het niet. Aan mijn taalgebruik lag het niet, de articulatie was ook goed. En in principe kon ik goed bewegen, maar met het flitsend heen en weer springen en tegelijk het radde spreken van de Harlekijn had ik moeite. Het was een manier van doen die ik niet had en me haast niet eigen kon maken, *ook* niet omdat Wim veel had van de zgn. voordoe-regisseur, die van zijn speler iets wil zien wat hij in zijn hoofd heeft, zonder aan te sluiten op wat de speler zelf naar voren brengt. Waarmee ik niet wil zeggen dat ik anders een briljante Arlecchino op de planken had gezet. Feit is dat ik het vertrouwen van de regisseur niet kreeg, en onzeker bleef. In zo'n geval wint angst het van de moed.

De als notaris (of dokter?) verklede Arlecchino misleidt de wellustige gierigaard Pantalone.

Misschien overdrijf ik nu. Het was me toen niet allemaal zo helder. Ik leefde een beetje in een roes. Er was vreugde. Lachen. Jaloezie. Angst. Overtrokken geestdrift.

Detail: de souffleur op de achtergrond verbergt zich niet.

Heleen en ik gingen niet vaak samen naar de huiskamer. Haar ouders vonden het niet zo erg. Zij lieten ons onze gang gaan.

Toen de moeder van Heleen jarig was, 4 april 1970, waren we beneden. Haar vader maakte ongemerkt deze foto's.

Ik heb moeite gehad met de ouders van Heleen.

Dat lag aan mij.

Zeven jaar eerder had ik de saaie kleinburgerlijkheid van mijn vader en stiefmoeder verlaten, en dat was niet om er nu weer in terug te keren.

Eigenlijk kwam ik Heleen weghalen. En haar ouders lieten haar gaan, omdat het de loop der dingen is, en omdat ze zagen dat Heleen het ook wilde.

De vader van Heleen had in de oorlog bij de Marechaussee gewerkt, die onder Duits gezag en bevel stond. Voor deze collaboratie werd hij na de oorlog opgepakt. Er dreigde doodstraf. In een proces kreeg hij levenslang, later werd dit teruggebracht tot 15 jaar gevangenisstraf.

De opleidingen van Heleen waren Mulo en MMS bij de nonnen op Mariënborg. En Schoevers. Op de lagere Montessori-school had ze niets uitgevoerd, zei zij, omdat het niet tot haar doordrong dat je iets moest doen.

Des te ijveriger was ze op de middelbare scholen. Een van haar favoriete leraressen was juffrouw Werie. Duits. We hebben haar samen een keer bezocht, toen ze al bedlegerig was en vele operaties achter de rug had. Ze woonde aan de Sofialaan in een mooie villa. Wij hoopten dat we bij haar op kamers mochten, maar die drukte durfde Werie niet aan.

Misschien gestuwd door mijn verhalen over de colleges van Meeuwesse, kwam Heleen op de gedachte om journalistiek te gaan studeren in Utrecht. Een weekend-opleiding. En dat was geen bevlieging, daar had ze vaker over gedacht en nu ik haar ken weet ik dat ze de praktische nieuwsgierigheid en belangstelling voor mensen heeft die daarvoor nodig is.

(Ze reist ook graag, hoewel ze door een angstvallige opvoeding en het gemis van een vader daarin ook beschroomd is.)

Ik had de hersens niet om haar aan te moedigen. Ik zag de zaterdagen in duigen vallen, de fijnste dagen om samen iets te doen.

Ze heeft niet doorgezet.

🍷 🍷 🍷 🍷 🍷 -

Op maandag 6 augustus 1970 trouwden we voor de wet.

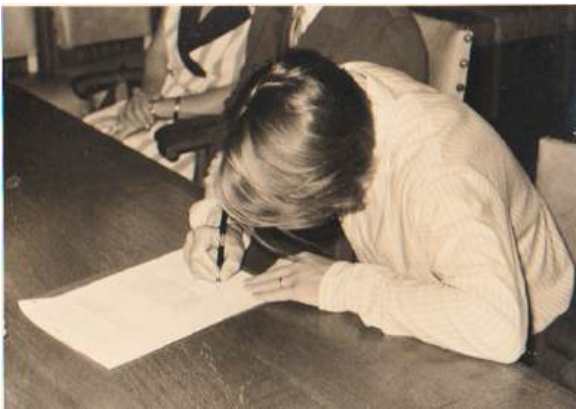

Op het stadhuis van Nijmegen, ten overstaan van de ambtenaar van de Burgerlijke Stand.

Het was op een maandag, de dag dat trouwen geen geld kostte.
 We zijn verlegen, en onder de indruk van het moment.
 Wars van praal en ceremonie, droegen wij gewone kleren, wel nieuw en mooi.
 Je ziet hoe nors mijn vader kijkt. Hij is *not amused*.
 Ik weet wel zeker dat hem dwars zat dat wij niet voor de kerk trouwden.
 Omdat wij hard op weg waren van ons geloof te vallen.
 Daarnaast vroeg hij zich waarschijnlijk af wanneer ik nou eens af zou studeren en een vaste baan zou nemen met een inkomen.
 De vader en moeder van Heleen maakten zich minder zorgen. Bij hen speelde het geloof nauwelijks een rol.

Zeker niet bij Heleen's moeder. Ze was nooit vergeten hoe vlak na de oorlog - zonder man, met twee kinderen - de pastoor op bezoek kwam en haar dispensatie aanbood van haar huwelijksverbintenis om opnieuw te kunnen trouwen. Verbijsterd wees ze hem de deur. Ze had toch haar ja-woord gegeven? In goede en in slechte tijden?

Na het officiële gedeelte - getuigen waren van Kees Peijnenburg en Els Berson - trokken we naar restaurant Belvédère, daarna naar de Veluwe.
 De vader van Heleen gaf ons enkele weken later trots een foto-album, waarin hij de dag had vastgelegd. Daar zat zijn hart in.

De dag erna hebben wij tent en bagagetassen op de fiets gebonden en zijn we vertrokken richting het zuiden. Het doel was in ieder geval Frankrijk, misschien Italië. Heel misschien Rome. We hadden een oefen-fietstocht gemaakt naar Ochten en berekend dat we per dag zo'n 60 km aankonden.

Voor de rustdagen had ik *Het verschijnsel mens* bij me van de jezuïet Teilhard de Jardin, waarin hij probeert de evolutieer in overeenstemming te brengen met het christelijk geloof. Door zijn groot respect voor wetenschappelijke feiten moest hij veel van zijn geloof inleveren.

Mijn geheugen volgend weet ik nog dat we de eerste nacht in Reuver onweer met bliksem over ons tentdakje heen kregen. Vuurdoop. Dat we de volgende dag onder Sittard de Duitse grens overgingen om de drukte op de weg en de stank te vermijden en pardoes in een stoffig industriegebied met kolenmijnen verzeild raakten. Dat na een korte rustpauze op een terras vóór in de Ardennen Heleen haar jasje en een oranje portemonneetje kwijt raakte. Dat Heleen de grootste moeite had om in de Ardennen bergop te komen, terwijl ze zich thuis had voorgesteld hoe ze fluitend op de fiets zou zitten. Dat we op de camping van Besançon uitgedroogd een literfles bier achterover sloegen.

Dat we het voor de rest goed met elkaar konden vinden.

Dat we bij Abbeville vreselijk opzagen tegen de Alpen en daarom zo lang mogelijk het riviertje volgden, tot we wel de berg op moesten, als we ooit in Italië wilden komen en dat we bij de pas van Mont Cenis het laatste stuk van 7 kilometer per trein door de tunnel gegaan zijn, om aan de andere kant van de Monte Cenis weer op de fiets te springen voor de langste afdaling ooit, kilometers en kilometers lang naar Susa, tot onze remblokjes verschroeid en gevaarlijk versleten tegen de velgen aan schuurden en snel vervangen moesten worden.

Dat we in Piacenza een hotel namen en een diner met als nagerecht een kaasplank met allerlei soorten kaasstukjes, waarvan we gretig van namen, onderwijl de gulheid van de Italianen prijzend, om vervolgens te ontdekken dat die heerlijke kaasjes niet inbegrepen waren bij de prijs.

Dat we een Hollands vlaggetje hadden vastgebonden met een touwtje van de naaf van het voorwiel tot aan het stuur en dat tegemoet fietsende kinderen aan de overkant dat zagen en naar elkaar riepen: “Francesel! Francesel!”

Dat de Apennijnen nog veel grilliger waren dan de Ardennen en dat we vanaf Bologna naar de top tot de Passo di Futa gefietst zijn waar we een camping hadden en dat we de volgende dag bergafwaarts gingen en na een scherpe bocht in de weg een *hallucinerende* ervaring hadden toen we links in het dal totaal onverwacht Florence zagen liggen, de stad van Dante, die begin 14de eeuw de Divina Commedia had geschreven en waar Michelangelo was geweest en Leonardo da Vinci was geboren en getogen.

Dat we daar overnacht hebben en daarna rondgekeken, en weer vertrokken naar het van toerisme vergeven Assisi, waar St. Franciscus als bedelaar rondliep, dan via de noordzijde van het Trasimeense meer, waar Hannibal de 15.000 Romeinse soldaten het water in had gejaagd, naar Perugia, naar Viterbo, waar in een bosrijk dal de Tuinen van Bomarzo lagen, met die groteske beelden, waarover Heleen's geliefde schijfster Hella Haasse over geschreven had, om vervolgens in Rome aan te komen, het einddoel.

En waar we ouderlijke post met geld hebben opgehaald uit Olanda.

Dat we 12 dagen in Rome gebleven zijn, in een klooster - ons onderweg aangewezen

door een dichteres, die in haar eentje op trektocht was - waar nonnen die zich "de Vrouwen van Bethanië" noemden excursies gaven voor buitenlandse toeristen (om hen vooral de heilige plaatsen te tonen).

Dat we dus op het St. Pietersplein hebben gestaan, de Basiliek van de Santa Maria Maggiore zagen, en het Colosseum en het oude Romeinse forum.

Dat we op de terugweg langs de kust bleven en in een zandstorm terechtkwamen met een gierende tegenwind en we desondanks toch 60 kilometer hebben afgelegd.

Dat we op het plein van Siena stonden waar in de Middeleeuwen honderden pestlieders lagen te creperen.

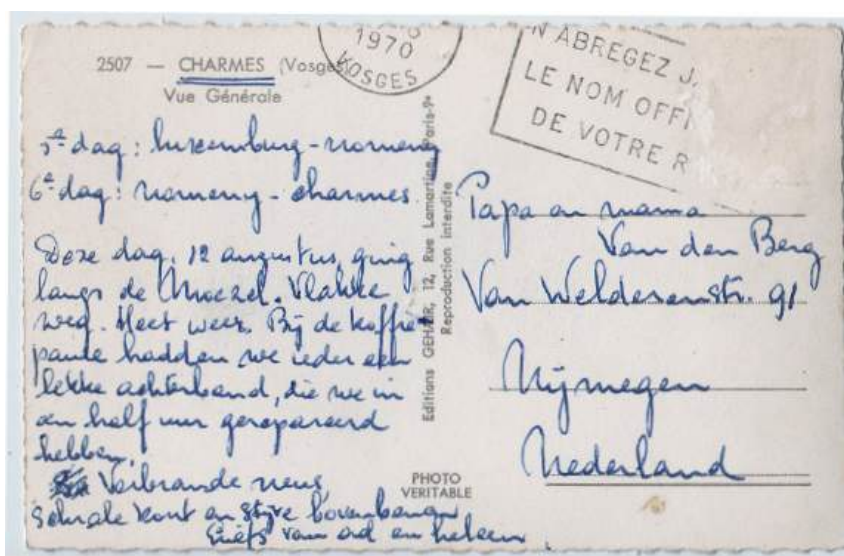
Dat we via opnieuw Piacenza in Milaan aankwamen, waar we uit angst voor de Alpen de trein naar Zürich hebben genomen, waarna we langs de Rijn naar Duitsland reden en ineens het gevoel hadden al een beetje thuis te zijn.

Dat we naar Keulen gereden zijn, de stad van onze geliefde Heinrich Böll, van wie wij *Das Brot der frühen Jahre* gelezen hadden en *Und sagte kein einziges Wort*. We overnachtten daar in een pension, waar Heleen eieren bakte in een pan die flinke spatten maakte op het behang.

Dat we bij Venlo over de grens gingen en dat het ons, toen we eindelijk na Mook en Malden de St. Annastraat bereikten, opviel dat er geen fanfare op ons wachtte en dat niemand ons opmerkte, terwijl wij een fietstocht van bijna 3.000 kilometer naar Rome en terug hadden gemaakt en twee maanden onderweg waren geweest.

Dat ik in totaal 16 keer de achterband van Heleen's fiets had geplakt.

Dat we om de paar dagen een kaartje naar huis hadden gestuurd.

Het oop op de Alpen, maar
 waar een rivier stroomt en
 1525 - Les Grandes Routes Touristiques
 Bessillon à Mouthé
 waar een klein he gaat. Ad. H.

Zondag 16 augustus 70

In Beganson (o) hebben
 we gisteren een mit dag
 gehouden. Dat heeft
 ons goed gedaan. Alles
 gaat nu veel beter
 dan de eerste dagen.
 Je bent veel meer ge-
 wend nu. Ad heeft
 gisteren met een Franse
 vader gesproken en die
 heeft enige leuke rouk-
 tips gegeven, ook met

ELNAGAR ORNANS
 VALLEE DE LA LOUE
 MUSEE COURBET
 DOUBS

Heer en men
 v den Berg
 van Welderenstr.
 91
 Nijmegen
 Pays-Bas

Het regent hier pijpestoken de 16.3.70.
 ene plekhu na de banders. We
 hebben er vandaag een klein
 ziken 10-12 kilometer op zitten
 door de Vallee de la Ribue. Er zijn
 geen eind aan. Spinge uit waar
 hij rose. Als ons tent met de
 mullafjes de storkhuier hier over-
 leeft, hopen we morgen kansaan
 te bereiken.

Toen we straks in de stramende
 regen onze tent probeerden op te
 zetten en alles droeg te harden,
 kregen we van een huordhans
 familie een bord met pannekosten.
 de roon kwam er meeagumellen.
 We hadden ze om de rijk kunnen
 slagen, zo'n honger hadden we.
 Willem jullie de rijkast goed
 bewaren! Ad en Helen.

25 PONTARLIER - Eglise St-Bénigne. Le Gisant.

PONTARLIER
 HAUT-DOUB
 PONT.

Jan. Benkering
 Mariaalaan 91
 Nijmegen
 Pays-Bas

Photo: Staincra - Pontarlier

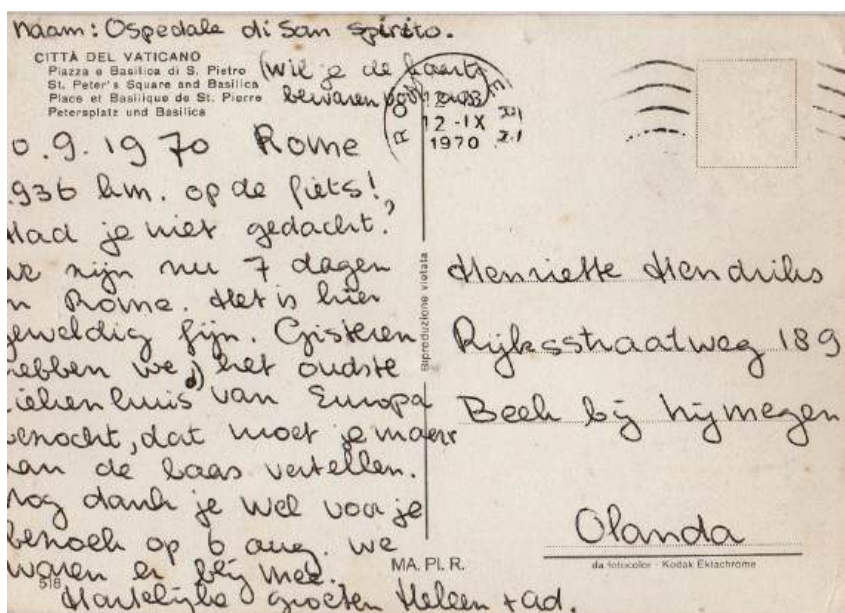
26.8.70 Italië
 2 - STABILIMENTO SORGENTE PANNA
 VEDUTA DAL MONTE DI FO
 Etablissement Source Panna vu d'après
 Monte di Fò
 Establishment of Panna Spring-water
 seen from Monte di Fò
 Panna Thermalanstalt vom Monte di Fò
 aus gesehen

Santa Lucia Monte di Fò.
 Vandaag 65 km
 Appenigen, het waswer-
 helijg een zwareocht.
 Ad heeft mij echt wel
 een moeten duwen. Het
 weer en het panorama
 prachtig. We liggen op
 een heel kleine camping
 en ligt nog een echt paar
 en. Bervallig ook heel
 lands, heel leuk. Er
 morgen naar Lorenz
 Ed. Carr, "TITO" - Borgo S. Lorenzo

R. Benecolar Kodak Estochrome. Riproduzione vietata

SPLENDE FERR CORSE
 Olivotto

Heer en men
 J. K. v den Berg
 van Welderenstraat
 91
 Nijmegen
 FOTOGRAFIA BERRETTA s.p.a. - TERNI
 Holland

Dag de reis 63 dagen had geduurd, van 7 augustus tot 8 oktober 1970.

Wij hielden ook een Dagboek bij, waarin we allebei schreven. Ik heb er nooit meer in gelezen, tot vandaag (febr. 2021).

Op 3 september 1970 in Viterbo, vlak vóór we in Rome arriveerden, is Heleen aan het piekeren. Over een conflict dat al een paar maanden gaande was tussen Wim Reckman en mij. Het betrof de liturgie in de Studentenkerk.

Wim was een van de vele priesters die uitgetreden waren uit de kloosterorde. Hij was verliefd geworden op Willemieke Graat, een veel jongere vrouw uit het Waterkwartier. Ze waren getrouwd en woonden in een appartement op de St. Annastraat. Heleen en

ik bezochten hen daar, als vrienden. Wim was nu verbonden aan de diensten in de studentenkerk. De sfeer daar was progressief en er was veel vrijheid voor modernisering. Voor ons moest de van boven opgelegde en verouderde liturgie omgevormd worden en van onderaf opnieuw uitgevonden en opgebouwd worden. Dat was al ambitieus, maar voor mij hield de “Beweging” ook in dat er ter plekke een dramatische handeling moest kunnen zijn. Het hoe daarvan was mij verre van duidelijk, maar duidelijk was wel dat ik mijn inspiratie betrok vanuit mijn (korte) ervaring bij speelgroep Phoenix van Wim Princen. Ik denk niet dat mijn ideeën erg authentiek waren, maar dat ze van Wim Princen kwamen werkte bij Wim Reckman als een rode lap op een stier. Jaloezie was mede in het spel.

Heleen schreef het volgende:

“De heenreis naar Rome is op een dag na ten einde en we hebben er veel plezier aan beleefd. De nodige moeilijkheden waren er te overwinnen en ook de angst voor het steeds nieuwe en vreemde hebben we aan het lijf ondervonden. België en Luxemburg hebben ons leren fietsen, Frankrijk heeft ons geconfronteerd met het “Buiten-Land”, en Italië heeft ons werkelijke schoonheid laten zien. Er treedt steeds meer ontspanning in nu we een deel van de reis goed hebben kunnen volbrengen en misschien is het nu een goed moment om - wat steeds in wisselende golven in mijzelf op en neer gaat - te formuleren en als brief te versturen.

Het risico dat ik hierbij loop verkeerd te worden verstaan, neem ik tegelijkertijd dat ik het schrijf.

Als ik terugdenk aan de avond waarop Ad vertelde bij het koor weg te willen komen verdriet, agressie, vriendschap (liefde) en een kleine dosis mildheid omhoog. Een ding is voor mij zeker: het is niet op de eerste plaats de “beweging” die de moeilijkheden Ad - Wim veroorzaken maar een verschuiven in het leefpatroon. Of dit in eerste instantie ligt bij het feit dat Ad van leider-Wim af wil is mij nog niet geheel klaar. Het feit dat Ad geen leider meer wil accepteren kan ik alleen maar toejuichen; ik ben er vast van overtuigd dat je eerst jezelf moet vinden, daarbij wordt je geholpen en opgevoed door elkaar, door je vrienden; maar je moet eigen basis hebben. Dit geldt ook voor man - vrouw. Je kunt niet liefhebben als de weegschaal naar een kant doorslaat. Dit brengt agressie bij de ander teweeg.

Ad heeft veel te veel naar “Leiders” gekeken. Toen ik hem leerde kennen vertelde hij mij dat Wim Reckman en Wim Princen echte leiders voor hem waren. Dat vind ik ongezond. Ik heb daar toen niets van kunnen zeggen, maar nu we elkaar meer lief hebben kan dat wel.

Ik heb toen tegen Wim Princen geprotesteerd, omdat ik die kende. Wim Reckman kende ik niet goed genoeg. Ik weet ook dat ik nooit tegen Wim Princen en Maria heb opgezien, maar ik weet ook dat het geen fanatici zijn. Ik ken ze nu 3½ jaar.

Wat de beweging betreft: Ad is daar te vroeg mee begonnen in de kerk. Ik zelf ben nu al 2 jaar langer dan hij bezig met de improvisatie (2 jaar Vormingscentrum. 1 jaar Phoenix). Hij is zelf nog teveel zoekend. De vorm voor de kerk is nog niet gevonden. Dat hij het degelijk wil aanpakken is juist.

De beweging neemt een belangrijke plaats in in mijn leven zoals zoveel andere dingen, waar je enthousiast voor bent maar die je juist daarom met de nodige reserve behandelt.

Wat de bemoeienis met onze verhouding betreft, ja dat vond ik nog het ergste. Ik zelf merk bij jullie net zo goed "fouten en gebreken" maar die vertrouw je elkaar toe, d.w.z. je acht de ander in staat die zelf op te lossen. Je helpt elkaar toch wel ook zonder steeds iets te zeggen.

Jullie verhouding mist de subtiliteit die ik in het begin meende te bespeuren en vooral Willemieke is heel onrustig, dit is gewoon te wijten aan een bepaalde ontwikkeling (die ik zelf ook heb doorgemaakt), ik herken de symptomen.

Wat je zei Wim over vriendschap is vrijblijvender dan liefde, dat vind ik helemaal niet: ~~Het feit dat Willem zegt dat Ad zich tegen W af zou zetten geloof ik nog niet zo zeker.~~

Ik dacht dat Willemieke en ik een weg waren ingegaan die tot vriendschap kon leiden. Ik weet dat nu niet meer zeker. Ik vond het aanvankelijk steeds fijn om naar jullie toe te gaan. De laatste tijd waren we steeds gespannen omdat er veel problemen waren tussen ons 4.

De paasnacht bv vond ik heel fijn.

~~Mijn oprechte wens is dat het zich ten goede~~

~~Dat Ad zich tegen Wim afzet is onjuist, echt onjuist. Om dit als verv~~

(De doorhalingen zijn van Heleen.)

Dat de priester en dominicaan op een dag een echte vriendin had was even wennen voor ons. Maar het wende. Maar dat die vriendin in ons bijzin vertelde hoe teleurgesteld ze soms was in hem, met name seksueel, was voor hem vernederend, voor ons heiligschennend.

Voor ons was een priester nog steeds niet helemaal hetzelfde als een mens.

Op dinsdag 6 oktober schrijft Heleen:

Vandaag is het zulk mooi weer bij het opstaan dat wij besluiten lopend naar de stad te gaan. Vanuit de Neusserstrasse komt Dom en stad heel vol op je af. - We zitten nu in de Kölner Ladenstadt bij de Pfeffermühle voor de middagpauze. - Het is nu na het middageten, 18.15 u. Frank + opa kijken naar de TV, oma is nog werken, Ute is naar een vriendin, een van de tantes van Frank. Ad leest Pierre Teilhard. Het is vredig hier in huis. Het lijkt winter. Binnen twee dagen zijn we thuis. Alle bekenden zullen we weerzien. We zullen een huis krijgen en trouwen. Het leven zal een wending krijgen. Vanuit een ander middelpunt zal het tegemoet getreden worden: ons eigen. De ouders zullen naar ons komen als we sociaal een mondige status hebben bereikt. Nog meer vrijheid zal ons meer kansen bieden voor ieder van ons en voor elkaar, voor een gezin dat kan ontstaan. Maar ook nog meer verantwoordelijkheid ook om geboden kansen steeds te benutten, meer verantwoordelijkheid om eigen levensidealen waar te maken.

Het gevecht voor rust en ontspanning zal doorgaan en zich aanpassen aan nieuwe levensomstandigheden. De hoop gevestigd op elkaar zal steeds meer waar moeten worden. (Einde brief.)

Diezelfde avond bezochten wij het Politisches Nachtgebet georganiseerd door de toen internationaal bekende Duitse marxistische theologe Dorothee Sölle in de Antoniterkirche. Voor haar waren geloof en politiek niet te scheiden. Met haar God is dood-theologie veroorzaakte zij grote deining in religieuze kringen. Zij was een boegbeeld voor Wim Reckman en de zijnen.

Mij was ontgaan hoe gelovig ik toen nog was. Hoe ik onder de indruk was van Pauwels en Bergier die in de *Dageraad der Magiërs* beweerden dat “wij groeien in het heelal, en gaan van mutasie naar mutasie, en als wij alle mogelijkheden hebben gehad, de totale kosmos, dan is daarbuiten god. (...) Ik ben razend benieuwd wat teilhard de chardin hierover gaat zeggen.”

Mutasie. Het was de tijd waarin wij als student vonden dat je woorden moest schrijven zoals je ze uitsprak.

Mij was vrijwel ontgaan hoe zeer het thuisfront met ons had meegeleefd. Zij stuurden poste restante brieven naar kantoren in Viterbo en Castelfranco, omdat zij wisten dat wij daar langs zouden gaan. Maar die van Castelfranco hadden wij gemist, omdat wij daar al voorbij waren. Bij Heleen thuis volgden haar vader en moeder dagelijks waar wij ons ophielden. De moeder van Heleen heeft zich vooral in het begin van de trektocht zorgen gemaakt om haar dochter. En haar vader zou onmiddellijk in zijn rode, automatische DAF zijn gesprongen, bij het minste signaal dat zijn dochter in de problemen zat. Hij schreef zelfs voor de zekerheid nog eens zijn telefoonnummer op. Ook schreef hij met een tikkeltje weemoed dat hij zelf nog zo'n geweldige tocht zou willen maken, maar dat zijn leeftijd en conditie het niet toelieten. Zijn brieven zijn licht van toon, humoristisch ook soms.

Maar ik had er toen geen oren naar, ik stond er niet voor open.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Begin 1971 deed Gé Cimmermans op zijn kamer in de Marterstraat mij het voorstel om ons los te maken van Phoenix en een ‘Open Groep’ op te richten om vormen van drama te beoefenen. ‘Open’ wilde zeggen: zonder selectie vooraf, en ontvankelijk voor elk nieuw idee. Ik stemde onmiddellijk toe, blij dat ik onder de vleugels van Wim Princen weg kon. Heleen deed ook mee en in korte tijd ontstond er een ploeg van zo'n mens of tien. Om beurten hadden we de leiding. Oefenen en evalueren.

Vooraf Gé was in zijn element. Hij was psycholoog en kreeg steeds meer belangstelling voor de therapeutische kant van drama. Enkele jaren later gaf hij officieel dramatherapie aan de HAN. Hij werd een uitstekende leraar. Zijn kracht lag in het aanmoedigen van de student, het aanreiken van mogelijkheden, niet het

bekritisieren. Ik heb nooit anders dan lof gehoord van studenten, mannelijke zowel als vrouwelijke, die met hem gewerkt hadden.

Zelf had ik het moeilijker in de groep en zat niet altijd goed in mijn vel. Ik herinner mij dat ik mij de woede op de hals haalde van één van de meisjes - ik kende haar zeer kort -, die tijdens een oefening in huilen uitbarstte. Ik vond dat zo overdreven dat ik er wat van zei. Een giftige uitbarsting werd mijn deel en het meisje werd door haar vriend getroost.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In mei van dat jaar moet ik Heleen bevrucht hebben ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In mei van dat jaar trokken wij in een woning in Ressen bij Bemmelen, eigendom van boer Koedam, wiens ouders gestorven waren. Hij woonde zelf in Wageningen, maar kwam iedere ochtend kijken naar de schapenstal achter het huis, en de boomgaard. De huur was 400 gulden. Als enige voorwaarde stelde hij dat hij vrij toegang had tot de telefoon die in de gang aan de muur hing.

Ressen, Stationsweg 32

Ressen lag 7 kilometer buiten Nijmegen. Ik vond die afstand prettig. Ik had gelezen dat bij primitieve volkeren de jongeman zijn jonge vrouw nog tijdens de bruiloft in een boot nam en wegvoer naar een eiland uit de kust. Zo'n gevoel had ik nu ook. Aanvankelijk vond Heleen het ook prettig, waarschijnlijk door de herinnering aan de fiets-benen tijdens de Rome-tocht. Het zou haar opbreken. Fietsen in je vakantie is heel iets anders dan fietsen voor je werk, je boodschappen, de cursussen die je 's avonds volgt, of geeft.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In juni 1971 gaven Heleen en ik, pas verhuisd naar Ressen, ons echte trouwfeest voor familie en vrienden.

In de erker van de voorkamer speelden verkleed en al Phoenix-spelers enkele sketchjes.

Uit het gezelschap stond spontaan een (ex?)priester op, die een lied zong.

Heleen en ik lazen een toespraak voor, die we tevoren geschreven hadden. We vertelden daarin ook over onze jeugd.

De temperamentvolle begroeting van die tijd

Familie en Phoenix door elkaar.

Enkele weken later, op 23 juni, schreef Anne-Marie terugkijkend daarop een overigens sympathieke lange brief, waaruit ik de volgende passage citeer::

Het tweede punt wat me van het hart moet (ik ben nu toch bezig) komt geloof ik van jouw verhaal Heleen, over ~~jouw~~ ~~jeugd~~. ~~Ik hoorde dat jij~~
~~mijn verhaaltje~~
 Je hebt een boel leuke dingen vermeld, maar ik begrijp niet hoe je er toe bent gekomen het feit te vermelden, dat onze vader jarenlang afwezig is geweest. Van de enke kant begrijp ik eruit dat je misschien tot uiting wilde laten komen, dat je deze afwezigheid betreurt (dat heb je ook gezegd) en je Mama's wilskracht wilde laten uitkomen, haar misschien wilde bedanken voor al deze jaren. Maar Heleen er zijn dingen, die je nōoit in een gezelschap zegt (al zijn het nog zulke goede vrienden) en dit is er een van. Noch ik, noch jij noch wie ook ~~xxxx~~ kunnen zich het recht aanmeten in een gezelschap iets over het verleden van onze ouders te zeggen, ook al is de intentie, waarmee je het wilt zeggen heel goed bedoeld (want daar twijfel ik echt niet aan). Er zijn wonden, die je niet open mag halen, daar hebben wij geen recht toe. Papa en Mama samen spreken nooit over de afwezigheid van Papa gedurende al die jaren, dus ze verwachten zeker niet, dat jij dat vermeld (min of meer) in een gezelschap wat voor hun geheel vreemd. Het was bovendien helemaal niet essentieel voor het goede verloop van jullie trouwfeest. Het had niet gehoeven. Ik weet zeker, dat ze het allebei vreselijk vonden, dat je dit in je verhaal hebt vermeld. Het is gewoon erg "indiscreet", ik kan er geen ander woord voor vinden.

Anne-Marie vertolkt hier - op de belerende toon van de oudere zus - het standpunt van de gemiddelde burger die uit angst en schaamte de 'vuile was' binnenhoudt. Dat was precies waar Heleen mee brak. Zij had de moed om uit de kast te komen en te vertellen over het verdriet dat zij en vooral haar moeder met zich meegedragen hadden, doordat ze door sommigen in de buurt met de nek werden aangekeken, zonder tekst en uitleg. Ze vertelde dat sommige kinderen niet met haar mochten spelen en dat ze al helemaal niet in huis gelaten werd. En dat ze dat als kind niet begreep. En dat ze soms alleen speelde, in een kuil, met een hond als gezelschap. Is een trouwfeest met vrienden niet een uitgelezen moment om naast de goede herinneringen ook het geleden verdriet te delen, en een nieuw begin te maken? Is het niet het moment waarop ze haar vader en moeder alsnog het gevoel kon geven dat ze erbij hoorden *zonder* daarvoor stiekem een geheim te moeten bewaren, een taboe waarover nooit gesproken mocht worden? Effende het voor de vader niet de weg om vrijuit te kunnen spreken over zijn verleden in plaats van het te moeten begraven?

Mijn betoog achteraf is te idealistisch. De feiten zijn anders. De put van het verleden bleef potdicht. Ik ben vrijwel zeker dat de vader en moeder van Heleen het standpunt van Anne-Marie hebben gedeeld.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In augustus gingen Heleen en ik naar huisdokter Schermer in de Voorstadslaan. Ze had al een tijd niet meer gemenstrueerd. De dokter ging met zijn hand naar binnen, de buik bolde iets omhoog. “Mevrouw, u bent drie maanden zwanger.”

We waren beduusd.

Buiten, scheen de zon anders dan normaal.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Heleen volgde *hoor*colleges bij Prof. Meeuwesse, waarbij ook geïnteresseerden mochten aanschuiven. Hij behandelde *Cheops*, van de symbolistische dichter J. H. Leopold (1865 - 1925).

Van Leopold herinner ik mij nog uit de lessen van Josje van Dijk:

O, als ik dood zal, dood zal zijn
kom dan en fluister, fluister iets liefs,
mijn bleke ogen zal ik opslaan
en ik zal niet verwonderd zijn.

En ik zal niet verwonderd zijn;
in deze liefde zal de dood
alleen een slapen, slapen gerust
een wachten op u, een wachten zijn'.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In januari 1972 moest ik “Op Herhaling”, d.w.z. opnieuw in dienst, voor een maand, in een kazerne in Amersfoort. De weekeinden mocht ik naar huis. Als het moment van de bevalling aangebroken was, zou ik verlof krijgen. Van die korte diensttijd herinner ik me alleen, dat ik in m’n eentje naar Amsterdam ben gegaan om Lodewijk de Boer’s *Zeven manieren om een Rivier over te steken* te zien, een vreemde, griezelige maar imponerende voorstelling.

Wat me tot op de dag van vandaag is bijgebleven, was die avond in de slaapzaal op de kazerne. We stonden met z’n vieren in de schemer naar buiten te kijken. We kenden elkaar nauwelijks. Verderop liep de snelweg, de A1, vele auto’s met koplampen aan reden onafgebroken in beide richtingen.

Achter mij zei iemand: “Kijk toch eens. Dat kan toch niet goed gaan!”

Somberheid daalde over ons. Angst voor de toekomst.

Ik heb die woorden nog in mijn oren. Van klimaatverandering hadden we nog nooit gehoord. Wel van de eindigheid van de voorraad grondstoffen in de aarde.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Op 7 februari 1972, 's avonds om vijf over negen, is Mira geboren. De bevalling was thuis. Het bed stond in de achterkamer, op klossen. Die dag was dr. Van Hesteren uit Bemmelen een paar keer langsgekomen om de ontsluiting te voelen, 4 cm, 6 cm, bij 10 volgde de bevalling. Heleen had het niet makkelijk, de weeën waren de avond tevoren begonnen, het duurde erg lang.

Een ovalen mand hadden we rood geverfd. Op de bodem lag dik schuimrubber, waar omheen Heleen gebloemde stof had genaaid. Buurvrouw Titulaer had de binnenwand met groene stof bekleed en ook het hemeltje met rood borduursel langs de zoom. De meeste babykleertjes hadden we gekregen.

De avondzuster kwam om de dokter te assisteren. Toen het kopje verscheen, maar moeilijk doorgang had, knipte hij na plaatselijke verdoving de linker schaamlip een beetje in. Toen het babietje op de buik van de moeder lag, knipte hij de navelstreng door en trok voorzichtig de placenta naar buiten, die ik heb begraven in de boomgaard achter het huis. Terwijl de verpleegster het kind waste en kleertjes aantrok, hechtte de dokter de schaamlip. (Vreselijk woord). De moeder werd ingepakt met een luier die bestond uit een dikke handdoek.

Dit is wat ik mij herinner. Ook bleef mij de intimiteit bij van wat er gebeurde. En de toewijding van de dokter en de verpleegster.

Er volgde een dag of tien waarin we alleen met het babietje bezig waren.

Ik ben met de fiets naar het stadhuis in Bemmelen gereden om het kind aan te geven. Zei dat het "Mira" heette, niet meer en niet minder. (Naar de gelijknamige film van Fons Rademakers, waarvoor Hugo Claus het scenario geschreven had.)

Na enkele dagen kwam Wim Princen op bezoek en bracht een bandje mee dat opende met een kinderliedje van Mozart en waarop ook het sprookje van *Klein- Flöhschen und Klein-Läuschen* stond.

Dat Mozart-liedje heb ik eindeloos gedraaid en als ik nu de muziek hoor, ligt Mira weer in haar mandje.

Het sprookje heb ik pas vele jaren later goed beluisterd. Het is prachtig. Uiterst sereen gesproken door een vrouwenstem, onder begeleiding van zeer suggestieve klopgeluiden en xylofoon. Het gaat over de dood uit verdriet, de onttakeling, de dood als het gestaag uiteenvallen van wat eerst werd bijeengebracht.

Past dat bij een geboorte? Ja!

Klein-Flöhchen ging eines Tages aus, um sein Korn in die Mühle zu tragen. Er ließ seine Frau Klein-Läuschen allein zu Hause. »Nimm dich wohl in acht, daß du nicht in den Kochtopf fällst!« sagte er, als er fortging. »Fürchte nichts, Klein-Flöhchen, ich werde mich wohl hüten zu fallen, wenn ich den Topf abschäume.« Als ihr Gatte fort war, begann Klein-Läuschen das Haus zu kehren, das Geschirr zu spülen und das

Gemüse zu lesen. Dann dachte sie daran, den Topf auf dem Feuer abzuschäumen. Sie nahm den Schaumlöffel, stieg auf den Stuhl, glitt aus und fiel in den Kochtopf. »Au! Au!« schrie sie. »Das ist Klein-Läuschen, die in den Kochtopf gefallen ist,« dachte Klein-Flöhchen, der gerade von der Mühle zurückkam und das Geschrei seiner Frau gehört hatte. »Geschwind, ich muß ihr zu Hilfe eilen!« Aber es war zu spät. Klein-Läuschen war tot, als Klein-Flöhchen ins Haus trat. »Da meine Frau tot ist, gehe ich aus dem Hause«, sagte der Gatte weinend.

»Was hast du, Klein-Flöhchen?« fragte der Tisch. »Klein-Läuschen ist tot, und ich gehe aus dem Hause!« »Und ich, ich enttische mich und folge dir.«

Der Tisch und Klein-Flöhchen gingen an der Backmulde vorbei. »Was hast du, Klein-Flöhchen, daß du so weinst?« fragte die Mulde. »Klein-Läuschen ist tot, ich gehe aus dem Hause, und mein Gefährte enttischt sich.« »Und ich, ich entmulde mich und folge euch!«

Man ging bei der Tür vorüber. »Wo geht ihr hin?« fragte diese. »Klein-Läuschen ist tot, Klein-Flöhchen geht aus dem Hause, der Tisch enttischt sich und die Mulde entmuldet sich.«

»Und ich entangele mich!« fügte die Tür hinzu.

Ein Baum stand da in der Nähe. »Wohin gehst du, Klein-Flöhchen?« »Meine Frau ist tot, ich gehe aus dem Hause, der Tisch enttischt sich, die Mulde entmuldet sich und die Tür entangelt sich.« »Und ich, ich entwurzele mich!«

Klein-Flöhchen, der Tisch, die Mulde, die Tür und der Baum gingen an einer guten Frau vorbei, welche Wasser aus einem Brunnen schöpfte. »Wohin gehst du, Klein-Flöhchen?« fragte sie. »Klein-Läuschen ist tot, ich gehe aus dem Hause. Der Tisch enttischt sich, die Mulde entmuldet sich, die Türe entangelt sich, der Baum entwurzelt sich.« »Wenn Klein-Läuschen tot ist, so zerbreche ich meine beiden Krüge und folge euch.« Die Frau zerbrach ihre beiden Krüge, und Klein-Flöhchen, der Tisch, die Mulde, die Tür, der Baum und die Alte gingen davon und kamen niemals wieder.

(Klikgeluiden, die langzaam uitsterven.)

Het bandje van Wim Princen ging snel het Mira-bandje heten. Aan het eind van de *Lanceloet van Denemerken* heb ik babygeluidjes van Mira opgenomen. Ze duren precies 14 seconden.

Mira-bandje LvD + slot 1ste geluidjes van Mira als baby.wav - Snelkoppeling.Ink

13 aug. 1972. Foto: Diedrich Dannheim

Diedrich Dannheim was een leraar Germanistiek, die Nederlands gaf aan studenten aan de universiteit van Tübingen. Hij kwam regelmatig naar Nederland voor de jongste literatuur en logeerde dan op verschillende adressen. Ook bij ons. Wij leerden hem kennen, toen hij uit eigen beweging hielp bij het afbreken van het decor van de *Lanceloet*, dat wij gespeeld hadden op onze stek naast de St. Stevenskerk. Toen Mira een jaar of vier was, brachten wij een tegenbezoek, dat niet geheel vlekkeloos verliep, omdat Mira zijn boeken pakte, waar hij heel zuinig op was. Hij was geen kinderen gewend, tenzij heel gedisciplineerde, en werd er zenuwachtig van.

Om zoveel mogelijk geschoold te raken in de kunst van het toneelspelen gingen wij in die jaren menigmaal een weekend naar het “Dackhues”, een vormingscentrum in het bijna leeggelopen dominicanerklooster in Huissen. Daar leerden we Teunke Hauer kennen, een potig wijf op laarzen, slonzig gekleed en met staalblauwe ogen waarmee ze dwars door je heen leek te kijken. Iedereen was een beetje bang voor haar, want ze was zeer kritisch. Ze gaf “elementair toneel”. Dat begon met “aandacht”, een van de mooiste woorden die ze kende. Ze was een groot bewonderaar van Shakespeare.

Ik vergeet niet meer die keer dat ik aan de beurt was. Ik moest voor de groep gaan staan. De opdracht was het spreken van de elementaire zin: “Wat is het hier stil!” De kunst was om de zin niet zomaar te zeggen, maar het resultaat te laten zijn van de gewaarwording, die berustte op de verbeelding. Buitengewoon moeilijk. Alle zinnen van Shakespeare moesten op die manier gezegd worden. De toneelspeler had een doorlopende verbeeldingskracht nodig.

Ik heb het geprobeerd. Ik weet nog dat ik tot steun even naar het raam keek, naar buiten.

Als commentaar zei Teunke: “Ik zie dat er veel door je heen gaat.” Ze zei niet: je hebt een groot talent, maar het was wel een compliment. En dat van Teunke.

Een strak hoogtepunt beleefde ik toen we een keer les kregen van de bekende mime-speler Rob van Reijn. Het was mooi weer en de zondagmiddag werd als slot gebruikt om ons werk te laten zien aan gezinnen uit Huissen. Ik was een messenwerper.

Twintig meter vóór mij bevond zich een grote ronde, rechtopstaande schijf, waartegen een speelster stond met gespreide armen en benen. De rest ging mimisch. Twee messen troffen doel, vlak langs het lichaam van de vrouw. Kinderen zaten vlak naast mij in een kring en keken toe. Vlak vóór ik voor de derde keer zou gooien had ik een ingeving. Ik voelde aan de punt van mijn mes, voelde hoe scherp het was.

Draaide me om, nodigde met een wenk een jongetje om ook te voelen. Voorzichtig kwam hij met zijn vingertje en voelde. (In de lucht!!!!)

In mijn ooghoek zag ik hoe de grote Rob van Reijn opsprong van plezier, hij danste!

☛ ☛ ☛ -

In dat jaar 1971 liep ik een stage van 30 blokuren bij Marcel van Dijck, de jongere, kunstzinnige broer van de al besproken Josje. Hij doceerde aan de Pedagogische Academie aan de Groenewoudseweg. Het was een bevlogen man, die drama tot een hoofdvak van de opleiding had gemaakt. Alle onderwijzers moesten ‘drama’ kunnen geven aan hun kinderen, was zijn opvatting. Het zou het onderwijs niet alleen verlevendigen, het zou naast de kennisoverdracht ook de emotionele en sociale vaardigheid van de leerlingen ontwikkelen.

Hoewel ik een stuk ouder was dan zijn studenten, kon ik hem blijkbaar overtuigen dat mijn deelname een goede zaak was.

Ik vond zijn manier van lesgeven formidabel. Hij verstond de kunst om een oefening eenvoudig te laten beginnen, zodat je het gevoel kreeg: ik kan dit. Stapje voor stapje

werd de oefening moeilijker, met het effect dat je jezelf op het laatst overtrof.
Hoe opgewekt kom je daar niet vandaan!

Marcel, zeer actief in het gemeengoed maken van het vak Drama, zag in mij een goede docent. Hij kende rector Jan Spruyt van de Nijmeegse Scholengemeenschap voor VWO, HAVO en MAVO in de Van Cranenborchstraat en zei me dat ik met hem moest gaan praten.

Mijn sollicitatiegesprek met de rector duurde niet langer dan 10 minuten. Van toen af was ik leraar Dramatische Expressie en kon in september meteen beginnen.
Ik was 30 jaar en had voor het eerst een inkomen.

Opnieuw gaf een Van Dijk een wending aan mijn leven.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

In die jaren werd ik in mijn droom meerdere keren overvallen door het beeld van Ankie van Bergen. De kleur van haar donkerblonde haar wekte bij mij sterke erotische gevoelens. Ik raakte erdoor in de war. Wat moest ik daar nou mee? Ik vond Ankie knap om te zien, grappig, speels en ik wist dat ik al langer verliefd was. Was ik dan met de verkeerde vrouw getrouwd? Moest ik wat ik met Heleen had opgebouwd laten vallen voor een vrouw die helemaal niet beschikbaar was? Of de dromen laten voor wat ze waren, verdringen? Maar van verdringen, dat had Freud geleerd, kon je psychisch ziek worden. Hoe kon ik uit deze toestand weggkomen? Gelukkig kwam de droom maar af en toe. Maar hij kwam wel.

Op een dag heb ik er met Heleen over gepraat. We hebben er Ankie bij gehaald. Het heeft zeker aan die tijd gelegen, de tijd waarin op seksueel gebied veel werd geëxperimenteerd, en achteraf mag het idioot voorkomen, maar in plaats van te kiezen of te delen, besloten we te proberen om een verhouding met z'n drieën aan te gaan. Heleen en Ankie waren al langer met elkaar bevriend, er waren dus gevoelens van alle drie naar elkaar, bovendien bleek dat Ankie stevige problemen had met haar autoritaire echtgenoot Herman

Hij had ooit bij haar afwezigheid op verkiezingsdag haar stem uitgebracht voor de KVP, terwijl zij hem gemachtigd had met de uitdrukkelijke opdracht om links te stemmen. Toen zij daar achter kwam, was ze razend!

en dus was er misschien ruimte voor een *ménage-à-trois*. En zo lagen we wat later met z'n drieën in een tent. Ankie in het midden. Toen ik aan haar prutste, begon Heleen, die dat merkte, te huilen. Ankie klemde mijn hand.
En daarmee eindigde het experiment.

De Club van Rome publiceerde *Grenzen aan de Groei*.

Voor het eerst hoorden we dat we teveel grondstoffen aan de aarde onttrokken, die uitgeput raakte. Er was een gat in de beschermende ozonlaag, door drijfgassen die verwerkt waren in spuitbussen en ijskasten. De achteruitgang van het milieu werd wereldnieuws.

Bij ons in Nederland was Lucas Reinders, biochemicus, mede gangmaker van de milieubeweging.

Wij waren zeer onder de indruk. Toen de macro-biotische winkels opkwamen, kochten we daar onze groente, fruit en brood. Aten we toen al minder vlees? We letten op bestrijdingsmiddelen, conserveermiddelen. We letten op *fair trade*, eerlijke handel met de boeren uit de ontwikkelingslanden.

Ik had een collegereeks gevolgd van dr. Jan Pronk, die toen verbonden was aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Elke zaterdag gingen we er naartoe in de auto van Titus Frequin, broer van Willibrord, zoon van de hoofdredacteur Frequin van De Gelderlander, die 'fout' was geweest in de oorlog.

Pronk was een bevlogen verteller. Je moest niet zomaar geld sturen naar de ontwikkelingslanden in Afrika, je moest boeren moderne landbouwtechnieken leren en hoe ze met de machines om moesten gaan, en hoe ze die konden repareren, dit alles kreeg de term *community development*.

Ik vergeet het niet meer.

In september 1972 stapte ik de school in met gemengde gevoelens. Ja zeker, er werd voor mij een rode loper uitgelegd, in de barak naast het hoofdgebouw werd een wand gesloopt,, zodat ik de beschikking kreeg over een dubbel lokaal. Er werd een licht-groene vloerbedekking aangelegd, zodat de kinderen hun schoenen uit konden doen. Op mijn keuze werden de muren oranje geverfd.

En een voorrecht dat andere leraren uiterst jaloers maakte, was dat ik mocht werken met halve klassen. Men begreep dat spelende kinderen ruimte nodig hadden en voor de leraar maatschappijleer was het ook prettig om verdiepende gesprekken te voeren met 16 kinderen in plaats van 32.

Ik kon aan de slag.

Maar ik herinner me nog zo duidelijk dat ik een keer, toen de school 'uit' was, door een lege gang liep. Ik keek over de glimmende blauwe balatumvloer. De reeksen deuren van de lokalen. Misschien ook omdat het me deed denken aan een kazerne, sloeg me de weemoed om het hart. Zou dit mijn leven zijn, tot aan mijn pensioen? De gedachte was ondraaglijk. Ik voelde me gevangen. Op een zijspoor.

Aanvankelijk, bij het lesgeven, zakte het gevoel weg.

Er doemde een ander probleem op. Het eerste jaar kreeg ik 10 lesuren per week voor 10 Brugklassen. Dat waren dus 320 kinderen. Elk kind zag ik dus eens in de veertien dagen! Het onvermijdelijke gevolg was dat ik als leraar mijn kinderen niet kende, nauwelijks kende, pas een beetje kende aan het eind van het schooljaar.

Een catastrofe!

Hoe het lesgeven ging? Ik dreef op mijn enthousiasme. Moest in het begin leren hoe in gesprek te komen met de leerlingen. Dat lukte niet steeds. Ik herinner me dat ik het eerste jaar met 4 van de 20 groepjes geen orde kon houden.

Ik ondervond wat voor een ramp dat is. Wat een hel.

Donderdags had ik 5 lesuren. Met 2 tussenuren. Het 7de uur was ik uitgeput. De leerlingen waren ook moe. Waren niet meer op te peppen.

Ik zag er verschrikkelijk tegenop, tegen de donderdagen.

Als ik thuiskwam, liet ik me op de kamervloer vallen. Dan kwamen Mira en Georsje vanzelf naar me toe, gingen op mijn buik of rug zitten en ik genoot weer, kon onbekommerd zijn, hoefde geen ‘orde’ te houden.

Wat een troost waren die kinderen.

Laat ik meteen bekennen dat ik in de loop van de 12 jaar dat ik les gaf, zeker 4 keer een flinke klap heb uitgedeeld. Puur uit woede.

- Het is het beruchte 7de uur. Ik heb alle moeite om orde te houden. Achter mij vliegt de deur van mijn lokaal open. Ik ga kijken: niets te zien. Doe deur weer dicht. Even later: hetzelfde. Ik doe de deur weer dicht, maar blijf bij de deur staan. Als zij weer openvliegt, ren ik achter de vluchtende leerling aan. Klein ventje, met gouden brillette. Ik haal hem in. Geef hem klap in het gezicht. Brillette scheef op zijn kop. Ik loop terug. Nooit meer iets van gehoord.

- Tweede keer. Het is zeer druk op de gang, de leerlingen wisselen van lokaal. Er wordt gestoeid, een lange leerling slaat een ander met zijn schooltas, maar mept in de vaart ook een tl-lamp van het plafond, die aan diggelen valt voor zijn voeten. Ik sta erbij en spreek hem aan. “Oh”, zegt hij schamper, “dat wordt toch vergoed door de verzekering.” In een vlaag van gif sla ik hem in het gezicht. Ik zie aan hem dat hij de impuls heeft om terug te slaan. Hij durft het niet.

Een week later komt conrector MAVO Gerard van der Kamp naast mij lopen. Hij spreekt kalm, heel vaderlijk tegen mij. Ik kan beter niet slaan, zegt hij, want daar krijgt hij last mee. Als er weer iets is, kan ik de leerling naar hem sturen.

Ik beloof het hem. (Zeg niet: “Ik beloof het, pappa.”)

In 1972 voelde ik me (na het zien van de repetities bij Phoenix, die niet tot opvoeringen hadden geleid) sterk genoeg om *Een Bruid in de Morgen* te regisseren bij de Hatertse amateur-toneelgroep Calderon. Mijn roep was me vooruit gesnelde door kleermaker Berson, de vader van Els Berson, vriendin (voor het leven) van Heleen. Repetities in het wijkcentrum. Om uit te zoeken welke spelers in aanmerking kwamen voor de rollen, deed ik improvisaties met vrije situatie-opdrachten. Voor Calderon was dat helemaal nieuw en modern. De groep had ster-spelers die traditioneel de hoofdrol kregen, b.v. de stevig gebouwde vrouw Willie de Wit. Maar mij viel op hoe ontspannen en met plezier Nel Hendriks - van Weem aan het improviseren was. Zij was een volkswoman met gevoel voor humor, terwijl Willie de Wit meer middenstands was, en 'sjieker'. Ik wist het zeker: Nel wordt de mevrouw Pattini van *Een Bruid*. Bij Calderon had niemand dat verwacht, maar wat de baas zei gebeurde vanzelfsprekend. Zij was geknapt voor die rol en speelde zeer natuurlijk. En met Gerrie ?, Pauline Proot, Ria Tap en Rudie Elmers had ik een perfecte ploeg bij elkaar.

In het stuk komen de opborrelende gevoelens van liefde tussen broer Thomas en zus Andrea in conflict met de lange termijnzorgen van de moeder, die haar geestelijk nog kinderlijk gebleven 18-jarige zoon op tijd aan de vrouw wil brengen, waarbij zij denkt aan haar rijke nichtje Hilda, die een stuk ouder is dan haar zoon, en door haar tuttigheid niet aan de man kan komen.

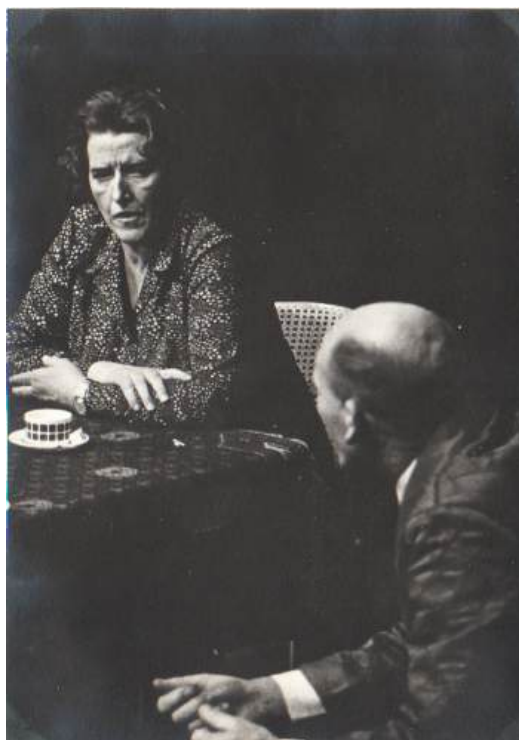
Hoogtepunt in het stuk is een fel gevecht tussen de moeder en de dochter, die de manipulatieve bedoelingen van de moeder doorziet.

De werkeloze vader, die blijft dromen van een carrière als componist, speelt een lijdzame rol en dient hooguit als bliksemafleider.

De fantasie-scènes tussen de alle kanten uitwaaijende Thomas en Andrea, die weigert toe te treden tot de schuldige wereld van de volwassenen, zijn vertederend, levendig, romantisch en zeer speelbaar.

Het is een *well made play*, naturalistisch, met groot gevoel voor drama geschreven en controversieel vanwege de incestueuze thematiek.

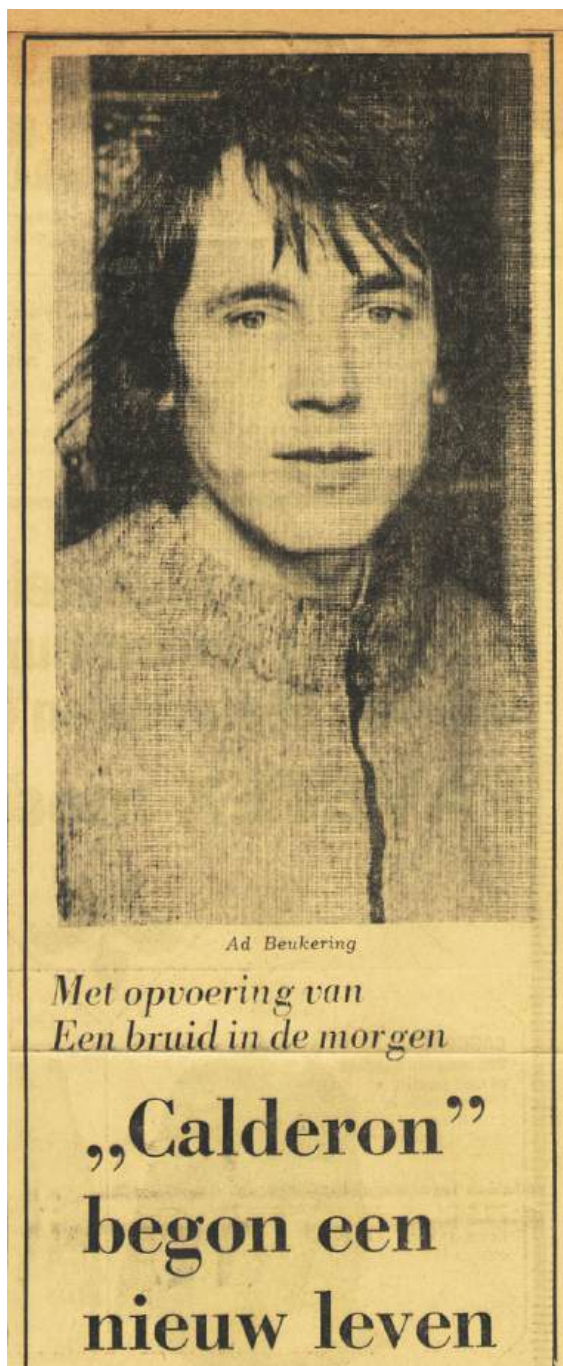
Het werd een groot succes. De recensies in *De Brug* en *De Gelderlander* waren buitengewoon lovend. En dat jaar ging de hoofdprijs van de gemeente Nijmegen naar Calderon en niet zoals altijd naar Phoenix.

Mevrouw Pattini legt haar man uit wat zij van plan is met Thomas en eist zijn medewerking.

En voor het eerst van mijn leven verscheen totaal onverwacht een fotograaf van De Gelderlander aan de deur in Ressen en stond ik enkele dagen later, op 20 december 1972, met foto, in de krant.

Ik ben een rijzende ster.

Maar vele jaren later, eind 2014, schreef ik, onder de indruk van mijn eigen schoonheid toen, het volgende commentaar:

Als je kijkt naar die ogen en iemand had onder de foto geschreven:
“de jonge schilder ...”, dan had je dat toch geloofd?
Of als er had gestaan: “Het is lente. Adonis is weer in het land?”

Maar er had ook kunnen staan:

“Hij is ongerept, hij kent de vrouw nog niet, behalve in de verbeelding.”

De waarheid is dat ik hier 30 jaar oud ben en de jonge vader van een dochter.
De ervaring die ik met vrouwen heb hoort bij een jongen van achttien.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

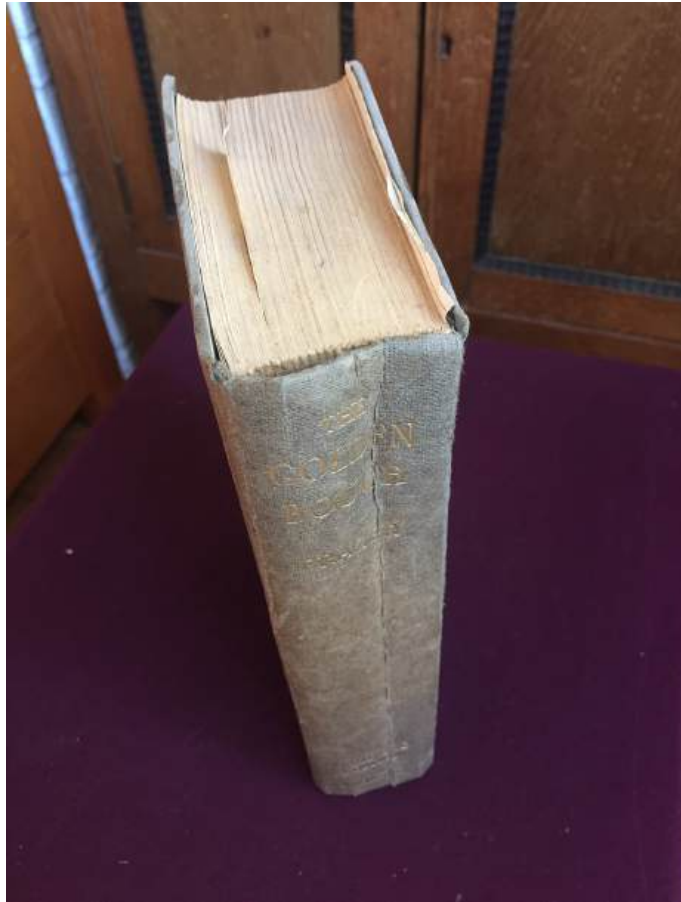
In 1973 trekt een razende storm over het land. Wij liggen in bed, op rood geverfde (aardappel)kistjes. De balkondeur slaat open. Het huis trilt, lijkt even te bewegen.

In februari 1973 zien wij vanuit de leraarskamer van de NSG in een voortuin een struik in bloei staan. Wij zijn verwonderd en ongerust hoe dat kan zó vroeg in het jaar.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Ik wil afstuderen. Omdat ‘toneel’, beter: toneelliteratuur onderdeel is van de studie Nederlands, besluit ik dat het onderwerp van mijn scriptie het toneelstuk *Vrijdag* zal zijn van Hugo Claus. Ik lees de dan pas verschenen studie van prof. Jean Weisgerber, *Experiment en Traditie*, 1970, en stuit op de zin dat Claus *The golden Bough* van de antropoloog James Frazer “aandachtig gelezen heeft”.

Ik heb de *abridged edition* uit 1922 gelezen op mijn studeerkamer op de eerste verdieping, hele dagen, terwijl het kind Mira naast mij in haar wiegje lag. Als ik uit het raam keek, zag ik weilanden met enkele pony's.

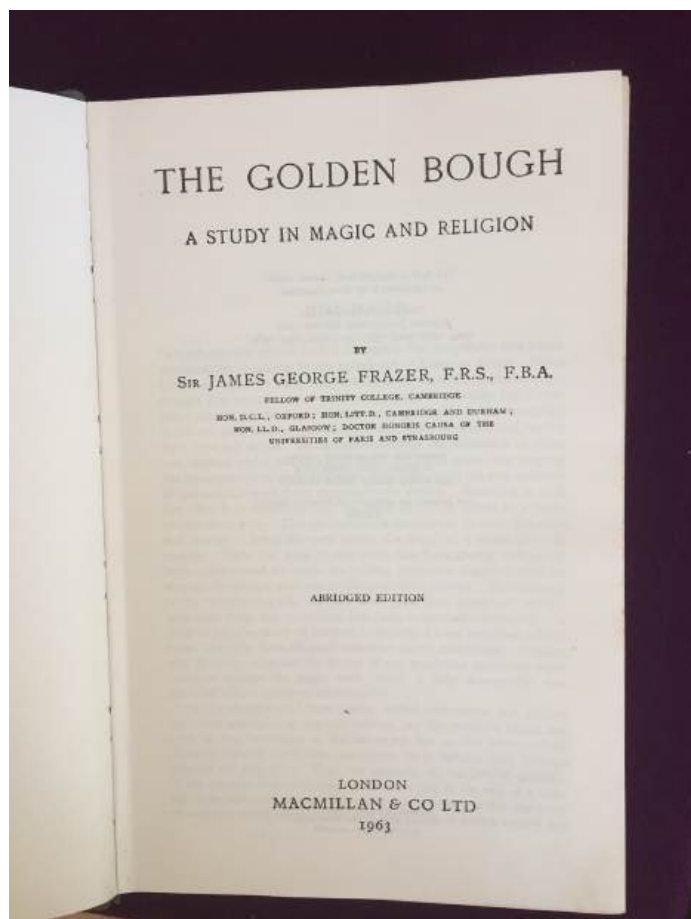

Frazer schreef dat de mensheid 3 mentale stadia had doorgemaakt: van primitief naar religieus naar wetenschappelijk. Zij waren als lagen over elkaar heen geschoven. Het primitieve stadium was oeroud en liep door tot aan de Middeleeuwen en op het land nog tot onze tijd, het religieuze, waarbij geest en lichaam scheidden, ontstond rond de 5de eeuw voor Christus en loopt door tot vandaag, evenals het wetenschappelijke dat in de Renaissance ontstond.

De primitieve geest stond tegenover een natuur bezield door goden. De magiër kon de goden bezweren met handelingen. Hij kon de regengod uitdagen om het te laten regenen door goed zichtbaar een bak water leeg te gooien (*imitative magic*) of een monster op afstand te doden door zijn beeltenis te vernielen (*contagious magic*). Hij geeft voorbeelden van over de hele wereld. Universele betekenis verkrijgt hij door analogie.

Het verpletterende voor mij was hoe Frazer beschreef dat het christendom uit deze primitieve denkwereld was voortgekomen en er nog vele elementen van bezat. Plotseling kreeg de katholieke godsdienst een verleden en het UNIEKE werd relatief. Ik had gedacht wat een kind altijd denkt nl. dat alle dingen zijn zoals ze altijd waren. Zo werd het ook voorgesteld: god is eeuwig en onveranderlijk. Maar dit was zélf een primitieve gedachte!

Mijn wereldbeeld veranderde. Ik wist het nog niet, maar ik was rijp voor Darwin.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

In de zomer van 1973 schreef ik mijn scriptie over *Vrijdag*. Voordat je eraan begint lees je zo veel mogelijk literatuur om je onderwerp heen. Omdat je daarmee nooit ‘klaar’ bent, bestaat het gevaar dat je nooit aan je scriptie toekomt, vooral als je een perfectionist bent.

Die zomer maakte ik dus mijn bureau helemaal leeg en schoon, uitgezonderd de tekst van het toneelstuk en begon te typen aan één stuk door. Zes weken lang. Hele dagen.

In de namiddag, als de Tour-de-France op de radio begon, beschouwde ik mezelf als vrij. Heerlijke schrijf-tijd. Denk ik met voldoening aan terug. Zwaar ook. Vooral tegen het eind, als je naar buiten wilt knallen.

Toen het klaar was, liet ik het inbinden met een slappe grijze kaft, nadat ik het opgedragen had aan Heleen, Mira, de nog ongeborene en de “Open Groep”. Het motto luidde: “... O God, O Godverdomme!...”, een dichtregel uit de bundel *Dag jij* van Hugo Claus, zijnde ongetwijfeld een uitroep van Kitty Courbois op het

hoogtepunt van het vrijen en gretig door Claus opgevangen, gefascineerd als hij was door de gelijktijdigheid en tegengesteldheid van de gevoelens van geluk en angst.

Onlangs heb ik die scriptie nog eens doorgenomen. Hij is niet slecht en voor een scriptie ruim voldoende. Wat er vooral aan mankeert is dat ik - zonder het te weten - het stuk bestudeerd en beschreven heb als een regisseur (of een speler die alle rollen speelt) en niet als een dramaturg. Te gedetailleerd. Te weinig in de breedte, te weinig vergeleken met andere stukken uit het oeuvre, met andere auteurs, te weinig geplaatst in de tijd.

Daar was ik nog niet aan toe.

Bij een proefschrift zou ik hier niet mee weggkomen.

🐝 🐝 🐝 🐝 🐝 -

Inmiddels hadden wij een grote verering gekregen voor het in 1970 opgerichte Amsterdamse Werktheater. Het maakte zijn stukken zelf vanuit de actualiteit en op basis van improvisaties. Het had enorm succes, door hun professionaliteit en tomeloos enthousiasme. Ze hadden een theater in het Kattegat in Amsterdam, maar trokken ook door het land met een circustent. Daarin hebben wij meerdere voorstellingen gezien.

Zij gaven workshops in Bergen (N-Holland). In de zomer van 1973 namen Heleen en ik eraan deel. We werkten een week aan *Richard III*, onder leiding van Shireen Strooker.

We leerden hoe je een bestaand stuk kon vertolken door middel van improvisaties. Ik herinner mij een scène waaruit het verwende karakter van Richard bleek: hij wil constant zijn zin hebben. Van kindsbeen af had hij die eigenschap ontwikkeld. (Volgens onze interpretatie.)

We spelen allemaal tegelijk Richard, die zich achtervolgd voelt door 'wespen'.

Een drietal spelers kroop achter de rug van 'Richard'. Op het boven bedoelde punt aangekomen, namen de drie de tekst van Richard over door snel om beurten omhoog te schieten en te roepen: "Ik wil buiten spelen," "Ik wil niet naar school," enz. Sommige teksten waren zeer geestig. De spontaniteit had altijd een verlevendigend effect.

Je kon deze teksten als oefening beschouwen om de psyche van Richard te veruitwendigen, je kon de oefening ook in de voorstelling zelf brengen.

Het jaar daarop mocht de kleine Mira mee. Davica, de dochter van Shireen (en Ton Lensink) , deed haar schateren van de pret door haar alleen maar aan te kijken.

Ik kreeg les van Peter Faber, Heleen van Helmert Woudenberg.

In 1979, schat ik, zijn we nog met Mira en Georges in Arnhem naar een kindervoorstelling geweest. In het verhaal was er brand uitgebroken (in een huis?) De vlammen werden gesuggereerd door een golvend of wapperend doek. De suggestie was voor de kinderen zo sterk, dat ze hevig schrokken (huilden?) Toen we dat na afloop aan Peter Faber vertelden, liet hij de kinderen zien hoe hij dat vuur gemaakt had. Hij deed dat zo lief, dat ze helemaal gerustgesteld waren.

Op de terugweg fietsten we naar huis, ieder op een fiets. Bij Elst is een spoorwegovergang, de rails lopen schuin over de weg, je moet ze *dwarsen*. Dat deed Georsje niet goed, zijn voorwiel kwam even klem te zitten in de gleuf, en op het moment dat hij viel, begonnen stoplichten oorverdovend te schellen. Het manneke schrok zich een ongeluk, hij dacht dat hij iets kapot had gemaakt, en trilde over zijn hele lijfje. Ik beurde hem op, trok het fietsje weg, maar kon hem haast niet kalmeren. Toen de trein voorbij gedenderd was, werd hij rustiger. Wat kun je soms pech hebben!

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Op 8 februari 1974, om half vijf 's morgens is Georges geboren. Heleen stond bij het bed in de voorkamer en ik zag het vruchtwater langs haar benen omlaag stromen. Deze bevalling duurde korter en was iets makkelijker, de buik was al een keer eerder opgerekt. Voor mij was het een feest dat de verpleegster niet kwam opdagen, nu kon ik handelen, uitvoeren wat dr. van Hesteren mij vroeg te doen.

Wij gingen dat varkentje wassen.

Het ritueel verliep identiek aan de vorige keer en weer genoot ik van de intimiteit. En het was een jongetje!

Twee dagen later stormde Heleen's moeder naar binnen en plantte zich aan het hoofdeinde naast Heleen's bed. Een moeder-dochter gesprek begon, waarbij de man

zich overbodig voelde, des te pijnlijker toen het gesprek op het huishouden kwam en hij er op uit werd gestuurd om in Bemmelerwaard een afwasmiddel te gaan halen. (En nog iets, laat ik schrijven: een spons.) De man stapte op de fiets en realiseerde zich na honderd meter dat hij, die met een foto in de krant had gestaan en op het punt stond om doctorandus te worden in de Nederlandse taal- en letterkunde, misbruikt werd en gedegradeerd tot hulpje in de huishouding. Hij draaide met een ruk om, smeedde de fiets tegen de muur, ging voor zijn schoonmoeder staan en zei: "Dit doe ik dus niet." Punt. De schoonmoeder was flabbergasted, haar mond viel open. De kraamvrouw had moeite hem te begrijpen, maar zweeg. Hij vertrok naar boven.

Op het moment dat ik dit schrijf begrijp ik het, hoe zij thuis heeft meegelerfd en gewacht en te weinig hoorde ... Ik zou nu geen enkele moeite hebben gehad met die boodschap, maar toen had ik in een cocon geleefd, waaruit ik ruw werd verdreven.

Aad Woerdman - hoe ik hem leerde kennen? Omdat ik zijn zoon Bas in de klas had? - had een goed lopende verfwinkel in de Houtstraat. Hij had zijn schapjes op het droge en juist daardoor raakte hij in een crisis. Op bezoek bij ons in Ressen vertelde hij ons over de leegte die hij voelde. De zinloosheid van alleen maar geld verdienen. Ook voor hem was het toneel een openbaring, niet zozeer de toneelstukken, als wel de dramatische vorming. Hij wilde aan zichzelf werken, en aan de armoede van zijn gevoelsleven, zoals hij zei.

In Ottersum had hij een soort paviljoen, dat hij helemaal had ingericht als retraitshuis, met kamertjes om te overnachten, en een complete bar.

Omdat wij het plan hadden voor een reprise van *Een Bruid*, nodigde hij de Calderon-groep uit om een weekend lang daar aan het stuk te werken.

Die zaterdagavond is toen gebeurd wat *nooit* had mogen gebeuren.

Ik heb lang gearzeld om het te beschrijven. Ik wil het niet. Ik wil het overslaan. Ik heb gedacht: dit is iets dat blijft tussen Heleen en mij, dit gaat niemand wat aan. Basta. Maar mijn verhaal hier is een autobiografie, ik geef hier, in de eerste plaats voor mezelf, het beeld dat ik heb van mezelf. Dat beeld moet kloppen, dus volledig zijn. Anders hang ik een schijnbeeld op.

Wie hard gewerkt heeft en gezien hoe de spelers gegroeid zijn in hun rol, hoe er vonden zijn gedaan die je tevoren niet kon bedenken, die kent het triomf-gevoel dat je na afloop hebt.

We zaten rond de bar, we praatten, we dronken wijn.

Het werd laat, de meeste spelers gingen slapen.

Ik bleef alleen achter met ‘Andrea’. Ze is niet groot van postuur en een beetje mollig. Om te gaan slapen kuste ik haar, zoals toen de gewoonte was. Hield iets te lang aan. Een plotselinge lust om te vrijen overviel mij. Ik trok haar van de kruk. We belandden in een van de kamertjes. Ze zei nog: “Niet doen, Ad.” Ik deed het toch.

Eén alarmbel bleef rinkelen. Op het laatste moment trok ik terug. Ik zag mijn zaad glinsteren op een te kort bovenbeen.

•• •• •• •• ••

Mijn geheugen lijkt uitgevallen. De volgende morgen hervindt ik mij op straat. Het is stiller dan ooit. Ik fiets naar huis, naar Ressen. Ik bel aan bij de voordeur. Ik begin Heleen te vertellen wat er gebeurd is. Het is een mokerslag. Ze begreep het meteen. Ze werd lijkbleek. Ze trok me de gang in, wankelde naar de keuken, zat.

•• •• •• •• ••

Het kwam door mij dat er *decennialang* een schaduw hing boven de momenten dat wij blij waren. Er zit een kras op mijn ziel, zei ze. En: dit had ik nooit gedacht. Het was onvergeeflijk.

•• •• •• •• ••

In mijn dag- en nachtboek, dat ik in februari 1974 begon, lees ik bij 20 april:

“Arme Heleen. Zij moet af en toe huilen om wat ik deed ...”

Juli 1974

Diezelfde dag schreef ik:

“Gisteren las ik in *Tijl Uilenspiegel*:

“Kleine zielen zeggen dat de tijd de wonden heelt.” (pag. 54).”

Ik denk dat Heleen in de dagen die volgden het besluit nam om door te gaan *omwille* van de kinderen. Tot op de dag van vandaag is haar zorg voor de kinderen onvoorwaardelijk. Over het gebeurde sprak ze met niemand.

Met niemand? Ja toch. Onlangs, overrompeld door de vraag, sprak ze erover, zei ze, met Vera van Lammeren. In tranen.

Op 2 februari 1974 was ik begonnen met mijn “**Dag- en nachtboek.**”

Nachtboek, omdat ik meer grip op mijn talloze dromen wilde krijgen.

Het loopt door tot 18 oktober 1976 en van 1978 tot 1980.

Ik kan nu nauwkeurig noteren wat er gebeurde en wat mijn gedachten waren en hoef niet meer enkel uit mijn geheugen te putten.

Het zijn turbulente jaren, met veel gezwabber en onzekerheid, en met een duidelijk onverwerkt verleden.

Op 23 April 1974 heb ik doctoraal examen bij Meeuwesse, geassisteerd door Buijnsters en van Hummelen. Wat een feest had moeten zijn werd een deprimerende ervaring. Drie kwartier werd ik door Meeuwesse ondervraagd, maar mijn antwoorden overtuigden hem niet, ik verloor de moed, hij had enkel negatieve kritiek op mijn scriptie, ik verloor mijn zelfvertrouwen, al helemaal toen ik zag hoe Buijnsters, die er net als Hummelen totaal ongeïnteresseerd bijzat, zijn agenda uit zijn binnenzak te voorschijn haalde en inspecteerde. Het incident haalde me volkomen uit mijn concentratie.

Uiteindelijk reikte Meeuwesse mij het diploma, zichtbaar tegen zijn zin. Hij kon het mij slechts overhandigen, zei hij, dankzij de bijvakken die voldoende waren.

Ik was vernederd.

Uit mijn dagboek citeer ik enkele uitspraken van Meeuwesse, die ik een dag later opschreef:

- Dat Hugo Claus regelmatig toneelstukken schreef kwam *omdat hij ook moest leven*;

- Dat ik niet zo *geëxalteerd* moest doen over Hugo Claus;

- Dat er nog wel *anderen* zijn dan Hugo Claus;

- Ik had moeite gedaan om de betekenis te achterhalen van namen als Georges Vermeersch, Jeanne Vandale, Jules de douanier, tante Non¹, vonden die heerlijk zijn om te doen, maar waarvan je niet altijd honderd procent zeker bent. Het commentaar van Meeuwesse: “Je had

¹ Ik had geschreven dat de door de 18-jarige dochter Christiane diep vereerde stokoude kloosterzuster ‘tante Non’ refereerde naar de beroemde zieneres of profetes van Cumae, die precies dezelfde eigenschappen bezat als tante Non, oud, verschrompeld, tandeloos resp. met kunstgebit. Nu nog ben ik van mening dat die vergelijking hout snijdt. Ik was bovendien op de hoogte dat Claus zijn klassieken uitstekend kende. Tijdens het examen verdedigde ik mijn bewering door te beginnen te vertellen dat tante Non stokoud was en verschrompeld. Meeuwesse onderbrak me en schamperde: “Ja, dat is het geval met *alle* oude mensen,” en zocht de blik van zijn secondanten. Maar die reageerden niet.

Claus een brief kunnen schrijven, dan had je het ook geweten.”

- Dat hij sterk de indruk had dat ik *Grundbegriffe der Poetik* van Emil Staiger niet zelf gelezen had. (Dat klopte, maar ik had duidelijk geschreven dat mijn citaat afkomstig was uit het artikel van prof. De Leeuwe: *De wetenschap van het toneel*. Ik had Staiger ook niet in mijn literatuurlijst staan. Meeuwesse twijfelde nu dus ook aan mijn integriteit.)

Een dag later voeg ik in mijn dagboek toe: “Ik herinner mij nóg een schampere opmerking van professor Meeuwesse over Hugo Claus: “Ja, ze kunnen er toch niet los van komen, van die kerk, ze moeten het er toch steeds over hebben.”

Drie jaar eerder had ik Meeuwesse tijdens het tentamen Moderne Letterkunde voor het eerst verteld dat ik over het toneel van Claus wilde schrijven, maar hij raadde mij af om Moderne Letterkunde überhaupt als hoofdvak te nemen. Later, toen hij begreep dat ik zijn raad niet opgevolgd had, verweet hij me dat ik alleen maar over *Vrijdag* schreef, alsof ik mijn woord niet gehouden had.

Hij bleef maar kleineren. Ik had veel aandacht besteed in mijn scriptie aan de *Handelingsaspecten in het drama*, het proefschrift van de jezuïet J.J.M. van der Kun. Ik had daar een reeks van 6 colleges over gevolgd. Meeuwesse had daar geen waardering voor en deed het voorkomen alsof wat ik schreef een uitvloeisel was van die colleges: ik hoefde ze nog slechts uit te werken.

En waar ik had geschreven dat ik kritiek had op Van der Kun, corrigeerde hij dat met “je hebt enkele kanttekeningen geplaatst.”

In dat proefschrift legt Van der Kun in een 1ste hoofdstuk uit dat een dramatische tekst een reeks momenten bevat die refereren naar iets dat komen gaat (prospectief), naar iets dat heeft plaatsgevonden (retrospectief), naar iets dat tegelijk elders op het toneel plaatsvindt (simultaan op), naar iets dat tegelijk achter het toneel plaatsvindt (simultaan achter), en naar iets uit het Wereldbeeld van de toeschouwer.

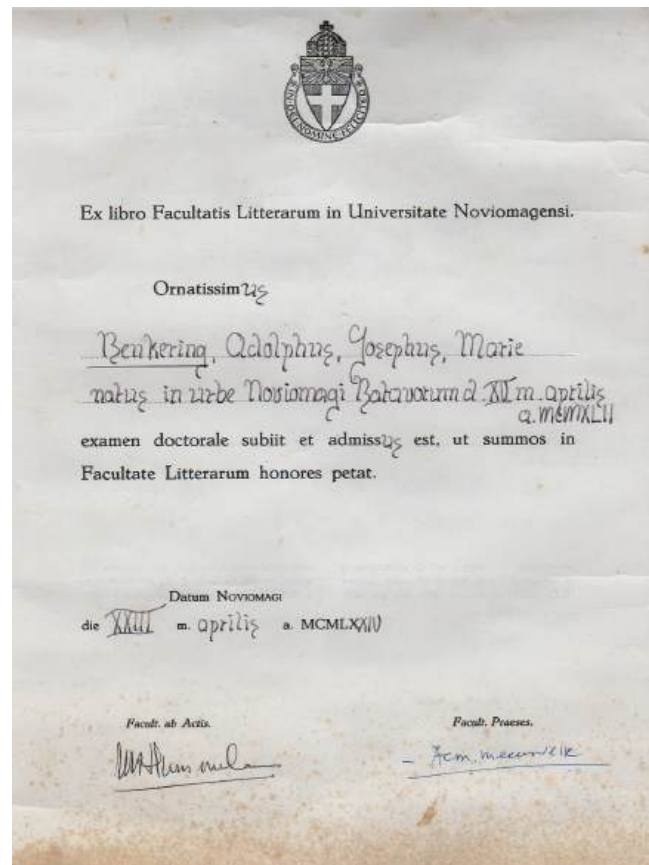
Dat theoretische hoofdstuk lijkt mij nog steeds van belang. De rest van het dikke boek is de toepassing van de theorie op een aantal toneelstukken, met complete lijnschema's achterin.

Het onbegrijpelijke is voor mij nog steeds dat als je die toneelstukken onderzoekt en de handelingsaspecten in kaart brengt en vervolgens je uitkomsten vergelijkt met die van Van der Kun, je nauwelijks overeenkomsten met hem hebt, en heel veel verschillen.

M.a.w. de toepassing is onvruchtbaar. Want blijkbaar te subjectief.

Ik had een belangrijke medestander in mijn kritiek op Van der Kun in Prof. H. Van den Bergh: *Konstanten in de komedie. Een onderzoek naar komische werking en ervaring*. Hij verwijt Van der Kun subjectiviteit, en een oordeel op grond van emoties, die hij heeft **aan de schrijftafel en niet in de zaal**.

Het is heerlijk als iemand van kaliber beter geformuleerde, maar dezelfde strekking bevattende kritiek uit. Hoewel ik hier op p. 18 en 19 duidelijk verslag van doe, wijdt Meeuwesse er geen woord aan.

Ik had mijn scriptie in één ruk geschreven en kant en klaar ingeleverd. Dat had ik niet moeten doen, want ik stelde Meeuwesse voor een *fait accompli*. Hij voelde zich terecht gepasseerd. De kwestie was echter dat ik niet naar hem toe *durfde* te gaan, omdat die drempel sowieso hoog voor mij was, maar ook omdat hij zich naar mij nooit toegankelijk had getoond.

De reden van Meeuwesse's negatieve houding werd mede bepaald door zijn afkeer van Hugo Claus. Het onderwerp zinde hem niet.

Als mijn horizon toen wijder was geweest, was ik naar Utrecht of Amsterdam gegaan om daar af te studeren. Afdeling Theaterwetenschappen.

Iets daarvan zou ik 3 jaar later doen, toen ik opnieuw contact zocht met prof. De Leeuwe in Utrecht. Hij was ook streng, maar een stuk toegankelijker.

Omdat ik mijn getuigschrift nergens en nooit heb hoeven tonen, druk ik de voorzijde voor één keer hier af:

En wat Meeuwesse betreft:

Ik heb 47 jaar na dato mijn scriptie nog eens - onbevangen, onafhankelijk en objectief - bekeken en constateer dat zij zeker een voldoende verdient. Tel je daarbij op de onmiskenbare bevlogenheid waarmee ze geschreven is, dan is *ruim* voldoende zelfs op zijn plaats.

Maar die laatste reden was aan de kleinzielige Meeuwesse niet besteed.

Hij is tamelijk jong gestorven en is daarmee ruim voldoende gestraft.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Op 27 september 1974 overlijdt de moeder van Heleen op 56-jarige leeftijd.

Door een auto-immuunziekte breekt haar lichaam de eigen wittebloedlichaampjes af. Op de terugweg van haar vakantie met haar man naar Schotland verschijnen er blauwe plekken op haar arm. Als er ook een verschijnt op haar borst, slaat ze alarm. De dokter

Haar gezicht gezwollen van de prednison. Ze is naar huis gestuurd, ze heeft nog hoop. De dokters weten beter.

thuis stuurt haar onmiddellijk door naar het ziekenhuis. Daar krijgt ze prednison, om het immuunsysteem te onderdrukken. Ze krijgt ook bloedtransfusies om de wittebloedlichaampjes aan te vullen.

Niets helpt.

Ze sterft aan een longontsteking.

Ze hebben haar lijden iets verlicht met morfine.

In haar laatste week bezocht ik haar met Heleen en stond aan haar bed.

Ze keek me aan, wanhopig.

Ik pakte haar bovenarm.

Meer had ik niet te missen.

Half mei 1974 fietste ik 's morgens naar school. Net over de Waalbrug zag ik rechts en omlaag van mij bij het bloemenperk waarin het wapen van Nijmegen figureert mijnheer Van den Berg lopen met zijn hondje.

Plotselinge gedachte: zou ik weer naar mijn moeder gaan?

Op 18 mei ging ik terug, na 16 jaar.

Ik herkende haar, toen ik haar zag.

Ik hoorde haar stem, die herkende ik ook.

Tegelijk was ze vervreemd. Ze was een ander.

Mijn geheugen ramde tegen de werkelijkheid.

De emotionele binding van vroeger was weg.

Ik keek naar mijn moeder, die niet aanvoelde als mijn moeder.

Ik zag haar af en toe. Ik herinner mij die keer dat we gingen picknicken in de Hatertse Vennen. Ze droeg twee volle tassen. Courgette aten we. Zij regelde alles. Ik vond haar bazig. Ze lette niet op wat de kinderen zeiden en deden. Ze observeerde niet.

Ik had liever dat ze ging.

Uit mijn dagboek maak ik op dat ik in die tijd nog hevig worstelde met mijn verleden. Nog steeds voel ik me heftig gefrustreerd en mijn grondtoon is woede:

“Jeaantje (ze vindt het niet leuk dat ik Mira leer “opa Jan en oma Jaantje” te zeggen, de trut!) vergeleek eens Bep met Ad en zei dat Bep meer charme had, meer flair en dat ik meer verlegen was. Ik was wel principiëler.”

Ze kwetste mij. Oud zeer kwam boven. Bep was altijd een naar buiten gericht jongetje geweest. Hij ging naar de burens, die hem leuk vonden. Hij kwam afzakken met het hondje Mowgli, hij gooide een hondendrol in een frites-kraam, hij trok de lunchende meisjes van chocolade-fabriek Van Dungen aan de haren, hij hield duiven. Als er iets te doen was, als er iets opzien baarde, had het meestal met hem te maken. Hij vocht ook veel meer. En dat werd hem niet kwalijk genomen. Het stond namelijk altijd in het teken van de zelfverdediging. En wie mag dat niet? Zijn behendigheid werd ook geprezen: toen hij, achtervolgd door een jongen met lange benen, op het laatste moment bukte, zodat de knaap bijna zijn nek brak, terwijl Bep ruim de tijd had om te ontsnappen. Die verhalen werden vaak in de familie verteld en iedereen lachte. Bep bracht duidelijk reuring in het saaie bestaan.

Ik bleef daar een beetje bij achter, ik ontsnapte aan de aandacht.
En kwam vast te zitten in een rolpatroon.

Want rond zijn 8ste, schat ik, veranderde Bep van een schattig ventje in een lastpak, omdat hij zijn zin niet kreeg. Ik heb dat al beschreven. Veel gedonderjaag en geschreeuw in huis, ook vielen er flinke klappen. Pure repressie, die niet hielp. Ik koos vanzelf de rol van de lieve jongen, die wilde behagen. Boterhammetjes maken op zondag, taart bakken. Goede punten op school, meestal wel tweede of derde van de klas. Mijn gedrag werd er een van aanpassen. Dit bracht succes, en ik werd Bep vaak ten voorbeeld gesteld. Funest voor ons allebei.

Hoor hoe ik fulmineer en afreken in mijn dagboek:

“Lief zijn, dat hetzelfde was als in het gareel lopen, waardoor je je de godverdommese burgerlijke complimenten op de hals haalde, die je als kind natuurlijk niet kon onderscheiden van oprechte waardering, en die je zodoende verhinderen op tijd en normaal een persoon te worden (“Ik ben ook iemand, Malou!”)², maar wel zeer geschikt om het gevoel op je over te dragen dat je een aardige vent bent, geen ‘hoogvlieger’ maar wel fatsoenlijk, trouw, iemand met principes, enfin het hele kloterige burger-ideaal.

Tweede rang, tweede viool. Je kunt mensen, die tot die rol gedoemd zijn, herkennen doordat ze zich proberen te bewijzen. En overall kritiek op hebben. Ik herinner mij nu dat ik mijzelf *in mijn fantasie* nogal eens zag zitten temidden van de wekelijkse familie-reünie bij mijn opa thuis, die begonnen werd sinds zijn vrouw gestorven was (en blèren die dochters, Do en Iet! Over oma d’r lippen kwamen haar zeer karakteristieke woorden: “o godogodogod, o godogodogod.”) Ik zag mezelf betogen met m’n linkse ideeën, de zinnen regen zich aaneen. Ik was overtuigd van de waarheid ervan, en hoe verkeerd de maatschappij in mekaar zat.

Dan ontkrachtte mij mijn vader, de zak met zijn grote bek, of die stomme ome Frans Idema. Bij opa hoefde ik helemaal niet aan te komen, die wantrouwde mij al als ik in de voordeur verscheen. (Nu, nu hij 86 is of zoiets, herkent hij mij al nauwelijks meer). En zo bleef ik achter met mijn woede.

(...)

Het is jammer dat ik dit niet allemaal veel eerder heb opgeschreven. Dan had ik veel eerder afgerekend met mijn familie en was ik elders heen gegaan, onder de doem vandaan, de doem niet anders te kunnen zijn dan het brave jongetje zonder betekenis, of beter: met dezelfde betekenis als zichzelf.”

Opstandig op mijn 32ste, in plaats van op mijn 18de.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

² Uitroep van Kilo in het toneelstuk *Suiker* van Hugo Claus.

Met de Open Groep gaat het niet goed. Zij is bezig uit elkaar te vallen. We hadden geen richting, geen werkplan, geen doel.

Sommigen hadden geen ander doel dan “de groep bij elkaar houden.”

De meesten loerden naar elkaar, wie met wie wat ging doen. Gé versterkte de sociodrama-groep van William Young, die zei: “Misschien dat nu toch het wonder gebeuren gaat.” Hij wilde een “mythisch dramatisch gebeuren, met rituelen van handelingen.” Dat was de geëxalteerde taal waarmee wij elkaar bekogelden.

Sommigen gingen terug naar Wim Princen voor een Kafka-project. Gé, met wie ik nog een jaar eerder op vrijdag 3 blokken drama-lessen had gegeven voor een half salaris op de Pedagogische Academie “Op den Klokkenberg”, ging nu samen met Wim Princen een toneelcursus geven op het vormingscentrum De Lindenberg. En ik haalde uit de sociodrama-groep van William Agnes Verheggen en vroeg haar of ze enkele lessen dramatische expressie wilde geven in mijn plaats op de NSG. Dat deed ze. Ik kreeg dat najaar 19 lessen, zij 6.

En als klap op de vuurpijl zie ik mezelf iedere zaterdagmorgen keihard repeteren met Gé aan *Das Mündel will Vormund sein* van de spraakmakende Oostenrijkse toneelschrijver Peter Handke.

En Heleen, die een tijdje uitgeschakeld was door Georsje gaat een regie doen bij Calderon.

Wil jij mijn vriendje zijn? Nee, ik wil jouw vriendje niet zijn. Jij wel, hè?

Het moet in dit jaar, of ervoor of erna, geweest zijn dat Heleen en ik thuiskwamen van een weekend. Toen we binnenkwamen in de huiskamer zagen we tot onze verbijstering een rood-leren *bank* staan, die het vertrek volledig van karakter veranderde. Hoe was die daar gekomen? Wie had dat gedaan? En waarom? Het was een afschuwelijke situatie, want voor ons stond vast als een paal boven water: geen bank in de woonkamer. Geen meubel dat bij uitstek symbool stond voor burgerlijkheid, de ultieme vloek.

Het bleek er te zijn neergezet door mensen van Calderon, waarschijnlijk op instigatie van Nel Hendriks - van Weem. De ziel had gehoord hoe primitief wij behuisd waren en een karretje geregeld (en waarschijnlijk met Koedam afgesproken om haar binnen te laten). Alles in het geheim. In haar verbeelding zag ze onze verrukte gezichten. Zo leeft ieder in zijn eigen wereld.

We hebben ons overwonnen en niet stiekem de bank naar het stort gebracht. (Dat zou uitgekomen zijn.) We hebben haar uitgelegd dat ons huis een studentikoze inrichting had, maar dat dat niet alleen uit geldgebrek was, maar ook omdat we er ons goed bij voelden.

En het karretje werd opnieuw georganiseerd en reed retour, met de gewillige bank beladen. Adieu.

En even goede vrienden.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

26 mei 1974: Uit mijn dag- en nachtboek::

Mira ligt in haar bedje. Het loopt naar half negen. 's Avonds. Zij ligt beurtelings luidop te zingen, dan huilt zij enkele ademhalingen lang, dan praat zij weer een tijdje in zichzelf. Zij heeft het waarschijnlijk een beetje warm, ik zal zo eens gaan kijken. Het gebeurt wel vaker dat zij begint te huilen 's avonds. Dan neem ik haar uit bedje en dan krijgt zij soms beneden in de keuken een beetje "sap". (Bosbessensap, of wat we hebben.)

Zal ik eens wat Mira -woordjes opschrijven?

Viegtuig = vliegtuig
fiet = fiets
bolepan = boterham
pingen = springen

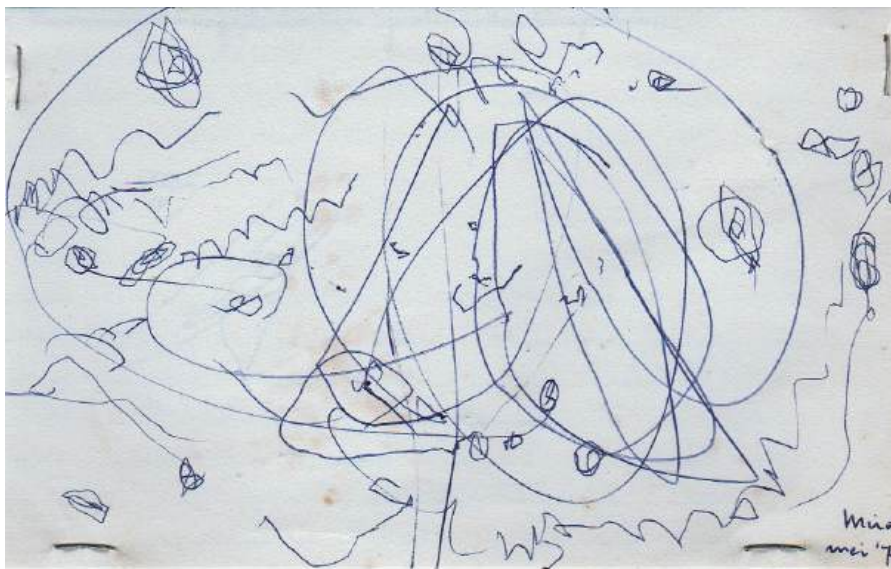
toeltje = stoeltje (van de fiets)
heppelen = helpen
sjolemel = chocolademelk

"Opa 's nou auto weg?" Alle dingen die overdag gebeurd zijn, ligt ze 's avonds te verwerken. Misschien droomt ze ook wel. Ze is wel eens flink huilend wakker geworden, in de nacht, en dan vraagt ze iets wat haar is bijgebleven.

Ik herinner me dat Mira en ik vanuit haar slaapkamer naar buiten keken. Dat doen we vaak; zij staat in d'r pyjamaatje op d'r blote voetjes op de vensterbank. Ze maakt het raam open bij de greep links en de arm met gaatjes onder zich. Dan duwt ze het raam wijd open en trekt het even later weer dicht. Dat spelletje blijft ze herhalen tot ik het welletjes vind. Ik houd mijn handen vlak bij haar, al weet ik dat ze niet gauw zal vallen. Ze ziet de lichtjes van de auto's in de verte. Dikwijls vraagt ze: "Loot vallen?" Of ze in de sloot kan vallen? Ja, zeg ik, doe maar niet.

Ineens zag ik een poes in de wei lopen, jagend op vogeltjes waarschijnlijk. Ik wees en Mira zag haar ook. Dagen achtereen heeft ze mij gevraagd: "Poesje in e wei lopen?" ("Lopet" zegt ze ook wel eens.)

Het tekeningetje hieronder heeft ze vanmiddag gemaakt. Vroeger maakte ze steeds grote krassen. Nu maakte ze kleine figuurtjes, tot ze ongeduldig werd of er geen zin meer in had, of baldadig. Toen kwamen de grote krassen terug.

18 juni, om 4.30 uur ‘s morgens:

Ik loop op de Groenestraat ter hoogte van de kerk, waar ik zoveel stappen in mijn jeugd heb gezet. Het is aardedonker. Op twintig passen afstand ligt een grote zwarte hond midden op het trottoir. Vlakbij de hond steek ik de straat over, met grote angst in het hart, maar luidop pratend en heel opgewekt. Ineens sprong de hond achter mij aan. Ik kon niets anders meer doen dan ijlings te proberen op het hek te klimmen.

Ik werd wakker met de hand van Heleen op mijn hoofd. Zij had erg medelijden, zei zij, ik had zeer angstige geluiden gemaakt en mijn lichaam had geschokt.

(diezelfde nacht):

We hadden de kinderen in de huiskamer van de Groesbeekseweg 102 te slapen gelegd en waren weggegaan. Toen we terugkwamen in de donkere kamer, zag ik Mira zitten in de grote fauteuil, terwijl zij met haar handjes gestrekt de knuisjes van Georsje vasthield, die in zijn blote kontje half over de rand van de fauteuil hing. Toen ik Georsje oppakte zag ik zijn behulde ogen. Had Mira met het manneke gesold? Op dat moment kwam Heleen binnen, in één blik overzag zij alles, zij spoot in razende angst naar Georsje toe.

Dat ene moment van angst en pijn. Ressen. In de gang bij de voordeur. Alsof in haar lichaam iets kapotscheurt, een onhoudbare pijn.

•••••

25 juni: Mira zegt soms dat pappie er een “plaatje” op moet leggen, ze bedoelt de

grammofoonplaat op de pick-up, voor de “beziek” (muziek).

Georsje, heel anders dan Mira , is geweldig bezig zich op zijn rug te draaien, en van zijn rug weer terug op zijn buik. Als hem dat is gelukt, blijft hij een halve minuut sprakeloos stilliggen van verbazing. Het wordt een blij manneke, mits hij geen pijn aan zijn darmpjes heeft.

27 juni: Soms als ik praat met Heleen, legt Mira haar handje op mijn mond en roept: “Niet zingen, niet zingen, pappie.” Ze wil zeggen: niet praten, en trekt me weg.

Nadat mijn moeder was vertrokken heb ik nooit meer gehuild, dat begon pas weer met Heleen. Alsof in die tussenjaren mijn gevoelsleven was gestopt.

Toen ik bij mijn ome Wim en tante Letty vertrok was mijn eindrapport: “Je bent wat vooruitgegaan aan tafel, dat wel, maar je mee uit eten nemen, nee, dat zouden we niet met goed fatsoen kunnen doen.” (...)

Ik heb het begin van mijn twintiger jaren kunnen verdoen aan het te boven komen van schaamte- en minderwaardigheidsgevoel. Ik kreeg een boei als men alleen maar naar me keek.

12 augustus: We hebben een ouderwets bed van Wim en Maria Princen naar Ressen gebracht, waarvoor ik een raamwerk van latten heb gemaakt. Mira slaapt nu in dit “grote bed.” Georsje slaapt nu in het witte bedje van Mira .

Heleen heeft een kastje met glas en houten schuifdeurtjes opgeknapt, waarin nu de kleertjes van Mira liggen, en haar potje. Een week of twee geleden heeft Mira op haar blauwe potje haar eerste “drolletje gedrukt.”

Ik heb een harlekijnsjasje van katoen gekocht.

Weer verschijnt Ankie in mijn droom.

Ik kijk aandachtig naar de tarot-kaarten, die ik kocht.

9 september: Twee vrouwen dansen met elkaar. Ik moet passeren, maar ben verschrikkelijk bang dat één van de vrouwen naar mij toekomt om mij ten dans te vragen.

1 oktober: Ik leg wel eens tijdens het eten aan tafel mijn arm om Mira ’s schoudertjes. Dat vindt zij fijn. Soms is pappie’s arm te kort, dan schuif ik haar stoel dichterbij.

12 oktober: apocalyptische droom. Achter een huizenrij zie ik plotseling een steile wand van water aankomen, die bezig is de hele aarde te overspoelen. Er is geen ontkomen aan. Panische angst.

16 oktober: ik heb een les van Bep gevolgd, maatschappijleer. Hij benadert zijn leerlingen kalm, vriendelijk, persoonlijk, iets wat ze niet gewend zijn. De leerlingen mogen hem, zien tegen hem op.

Tegenover Henriëtte pluist hij zijn gevoelens uit, in zwaar geredeneer zonder eind, zodat er geen gevoelens meer overblijven.

27 oktober: Als Georsje luistert, zakt zijn mondje een beetje open en houdt hij zijn hoofdje iets naar achteren. Daarom noemt Heleen hem soms “debieleke.” In feite is het heel lief en vertederend, juist omdat het Georsje is.

2 november: Gé en Els kwamen op bezoek. Zij wilden weten of Heleen en ik weer bij de “Open Groep” wilden komen. Als we eerlijk onze irritaties op tafel legden was misschien een nieuw begin mogelijk. En zo verweet Els mij mijn paternalistische houding. Ik zei dat die houding voortkwam uit angst om niet geaccepteerd te worden en in een isolement te raken. Gé zei dat ik overheersend was en steeds mijn zin wilde krijgen. Ik zei dat hij mijn slagen steeds ontdook, dat hij geen tegenstand bood, maar koppig en mokkend onderdook. Gé bevestigde dat en zei dat hij dat al van jongs af aan deed. Door het gesprek leek alles goed te komen. Tot ik voorstelde om eerst Peter Handke af te maken en daarna een amateur-toneelgroep op te richten. Els barstte in tranen uit: daar waren ze niet voor gekomen. En toen duidelijk werd dat Gé en Els namens de “Open Groep” waren gekomen, die eigenlijk alleen hadden willen vragen, maar dat Gé toen had gezegd dat je dan ook Ad moest vragen, was de kater compleet.

De waarheid was dat ik niet goed lag in de “Open Groep” en niet wist wat ik daartegen moest doen. Ik had de woede gewekt bij Mary Tol, die ik zeer vaderlijk met “meisje” had aangesproken. De gevoeligheden van de anderen begreep ik maar vaag, de anderen begrepen niet dat die vaderlijke toon voortkwam uit de angst om niet geaccepteerd te worden. Ik durfde geen gelijke onder gelijken te zijn, *omdat ik mij dan niet zou kunnen handhaven*. Dat was mijn verborgen angst.

Vrijwel verborgen ook voor mezelf.

Ik kon maar twee dingen doen: óf de leiding nemen, óf met Gé alleen spelen. Alleen dan voelde ik me veilig.

27 november: Heleen en ik lezen *De seksuele revolutie* van Wilhelm Reich. Denk natuurlijk vaak terug aan mijn Ottersumse aberratie. Heleen ook. Wij komen tot de conclusie dat wij seksueel verkeerd zijn grootgebracht, met verdringing en onanie (ik tenminste), en zonder ervaring met geslachtsverkeer. We kunnen wel zeggen: we beginnen opnieuw, maar wat we geworden zijn vanuit het verleden, hoe kom je daar ooit vanaf?

Het trouwboekje. Gisteren zeiden Heleen en ik tegen elkaar dat wij in geval van uiteengaan elkaar niet zouden chanteren met de letter van de wet. Nee.

1 december: Ik droomde dat ik naast Heleen zat, maar op mijn schoot zat een ander meisje. Ik maakte haar kleren los om haar warme buik te voelen.

Keer op keer ben ik overspelig in mijn dromen. Het op deze manier verzamelen daarvan vertekent wel het reële beeld, maar het laat wel zien dat de seksualiteit mij sterk in bezit heeft.

4 december: Ik heb de laatste dagen sterke depressies. Ik vind de mensen knettergek, en begrijp niet waar alles voor dient. Katholieken zeggen: “De vreugde van het op weg zijn.” Voor mij is het: de wanhoop het nooit te zullen bereiken.

22 december: Terwijl Lidy, onze buurvrouw, het zag, haalde ik mijn linkeroor leeg. Het was een flinke klodder, een vet glimmende, geel-bruinige klomp met krenten.

26 december: We zitten aan tafel, mijn vader en ik, vlak bij elkaar. Naast onze borden liggen onze messen, met zwart-houten heften. We kregen ruzie. Hij dreigde me te slaan. Ik greep mijn mes en schreeuwde dat ik hem ermee in zijn ribben zou steken, als hij aan me kwam. Aan de ene kant was ik doodsbang dat ik mijn dreiging zou moeten uitvoeren, aan de andere kant triomfeerde ik omdat ik wist dat hij me toch niet zou kunnen krijgen.

Even later zag ik mezelf het huis uitrennen, de Muntweg op, voorbij de Gaffelstraat om verderop een smal gangetje in te schieten. Mijn vader kon mij niet meer gezien hebben.

Ik ben blij met deze droom, want als ik achtervolgd werd, was het door een leeuw of een paard. Nu dus door de vader zelf. Zonder substituut, zonder masker. En het speelt zich af in het ouderlijk huis in de Gaffelstraat.

De messen met de zwarte heften zijn de messen die Heleen en ik vandaag aan tafel gebruiken. Ze zijn tamelijk scherp.

De aanleiding tot de droom zou *De Vrouw als Eunuch* kunnen zijn van Germaine Greer, dat wij lezen. Greer spreekt over (negatief) over het “atoomgezin” met zijn isolement en oedipale verhoudingen.

In mijn droom plaats ik dus mijn angst en afkeer van mijn vader vóór mijn plaatsvervangende vaders, de 3 Wimmen: Wim Beukering (mijn oom), Wim Reckman (de priester) en Wim Princen (de regisseur), van wie ik mij successievelijk losmaakte, niet zonder wrijvingen.

28 december: Gisteravond liep Georsje in zijn blote kontje. Hij had, toen wij het niet zagen, op twee plaatsen in de kamer gepoept, en er doorheen gekropen, zodat de derrie zich had verspreid. Omdat ik hem had gedragen, zaten ook mijn handen en hemd onder. Ik maakte alles schoon, met veel kabaal, waarvan ik niet veel meen, want op Georsje kan ik niet kwaad zijn. (Mijn vader is allergisch voor stront, aan tafel krijg ik hem met gemak aan het kokhalzen als ik maar even over pies en poep begin). Ik vind de poep van de kinderen niet echt vies meer, en luiers uitspoelen allang geen vies karwei.

29 december: Ik sta vlak bij meneer Koedam in de bongerd. Aan *kale* bomen hangen rijpe kersen aan lange, dunne, zwarte steeltjes.

Deze flard drukt mijn angst uit voor de verandering van het klimaat, voor een verschuiving, een verstoring van een evenwicht over de hele wereld, waarvan we de gevolgen niet kunnen overzien en waarvan we ook de oorzaken niet weten. We hebben nu al 10 jaar geen noemenswaardige winter meer gehad. Vorig jaar kregen we 2 ontzettende stormen over ons heen, een april- en een novemberstorm, en nu stormt het al ruim een week lang. De herfst was ongekend nat. De Waal stond vorig jaar maanden lang zó laag, dat men vreesde voor al de gifstoffen die vrij zouden komen uit het slib van de bodem als het water weer zou wassen. Nu staat de rivier al weer heel lang heel hoog ...

Ik fiets door een heuvelachtig landschap. Links achter mij zie ik een kolossaal stenen monument, degelijk, onverwoestbaar, met bovenop een kop, een massale kop (die van Abraham Lincoln?). Rechts vóór mij, lager, zie ik een onverharde weg door het bos, een zeer donker bos. Ik wist dat, als ik doorzette, ik uit zou komen bij appelbomen en zon.

Met Heleen maak ik goede dagen door. Het boek van Germaine Greer brengt ons allebei verder. Ik heb een nieuw idee voor mijn lessen op de NSG: met verkleedkleden werken. En een boekenplank maken in mijn leslokaal. De kleden moeten aan haken hangen en erboven moet ik planken maken voor de hoeden, handschoenen enz. Er moeten ook planten op staan.

Ik wil ook naar Utrecht gaan om Prof. De Leeuwe te spreken en mijn scriptie meenemen.

We hebben gisteren de 1ste zes scènes van *Das Mündel* gerepeteerd. Het ziet er naar uit dat we naar opvoeringen gaan.

1 januari 1975: Dagelijks bang dat er ontwikkelingen worden ingezet, die niet meer te stoppen of te corrigeren zijn. Je eet nog zoveel sinaasappelen, het helpt niet meer op het laatst.

Terugvallen op de natuur, mijnheer Rudolf Steiner, maar wanneer werd die zélf al verstoord?

Ik moet zorgen dat mijn leerlingen improvisaties doen die henzelf als persoon intact laten. Niet zoals bij “sensitivity trainingen” waarbij je verborgen verlangens kunt toelaten, maar die je op het eind achterlaten met dezelfde eenzaamheid.

Zijn niet alle ‘cursussen’ zinloos? Is er échte communicatie?

Ik ben niet de enige die alleen met mensen om kan gaan als ik boven ze of onder ze sta, maar niet als gelijke. Het is een universeel probleem, en daar doet het socialisme misschien wel niets aan.

Net als Georges Vermeersch vreet ik mezelf op. Zo niet de Baader-Meinhof-groep, die blazen de hele boel op, die laten zich niet inpalmen, zelfs in de gevangenis gaan ze in hongerstaking.

Ik sta met twee linkse handen in de wereld. Ik handel niet in huizen, beleg geen geld, kweek geen boerenkool of spruiten, handel niet. Ik ben een onmondig kind. Dat ik vroeger Latijn en Grieks leerde, later Gotisch en Historische Grammatica zorgt ervoor dat ik nu mijn geld verdien om van te leven. In dit leven werk je met je handen óf met je hoofd. Zelden met beiden. Altijd in één opzicht een amateur.

Bij Heleen niet. Naar haar wordt te weinig geluisterd. Zij is constructief.

2 januari: Ik loop over een brede weg door een uitgestrekte vlakte. De lucht is strak, niet koud, niet warm. Naast mij loopt Heleen. Wij liepen zeer ver.

Toen we teruggingen waren we angstig, gehaast. Zouden we het nog wel halen?

Plotseling een snel rijdende auto, gierend over de vlakte. We probeerden ons te verbergen in het struikgewas. De auto snelde voorbij. Kwam terug met hoge snelheid. Twee mannen zaten erin, die ontzettend tekeer gingen.

Ik werd wakker, keek in het gat van de openstaande slaapkamerdeur, waar ik altijd een sluipmoordenaar verwacht.

Heleen zei dat ik heel erg had liggen woelen, alle dekens lagen door elkaar.

5 januari: Bep, Heleen en ik lagen bloot op bed. Toen stond ik naast het bed en gooide Heleen erop met een sierlijke zwaai. We zouden haar beiden neuken. Een moment later lag Bep op haar, terwijl zij op haar buik lag. Heleen wilde niet, duwde hem van zich af. Troostte hem door te zeggen, dat ze niet goed kon, omdat ze op mij was ingesteld.

10 januari: In een droom kan veel. NEC moest in Zwitserland een voetbalwedstrijd spelen en ik kon door een relatie van een vriend mee in het vliegtuig. Door een raam met een houten lijst schreeuwde ik dit nieuws naar mijn vader, die voorbijliep tussen enkele andere mannen. Mijn vader keek wel even om, hoorde wat ik riep, maar sloeg

er geen acht op en liep door.

Het volgende ogenblik zat ik in het vliegtuig. Het startte. Ik was bang, want nu kon ik er niet meer uit. Ik dacht aan de bemanning voorin, die dagelijks vloog. Een ongeluk kwam heel weinig voor.

Hoog in de lucht brak een vleugel af. Ik tuimelde naar beneden. Uitzinnig van angst, bedacht ik toch dat ik er het beste aan deed om van mijn val te genieten, de smak zelf was immers zo voorbij.

Toen ik dit dacht werd ik wakker.

Heleen zei dat ik heel klagelijk had geroepen in mijn slaap en behoorlijk hard. Maar ze kon niet opmaken *wat* ik riep.

18 januari: Zes weken lang had ik met de leerlingen gewerkt in een verduisterd lokaal met belichting. Ik had goed les gegeven. En had een gevoel van heimwee.

's Avonds hebben Heleen en ik over verhuizen gepraat naar Utrecht, Driebergen of Zeist. Want dinsdag heb ik een gesprek met prof. De Leeuwe. Misschien ga ik promoveren in de theaterwetenschappen. Heleen kan dan in Driebergen als secretaresse gaan werken bij Aquarius, of een avondstudie Agogie gaan doen aan de Vrije Hogeschool.

31 januari: Alles gaat nu veranderen. Mira liep - terwijl ik in de voortuin aan het spitten was - voor het eerst buiten mijn hoede naar buurvrouw Lidy en haar kinderen. Ze zei tegen mij: "Ik zal op het zand lopen" en daar ging ze, ze deint op en neer als ze loopt met haar korte beentjes, ze houdt haar rugje recht, maar laat haar hoofd naar voren hangen, zodat ze vlak vóór zich op de grond kijkt.

Die akelige straat waar de auto's rakelings langs je heen snellen en niet inhouden.

Ze ging haar eigen weg en het was een rib uit mijn lijf.

Promoveren en daarna werken aan de Utrechtse Academie voor Expressie in Woord en Gebaar.

Het leven van voren af aan beginnen. Het afbreken, doodgaan, en dan opnieuw opbouwen, beter, hoger.

Als ik een dissertatie schrijf, zal ik die enten op de vitaliteit van kinderen en adolescenten, meisjes en jongens. Op hun behoefte zich uit te drukken, te praten. Nee, meer: op hun behoefte om op het moment zélf te leven. Totaal. In het spel, waarin dat leven mogelijk is.

2 februari: Mira is de laatste weken voor het eerst veel bij de buurkinderen geweest en neemt veel dingen van hen over. Vooral van de jongste, Marjolein. Daar zijn heel vervelende dingen bij: zes keer achter elkaar *blijven* zeuren om een snoepje of koekje of kauwgom, heel aanstellerig om "mama" roepen als iets van mij niet mag, heel hard schreeuwen, of geluiden maken die nergens op slaan, en het ergste van al: heel

ongerichte bewegingen maken, op de grond spartelen, om zich heen trappen, helemaal ‘over de roje.’ En ongehoorzaam zijn. Ik ben Georsje aan het aankleden na het bad. Mira springt tegelijk op het bed. (Ze kan dat heel leuk, met losse handen, heel hoog.) Ik zeg dat ze van het bed moet gaan. Ze doet het niet. Nog eens zeggen. Als ik haar eraf wil trekken, houdt ze zich stevig vast aan de spijlen. Dat had ze nog nooit gedaan. Razend trek ik haar eraf, geef haar een flinke schop onder haar kont. Brullend loopt ze naar “mama”, wat ze eerder ook nooit deed, ze kwam altijd naar mij toe om troost. Ik heb er verdriet om, ik kan wel janken, ik krijg er ruzie om met Heleen, die zegt: “Ik kan die kinderen toch niet verbieden om binnen te komen, dan krijg ik ruzie met Lidy, leuk hoor, ik zit hier toch al zo geïsoleerd in dit pokkenhuis in Ressen.”

We kijken nu uit naar een ‘peuterette’ in Bemmelen of naar een uitwisseling met de kinderen van Frans en Gemma van den Eem.

En als ik gepromoveerd ben en voldoende geld heb, dan kopen we ons een groot huis, de zolder voor de kinderen, misschien een paar kinderen adopteren, en bejaarden erin, mevrouw Demonyé, Heleen’s vader, meneer Berson, de eenzamen en uitgerangeerden, gemeenschappelijke keukens met kolenkachel en televisie. Niets liefdadigheid, gewoon omdat we elkaar nodig hebben, een functie nodig hebben, niet als babysitter voor elkaar. Een maatschappij waar niemand wacht op de dood en waar kinderen vrij kunnen gaan.

Niet onze maatschappij voor tussen de 20- en 50-jarigen.

Op 7 februari 1975 (Mira 3 jaar) schrijf ik dat mijn dissertatie een doel na moet streven. Niet alleen spel observeren en beschrijven, maar opkomen voor een evenwicht in het onderwijs tussen kennisoverdracht en emotionele en sociale ontwikkeling van kinderen. Ik vind dat de Vrije Scholen dit al in praktijk brengen. Als het proefschrift klaar is, wil ik proberen om op één van de universiteiten in Nederland een interfaculteit op te richten waar spel beoefend en onderzocht kan worden door studenten in de sociale wetenschappen, door neerlandici, zowel zuiver wetenschappelijk onderzoek alsook toegepast in een docentenopleiding. Het spel wordt als één der vormen van expressie uit de vrije-tijds-sfeer gehaald en vast onderdeel binnen het onderwijs. Ik merk op dat het middelbaar onderwijs in een diepe identiteits- en motivatiecrisis verkeert en dat leerlingen graag spelen en door het spel met zichzelf in contact komen.

Wat een ambitie! Wat een hoge gestemdheid!

Ik moet iets ervan binnen de NSG voor elkaar gekregen hebben in de vorm van 4 spots in mijn lokaal als belichting. Maar ik herinner mij ook dat ik op een dag tegenover de schoolleiding zat in de persoon van de correctoren Reier Goettsch en Frans Don, waarbij ik pleitte voor een video-recorder om beter onderzoek te kunnen doen. Die heb ik niet gekregen. Sterker, het hele idee om Expressie een vast en evenwaardig onderdeel te laten zijn van het onderwijs, kreeg geen schijn van

instemming, enkel weerstand.

Ik begon mij af te vragen wat ik nog op de NSG te zoeken had.

Op 8 februari (Georges 1 jaar) ga ik nog even door: spel is geïntensiveerde werkelijkheid. Door het spel kan de mens een ontwikkeling doormaken, zodat hij verandert, en wel langs twee polen: zintuigen (van buiten) en gevoel (van binnen). Zintuigen en gevoel corresponderen in ruime zin met wetenschap en geloof, die in onze tijd streng gescheiden zijn en zelfs een rivaliserend bestaan leiden. Ik zou het samengaan van de innerlijke en uiterlijke waarneming willen bestuderen.

Ik vind dit nu wel kort door de bocht geformuleerd, en ik merk ook dat ik lustig doorschakel van het onderwerp 'spel' naar het probleem van de verhouding tussen geloof en wetenschap, maar merk tegelijk dat ik mij al schrijvend een weg baan naar wat me werkelijk begint bezig te houden. Langzaam zal ik de wetenschap boven het geloof stellen. Ik geloof niets meer, als het niet door feiten wordt onderbouwd. Dit zal me brengen tot het vraagstuk van de verhouding tussen lichaam en geest, waarin ik (geholpen door Hofstadter, Darwin en Dennett, waarover later) geen dualistische tegenstelling meer zie, maar wel hoe zij in elkaars verlengde liggen.

Maar nu is het nog niet zover. Onze kinderen zullen nog naar de Vrije School gaan.

Ik heb nog lang niet afgerekend met Rudolf Steiner en zijn extatische kolder.

Hugo Claus: "Ik geloof geen fluit."

Op 9 februari schrijf ik dat het spel van kinderen een groeps karakter heeft dat uitnodigt tot onmiddellijk meedoen. De groepsfantasie differentieert in de jeugd geleidelijk naar een individuele fantasie. De drempel om mee te doen komt hoger en hoger te liggen. Het vak "dramatische expressie" kan de drempel weer helpen verlagen.

Ik vraag me ook af of mijn geschrijf niet dor is en vol kretologie.

We hebben *Wie is van hout* gelezen van de psychiater Jan Foudraïne. Zijn populaire boek betekent een grote verandering in de psychiatrie. Mensen met schizofrenie worden niet meer als patiënten en 'van hout' beschouwd, d.w.z. wilsonbekwaam en onmondig, maar als gewone mensen die vaak in hun jeugd geen normale menselijke relaties hebben kunnen opbouwen.

Mede door zijn boek komt er een einde aan de kwaadaardige elektro-shocks, en de afschuwelijke lobotomie.

Later sloot Foudraïne zich aan bij de beweging van de mysticus Bhagwan en raakte de weg kwijt. Voor velen van ons bevond de wijsheid zich in die tijd in het oosten.

Ik schrijf ook nog dit: Ik ga - in navolging van mijn grote vriend Hugo Claus - van nu af aan met deze kroontjespen schrijven. Dit bijvoorbeeld:

Waarom zouden we niet met z'n
 allen naar de zee gaan vissen als
 idioten die zomaar tekeer gaan
 als vrijgezellen, als vrije rakkers
 met maatstaven aan de voeten
 en sokken om op te houden of te
 schieten naar een onbekend doel
 waar tirannie zonder gevaar
 zich blootstelt aan iedere in
 menging van buitenaf.

(utje.)

Heleen, die bij het lezen eerst vroeg of het gedicht van Hugo Claus was, leest er een verlangen naar ongebondenheid in.

Ik signeer met "Utje". Dat is een nieuwe bijnaam voor Georsje. Hij stoot soms kreetjes uit: "ut, ut .." Vandaar.

Wat ik probeerde met dat 'gedicht' is het *automatisch schrijven*, zoals André Breton dat voorschreef in de tijd van het surrealisme. We zouden dat nog wel vaker oefenen in de spelgroepen. Het doel ervan is om je 'onbewuste' aan de praat te krijgen, in de veronderstelling dat je dan in contact komt met wat je werkelijk bezighoudt maar steeds verdringt. Later ervaar ik dat puur automatisch schrijven gauw gaat vervelen. Je wordt iets wijzer, maar niet veel. Het is waar dat je jezelf tijdens het schrijven, of spelen, enigszins los moet laten, ofwel laten gaan, maar tegelijkertijd moet je ook sturen, de teugels in handen houden. Het fijnste schrijf of speel je in een *flow*.

Op 10 februari vraag ik mij af of ik stage zou kunnen lopen bij het Amsterdamse "Werktheater."

Op 11 februari schrijf ik dat Heleen en ik, al wandelend in de stad, een goed gesprek hebben met elkaar, waarin wij erkennen dat wij ambivalente gevoelens koesteren tegenover elkaar. Die bekentenis lucht mij op.

15 februari: naar de Vrije School geweest voor de "open dag", terwijl Seke Boeke op de kinderen paste. Mira heeft geweldig met Jochem gespeeld, die 4 maanden ouder is. Ook Georsje heeft het goed gehad, hij was heel levendig, alsof hij weer had bijgeleerd. De 'open dag', in de sfeer van aartsvader Rudolf, was ons bepaald niet tegengevallen.

20 februari: Ik bevind me bovenop een torenhoog gebouw. Het dak was een concertzaal, vol mensen. Rijpaarden galoppeerden op kunstige wijze. Ik was niet bang voor de paarden, maar toch ook wel, want ik liep haastig trappen op en probeerde op

een witte kast te klimmen. Maar Heleen, die bij me was, viel terug, viel van de trappen af, het bonkte en klapte en toen ik naar beneden rende, trof ik haar wit als een doek, versuft, bijna bewusteloos.

Deze droom toont mij opnieuw wat voor een dreun ik Heleen heb gegeven.

•••••

(geen datum:) Ik schreef erbij: “Deze Faust-ets van Rembrandt moet nu eens even mijn voorwerp van meditatie zijn.”

Rembrandt etst het visioen dat aan Faust verschijnt. In werkelijkheid ervaart Faust de lichtvlek van zijn verbeelding als iets dat zich buiten hem afspeelt.

In de 17de en 18de eeuw stond Faust voor de man die “zijn ziel verkocht aan de duivel”. O ja, denk je, wat is hier dan aan de hand? Wat doet Faust. Hij beoefent de wetenschap. Hij wil, zoals de alchemisten van die tijd - en dat waren de wetenschappers van die tijd - goud maken en - nog gevaarlijker - een homunculus, een klein mensje, een kind. De christelijke doctrine veroordeelt deze bezigheid en zet een zeer hoog machtsmiddel in: wie dat doet verkoopt zijn ziel - en daar draait alles om - aan de duivel.

Sinds de opkomst van de wetenschap in de Renaissance voelt de Kerk zich bedreigd. Zij probeert zich immuun te maken door de geest voor te stellen als *van een andere orde* en niet te vatten.

Ze raakt steeds meer in het defensief.

In 1988 zal ik me in het Vrijdagtheater opnieuw bezig houden met het thema, als we voorstellingen maken van *Georg Faust*, een bewerking van Goethe's Faust door Claus.

25 februari: Ik hoor mezelf in de droom een naam zeggen: “Rossard”. Meteen wakker dacht ik eerst dat de Franse Pleiade-dichter Ronsard bedoeld was. Maar nee, het slaat op ‘Bosje’, die door Mira een paar keer “Bossard” werd genoemd.
(Ook “utje” heet hij, naar een klank die hij zelf uitstoot.)

16 maart: Els en Heleen (met de kinderen) waren er gisteren bij, toen Gé en ik een repetitie hielden van het hele stuk van Handke. Veel technische problemen besproken met de technici Lex en Coen. Het slangetje met de bloedzak op de rug, dat onder de kleding en onder de hoed doorliep tot achter het masker, en een plotselinge bloedneus moest verwekken, was een hels karwei.

Tweemaal het stuk gerepeteerd, waarbij Gé en ik wisselden van rol.

Stemming: prima.

11 april: de AMRO-bank laat mij weten dat ze mij geen geld wil lenen. Ik voel me down, de pas afgesneden.

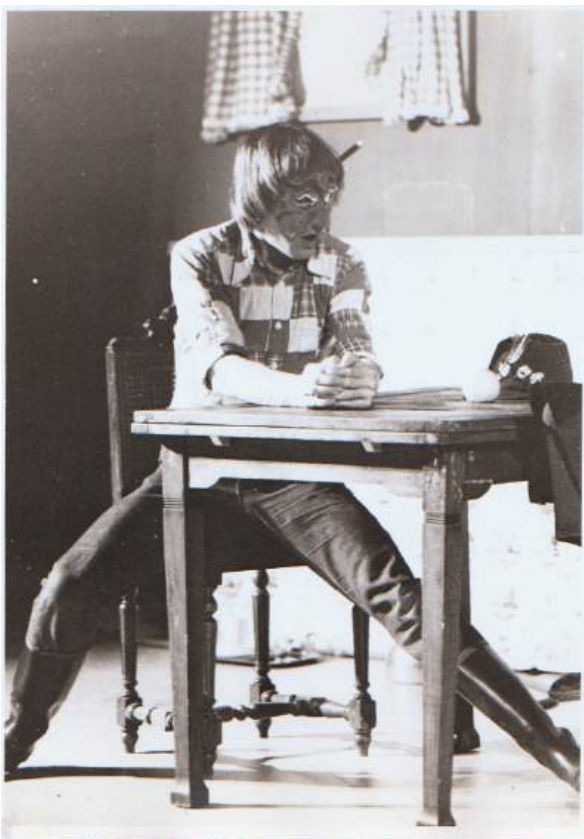
Wilde ik geld lenen? Wilde ik daarmee soms mijn studie betalen? Ik heb de directeur gesproken van de Academie voor Expressie in Woord en Gebaar in Utrecht. Hij luisterde aandachtig naar mijn verhaal. Ik mag zonder meer in september de opleiding beginnen. Dat ik flink ouder ben dan de andere studenten, is geen bezwaar.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

In deze maanden hebben Gé en ik *Das Mündel* van Handke opgevoerd. We kenden de opstandige Handke van zijn *Publikumsbeschimpfung*. Op het toneel is geen speler te bekennen. Door 2 grote luidsprekers wordt het publiek in de zaal uitgescholden, vanwege zijn inertie. Veel mensen vertrekken, beledigd.

Het muundeltje, de leerling, is in verzet tegen zijn voogd. Er zijn een aantal taferelen, er wordt geen woord gezegd. Omdat zowel leerling als voogd een masker dragen, valt de emotie vrijwel weg en komt alles aan op de expressie van het lichaam. Er wordt veel in *slow motion* geacteerd, waardoor het publiek volop kans krijgt om te beschouwen, te denken. En aangestoken te worden door een existentiële woede. Het stuk speelt zich af in Karinthe, op het land, waar Handke vandaan komt. Hij lijkt te zeggen dat onze patriarchale samenleving diepe wortels heeft.

Er gaat een enorme dreiging uit van de voogd.

De pupil beschikt over speelsheid, maar zal die verliezen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Aug 1975: Als ze stil is, mag Mira opblijven om haar vader te zien spelen.

27 april 1975: In mijn droom wil ik een verpleegster strelen, die daar zeer naar verlangt. Ik doe het niet. Om Heleen.

Wakker ben ik kwaad. Waarom verschijnen verlangens, als je er niet aan toe mag geven?

28 april: Bevrijdend gesprek met Heleen over mijn droom van gisteren met de verpleegster.

30 april: Seke en ik probeerden met houtskool een portret van Heleen te maken. Met veel schaduw. Kleine Mira zei vanmorgen meteen dat het Heleen was, toen ik haar de tekening liet zien.

18 juni: Heleen neemt iedere morgen de temperatuur op. Die schrijf ik op in een schrift met een stijve kaft. We zijn bezig met Periodieke Onthouding.

20 juni 1975: Bosje loopt bijna. Gisteren speel ik met hem, zit op mijn knieën, pak hem onder de okseltjes, zet hem een meter bij me vandaan en laat hem los. Een paar tellen blijft hij staan, waggelt naar mij toe, gooit zich tegen mij aan en ik vang hem op. Hij wil het spelletje steeds opnieuw en krijgt er geen genoeg van. Hij wandelt ook graag aan de hand, en weet Heleen vaak over te halen om met hem te gaan wandelen in de boomgaard.

Op mijn vraag of ik stage zou kunnen lopen bij het Werktheater is onverwacht antwoord gekomen. Ik zou me kunnen aansluiten bij een groep die bezig is zich op te richten en op de manier van het Werktheater toneel wil maken en vooral bestaat uit mensen die de Academie in Utrecht achter de rug hebben.

Ik ben buitengewoon nieuwsgierig en moet nu kiezen tussen deze groep en de Academie in Utrecht. Het wordt 'deze groep'.

Ik schrijf in mijn dag- en nachtboek:

"Afgelopen maandag, 16 juni 1975, heb ik ze ontmoet op de Kerkstraat 377 in Amsterdam: Nico Boink, Peter Bos en Henk Strijbosch. Een paar trappen op, een slordige kamer met een eenvoudig oud bed, daarop Peter in levendig gesprek met Henk over een of andere voorstelling.

Op blote voeten, openhangend wit overhemd, vriendelijk gezicht, blauwe ogen, krullend haar, komt Nico binnen en onderbreekt het gesprek met te zeggen:

"Kom jongens, hier is iemand die erg benieuwd is." Nog wat koffie voor mij.

Er volgt een gesprek. Er duiken geen problemen op. Zij willen een theatergroep, waarin iedereen zichzelf kwijt kan. Aangezien Amsterdam vol zit, komt Haarlem, en nog liever Utrecht in aanmerking als standplaats. Een

werkruimte moet nog gevonden worden. Alle drie hadden zij hun baan als leraar dramatische expressie opgezegd. De gezochte nieuwe betrekking, die een derde deel van de week in beslag mag nemen, moet in het verlengde liggen van het werk in de groep.

Terwijl wij praten, moeten de jongens een paar keer lachen om mijn oostelijk accent. Ik vind het niet erg, maar het verraste mij wel. Henk Strijbosch is de kleinste, misschien is hij verlegen, of bescheiden, maar ik vind hem aardig. Peter Bosch, mime-school Amsterdam, had ook een week in Bergen meegemaakt met het Werktheater, ik herkende hem vaag, hij zat in de groep van Gerard Thoolen. Door zijn baard heeft hij iets weg van een everzwijn. Hij herinnerde zich dat ik bij Peter Faber zat, en dat wij Mira bij ons hadden.

Ik merkte dat hun aandacht tijdens de gesprekken een paar keer week. Ik gis tussen niet helemaal geïnteresseerd en moe.

Nico zei dat ze voor 1 juli zullen proberen de groep rond te krijgen, om dan voor 2 maanden een hoognodige vakantie te nemen.

“Ik heb dit alles opgeschreven,” schrijf ik, “om alles zo bewust mogelijk te beleven. En mocht ik na een jaar tot de conclusie komen dat ik niet meer bij de groep wil blijven, dan kan dit materiaal misschien dienen voor een proefschrift bij prof. De Leeuwe, van wie ik op begrip hoop dat ik eerst dit avontuur aanga.

24 juni: Er is nu besloten dat we werken op maandag, woensdag en vrijdag.

Nico was blij dat ik mee ging doen, er is nu van twee kanten positieve reactie en hoop.

De overige twee dagen blijf ik werken op de NSG.

Voorlopig blijven we nu ook in Ressen wonen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Op de St. Annastraat hielden Nico Keijzer en zijn vrouw Hester Schuringa een macrobiotische winkel, die zij *De Knollentuin* hadden gedoopt. Aangestoken door de toen vigerende afkeer van kunstmest, bestrijdings- en conserveermiddelen, deden wij daar veel van onze boodschappen. Dat Nico een jood was, kon je niet missen: gebogen neus, die typische bruine ogen. Hij was echter vrijzinnig, heel grappig en een uitstekend zakenman. Als we afrekenden aan de kassa, vroeg hij of we onze vitamine-B niet vergaten en haalde vanonder de toonbank een plak Ritter Sport te voorschijn, een verboden product in zijn winkel.

Alleen klanten, met wie hij ‘wat had’, kregen zo’n plak.

25 juni: “Er zat in de Knollentuin op een stoel naast de kleine toonbank een oudere vrouw: een bruine hoed op kortgeknipt grijs haar, bril met bruin montuur voor

lichtblauwe, tamelijk grote ogen, kleine pupillen, iets roze aangezette oogranden, grijze dikke jas, donkerbruine nylonkousen, bruine handschoenen op haar schoot, wandelstok. Er straalde kalmte van haar af, ze sprak langzaam en zonder nadruk. Nico, met zijn zoontje Jurjen op schoot, zaten op een kruk en een steen, Hester stond achter de toonbank, leunde er wat op, er waren geen klanten. Nico zei dat hij alles onthield, de prijzen van alle artikelen, plus hun inkoopprijs, plus de BTW, 4 of 16%, die erop zat. En dit, terwijl er in de winkel maar een klein deel staat van de totale, duizenden producten. Volgens hem onthield je dingen, omdat je ze *wilde* onthouden, telefoonnummers ook.

Op dat moment viel de vrouw in: een goed geheugen komt van een volledige waarneming, zei ze. Verbaasd luisterden wij hoe ze begon te vertellen over haar ouders, en over de hoofdonderwijzer, een kleine man met een bril en 'bananenschilletjes' onder de ogen.

Terwijl ze zo rustig en bedaard sprak, moest ik denken aan Tante Non uit *Vrijdag*, de hoogbejaarde vrouw, bij wie Christiane raad vraagt. Ik besepte dat dit een belangrijk moment was, deze vrouw leek mij ook een verholten sibylle.

Haar hele jeugd, ging ze verder, had ze, zonder het te weten, rondgesukkeld met een chronische blindedarmontsteking. Pas geleden was ze verlamd geweest aan haar rechterzijde, en als ze niet rustig rechtop was gaan zitten in haar bed, dan had haar rikketik er al een paar keer mee opgehouden. Al wilde ze er nog niet heen, ze had al een blik kunnen werpen op 'de andere kant': een overweldigend licht! En in één beeld had ze gezien hoe de mensen als op een golf omhoogkwamen om even later in de diepte weg te zinken. "De mensen zijn niet in staat te geloven", zei ze, "ze zijn vergeten dat ze de kring moeten sluiten!" En "de mensen werken niet meer samen!"

De Knollentuin was voor haar een alternatief in dit leven. "Ik geloof in de mogelijkheid van een ander leven, in het koninkrijk van God dat komt."

Er zijn mensen bij wie zo'n laatste zinnetje niet stoort, omdat de manier waarop ... Toen de taxi kwam, stond ze onmiddellijk op en ging, voorzichtig lopend, het trapje af, terwijl Hester haar boodschappen aan de chauffeur gaf."

Ik heb de passage uit mijn dagboek integraal overgenomen, omdat mij de zorgvuldigheid opvalt waarmee ik de vrouw en het tafereel beschrijf. Ik heb duidelijk energie om dit te doen. De vrouw maakt diepe indruk op mij en het komt in deze jaren nog niet bij me op dat ze in een eigen bubbel leeft en haar verhaal zeker al honderd keer heeft verteld aan wie het maar horen wil.

Ze is beslist niet de enige die zo'n alternatieve wereld verzint, die het gevolg is van ontevredenheid over deze wereld met zijn onherroepelijke dood.

Het is de kern van elke religie.

Ik ben in mijn 3de jaar als leraar, ik versta mij meestal goed met de leerlingen, er is geen klas meer waar ik geen orde kan houden, en binnen de muren van mijn lokaal trek ik mijn eigen plan.

Sommigen groepjes leerlingen vinden dramatische expressie fantastisch. Als de bel een einde maakt aan de les, en ik aanstalten maak om te pauzeren in de leraarskamer, vragen ze mij of ze door mogen gaan. Ik geef ze toestemming, maar vraag ze wel om een 'knokploeg' te formeren om ongewenste indringers buiten de deur te houden.

Op 25 juni moet ik op gesprek komen bij Jan Struijk en Reyer Goettsch. Het gaat over de surveillance tijdens de pauze:

"Ik zei dat ik moeite had met het verschil in omgang met de leerlingen, kameraadschappelijk in mijn lokaal en politieagent in de gangen en het schoolplein. De rector antwoordde dat je ook in de gangen en op het schoolplein een kameraad kunt zijn. (Zijn soort kameraadschap valt volgens mij onder de 'repressieve tolerantie', die slechts in schijn lijkt op echte tolerantie, kameraadschap en vertrouwen.) Ik zei dat ik nogal eens leerlingen zonder toezicht in mijn lokaal had achtergelaten in de pauzes en dat er nog nooit iets kapot was gegaan. Ik formeerde dan een knokploeg die iedereen buiten de deur hield die niet tot de groep behoorde. Reyer vroeg mij wat het verschil was tussen mijn toezicht en dat van de knokploeg. Ik zei dat hier innerlijke discipline stond tegenover een van buiten opgelegde. De rector voerde aan dat als er in de pauze iets gebeurde met de leerlingen, dat ik dan verantwoordelijk was. En dat de verzekering niets betaalde. En dat er ook bij scheikunde en gymnastiek gemakkelijk ongelukken konden gebeuren als er geen toezicht was.

Ik ben akkoord gegaan met de les stoppen als de bel gaat. Ik loop weer geolied binnen de regels, iedereen is tevreden en glimlacht. En toch voel ik me verdrietig.

Als laatste had ik nog gezegd dat ik de vader-zoon-verhouding tussen de rector en mij niet prettig vond. De rector zei zich dit niet bewust te zijn, het zich in te kunnen denken, en te zullen proberen het anders te doen."

Natuurlijk kun je ook buiten het lokaal 'kameraad' zijn met de leerlingen. En toch is de gedachte aan repressieve tolerantie niet misplaatst. In die tijd beseften wij dat de 'kameraadschap' meestal in onderdrukking verandert, zodra er verzet is tegen de regels. Het vertrouwen dat ik de leerlingen in de pauzes geef is van een andere orde. En dat hadden de beide pedagogen aan kunnen voelen. Ik was beïnvloed door het lezen van *Summerhill School* (theorie en praktijk van de *anti-autoritaire opvoeding*) van A.S. Neill, die de gedachte ontwikkelde dat de school er was voor het kind en niet andersom. Hij liet de kinderen iedere dag zelf de keuze wat ze zouden gaan doen, en legde daarmee een groot deel van de verantwoordelijkheid bij het kind zelf. Het kind is daardoor veel minder afhankelijk van de leraar en ontwikkelt een grotere zelfstandigheid.

Maar op de NSG bepaalde dus ook de Verzekering wat wel en niet mocht. Op het idee wat er bij mij achter zat gingen Jan en Reyer niet in. En ik, geïntimideerd door

deze ervaren bestuurders, had niet de esprit om hun ondermaatse argumentatie te pareren.
Zoals zo vaak.

Bekroop mij toen al het gevoel dat deze oecumenische school niet de plek was waar ik wilde zijn? Maar wat dan?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Ressen, zomer 1975

Hier staat Georgje, vermoedelijk in de voortuin van het huis van Koedam, Stationsstraat 32(?) in Ressen. Hij heeft lang gekropen. Zijn knietjes waren vuurrood en pijnlijk. Maar nu staat hij. De blauwe hoge schoentjes van toen zijn nog bewaard. Georges heeft er een. Mira heeft er een.

En dit is Mira , zijn 2 jaar oudere zus. In dezelfde zomer. 3 Jaar is ze. Een prachtig kind.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

27 juni: In de Kerkstraat was nu ook Ans van der Staak, Academie Utrecht en lerares Expressie aan een Sociale Academie. Stevig, blond, dezelfde grote ogen als Nico, iets groen, frisse wangen, overgooier over een blouse, bruine ribbroek.

De groep zal voorlopig uit niet meer dan zes man bestaan. Alleen Jeanette ken ik nog niet. Onze werkplek komt, voor de eerste tijd althans, door bemiddeling van een actiegroep, in een leegstaande school in de Rechtboomssloot, vlakbij de Nieuwmarkt. Werktijden vermoedelijk van 10 uur 's morgens tot 4 uur 's middags. We zullen ons strikt aan die uren houden. In de herfst zullen we al subsidie aanvragen voor het seizoen daarop.

Nico en Henk hebben beiden hun baan opgezegd, maar nog geen nieuwe gevonden. Toen ik vertelde dat ik op school overeenstemming had met de roostermakers om alleen op dinsdag en donderdag te werken, reageerden zij hartelijk en enthousiast: ik had als de eerste de zaak op orde.

Op de terugweg in de Intercity ging schuin tegenover mij een jonge vrouw zitten, haar volle tas naast haar op de bank. Ze was nogal mollig, zou ze zwanger zijn?

Lichtgroene, lange regenjas. Lang keek ik naar haar handen, zij lagen heel ontspannen in haar schoot. Vredige, lieve handen om een baby vast te houden. Ik raadde haar borst. *Plotseling verlangde ik om op haar schoot te zitten, met mijn hoofd in haar hals. (De houding waarin ik voor het laatst bij mijn moeder zat.)* Maar tegelijk had ik het gevoel onvrij te zijn, ik ben één keer over de schreef gegaan, het mag niet weer gebeuren. En het is niet zo dat ik van Heleen af wil, en met de kinderen heb ik een eeuwigdurende band. Ik wil

slechts van het probleem af, er doorheen.

Toen ik weer verder las in *Mattheus* van Ed. Hoornik en weer naar haar wilde kijken, betrapte ik haar blik op mij. Ik keek als eerste weg. Haar ogen waren groot, met grote pupillen, de randen van de oogleden hadden een zwart streepje.

Waren die ogen koel? Of hadden ze verdriet?

(De cursivering is van nu. Ik kan mijn jongere ik nu gemakkelijk toevertrouwen dat dat verlangen bovenkwam juist toen ik terugkeerde van een onveilige situatie in Amsterdam. Terwijl het ergste nog moest komen. Eigenlijk waren de kaarten al geschud. Het *sleutelmoment* was het plotselinge vertrek van mijn moeder toen ik zestien was. Mijn bescherming viel weg, te vroeg. Ik was, als Remi, *alleen op de wereld* met te weinig zelfvertrouwen. Weg viel de stem in de rug die tegen het kind dat ik was zei: “wees niet bang, durf, je kunt het, anderen kunnen wat, maar jij ook. Schiet op.” Ik werd schuw. Vaak, als ik me niet veilig voelde, trok ik me terug op mezelf. Dit heeft me mijn hele leven danig parten gespeeld. Want dicht bij schuwheid ligt vijandigheid.

❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧

6 juli: De spelweek in Huissen is voorbij.

Kloostertuin van het Dackhues in Huissen.

“De eerste dag, de zondag, had ik aanpassingsmoeilijkheden: ik had het gevoel dat ik niet meer bestond voor Heleen, en verder moest ik ineens een groot deel van de dag voor Georsje en Mira zorgen. Een dag later had ik met de kinderen een ritme te pakken dat me uitstekend beviel. Het eerste stuk dag, van negen uur tot half elf gingen we wandelen rond het huis. Bij broeder Bernard in de keuken brood halen voor de eendjes, treintje of tram spelen in het fietsenrek, op het bruggetje met de houten planken rennen, of in het gras liggen als trein met de kinderen op mijn rug en ze in scherpe bochten eraf gooien. Aan het carillon hoorde ik de kwartieren verstrijken. Om half elf was het koffie drinken tot elf. Voor Georsje en Mira sap of jus. Mira liep de suikerbakjes na met haar vinger of een lepeltje. Of ze snuffelde in de tassen, waarvan de eigenaar in gesprek was. Ze deed halskettingen om, ringen aan. Sjekkie draaien, of laten draaien, ermee in de mond lopen, aanstekers laten ‘aansteken.’

Van elf uur tot half een ging ik met ze fietsen, Bosje voor-, Mira achterop. (Eerst verschoond natuurlijk.) Ze waren steeds heel rustig, alsof ze genoten. Ik reed bijna stapvoets. Steeds een andere route. Hoewel de dijk naar Angeren favoriet werd. Heel in de verte Nijmegen met de St. Stevenstoren, het Taleninstituut, torenflats en de bruggen. Achter ons de kerktoren van Huissen, met bossen aan zijn voet, en daarachter, tegen de Veluwezoom: Arnhem.

Na het middageten gingen ze dan anderhalf uur naar bed, en daar waren ze moe genoeg voor. Heleen en ik deden in de keuken samen de was. De rest van de dag regelde zich wel. Op een of andere manier heb ik het image gekregen van een leuke vader. En ik heb me daar toch werkelijk niet op toegelegd. Verschillende cursisten kwamen zeggen dat ze genoten hadden van hoe wij met de kinderen omgingen, ook bij het afscheid zeker nog vier.

Het tweede waaraan ik moest wennen was Heleen's overgave aan de groep. Wanneer haar lessen gedaan waren, volgde ze die van de andere docenten. In de pauzes praatte ze met de cursisten, vooral ook over hun persoonlijke aangelegenheden. Dat heeft hun band met haar verstevigd. Die eerste zondag was ik nukkig daarom, ik was geïrriteerd, mijn gewone schuwheid werd niet verzacht door de nabijheid van Heleen. Tegelijk bewonderde ik haar om die honderd procent betrokkenheid. Het gebeurde dat ik mijn geprikkeldheid niet kon luchten, vooral in kritiek op anderen, zodat die geprikkeldheid vanzelf wegtrok en de bewondering weer bovenkwam. Wat me daarbij wel hielp was dat Heleen vertelde dat er waren die mijn omgang met de kinderen zo leuk vonden. Ik begon de week belangrijk te vinden, voor Heleen, omdat zij het goed deed en erg gewaardeerd werd. Zij werd zich bewust dat de combinatie van spel en vorming, ofwel de omgang met mensen, haar ligt. Zij moet doordrukken. Voor mij, omdat ik mij, met de fantasie die ik had, overgaf aan de kinderen en dat dat lukte. De kinderen hebben zich nauwelijks verveeld, hebben ook nauwelijks gehuild. Het enige van het huishouden dat ik nu nog niet kan is eten koken. Hoe ga ik dat leren?”

7 juli: “Ik moet begin augustus een toneelweek doen, 3 lessen van 3 uur en een kennismakingsuurtje, dat ik met enige bewegingsoefeningen zal vullen en met het mimisch laten zien wat je beroep en daarna erover vertellen.

Ik zal hen vragen niet bang te zijn voor kritiek. Kies iets, de keuze is altijd goed, omdat niet alleen wat je doet belangrijk is, maar vooral de manier waarop je het doet. Als je bij voorbeeld uitbeeldt dat je gras maait met een zeis, maai dan zeer hoog gras, of juist kleine sprietjes, maai met een vlijmscherpe zeis of juist met een roestige, sla je in je been, sla dan steeds meer stukjes eraf.

Drie lessen van drie uur dus. De eerste helft van de tijd voorbereidende oefeningen, de tweede kleine producties maken.”

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

11 juli: “Ik heb vandaag de pest in, omdat de beurs maar fl. 4.370 bedraagt. Woedend reageer ik: “Ik dop mijn eigen boontjes wel!” en “Val kapot!” ”

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

“Ik ben vandaag begonnen met het wegbrengen van mijn boeken naar de antiquair, alias vrek Gerritsen in de Van Welderenstraat. Hij heeft zijn winkel precies tegenover het ouderlijk huis van Heleentje. Ik ruim ze op, omdat ik ze ervaar als ballast. Ik heb er maar een paar van gelezen, de rest is hebzucht, verzamelen, luchtfietsen. Het is een oneigenlijk leven, van die ziekte moet ik mij bevrijden, al is het met pijn.

Ik liep binnen met 8 à 9 boeken in mijn mandje, gaf ze aan meneer Scrooge, die ze door zijn handen liet gaan: “hmm, heeft een geel randje van de zon, hmm, hier staan strepen onder de woorden, hmm, slechts één van de vele goede boeken over dit onderwerp, hmm, dit is al verouderd.” Ik was tot in mijn ziel vernederd. Die duitendief, die parasiet op boeken, trapte op mijn hart. Die boeken waren van mij, ik had er tentamens mee gedaan, ik had ze willen lezen, ik was blij toen ik ze kocht. Vuilbek, zeg hoeveel je ervoor geven wil (twaalf gulden geloof ik, een schijntje), en hou verder je kop dicht.”

Dit had ik willen zeggen, maar dat durfde ik niet. Ik had willen hebben gedurfd te zeggen: “Meneer Gerritsen, ik neem deze schitterende boeken weer mee, want ze zijn aan u niet besteed. En nog een fijn weekend.”
Durven is alles.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

15 juli: “Ik kan in de toneelweek praten over de remmende werking van het verstand. Je kunt wel denken en handelen tegelijk, maar niet filosoferen of piekeren en handelen

tegelijk.

Het gevoel is altijd verbonden met een ervaring in de werkelijkheid, of, in het spel, met de fantasie.

Je kunt het gevoel exalteren (Romantiek), je kunt het ook verdonkeremen (Rationalisme), je kunt het niet isoleren (Sentimenteel)."

16 juli: "Idee voor de toneelweek: ik neem een evaluatie als uitgangspunt! Ik houd eerst een door mij geleide improvisatie, zij spelen wat ik vertel. Dan evaluatie. Iedereen neemt daaraan deel. Dan loopt iedereen rustig achter elkaar in een kring en herhaalt om de beurt wat hij of zij zei in de evaluatie. Dan vergroten we de expressie door het *hard* te zeggen, door het gevoel, dat meekomt, te versterken, iedereen tegelijk te laten spreken, of twee aan twee, woedend, lachend."

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

17 juli: "Soms lig ik wakker 's nachts in het huis in Ressen en luister angstig naar de geluiden. Ik voel mij weerloos in mijn hemd onder de lakens. Ik til mijn hoofd op om door het gat van de deur op de overloop te kunnen kijken, waar ik door het licht van het badkamerraam of dat van de koplampen van een voorbijrijdende auto kan zien of er iemand is.

"Jij bent dus ook bang in dit huis?" vroeg Heleen.

Soms heeft in het donker een kledingstuk of een voorwerp de gestalte van een sluipmoordenaar, vlakbij me en dan ben ik een fractie van een seconde panisch, en voel mijn hart kloppen in mijn keel.

"Een man moet niet bang zijn ..." (Herman Heijermans, *Op hoop van Zegen*, 1900.)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

25 juli: Eén voornemen, één belofte aan mezelf: de komende maanden geen meningen verkondigen, geen nadrukkelijk betoog. Voorlopig alleen korte zinnnetjes op concrete situaties.

In een dagdroom zie ik mezelf met een kind in de armen in de boomgaard vluchten, achtervolgd door het donderend geraas van motoren met schreeuwende en jankende toeters, die me insloten met stank en rookwolken. Mijn kind klauwde zich tegen mij aan, mijn handen vonden niets om te slaan ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

27 juli: In de Open Groep doen we de volgende oefening: Erik van Erp staat met zijn

hoofd gebogen tegen de muur. Wij staan op enige afstand achter hem en moeten proberen hem te krenken. Dit mislukte, waarschijnlijk omdat er geen situatie was, alleen maar Erik van Erp, een opgewekte en vriendelijke jongen, die niets verkeerd had gedaan en alleen maar masochistisch stond af te wachten wat hem het meeste pijn zou doen.

Het vernietigende van de krenking is het feit dat ze onverwacht komt. De oefening werkt matig, omdat de opzet bekend is. Bovendien een spel.

De groep zet mij op het spoor van het drama als middel tot zelfonderzoek en ik heb nog niet in de gaten dat hier mijn interesse en talent niet ligt.
Ik ben totaal van slag, als Erik van Erp - Heleen en ik zijn bij hem op bezoek op zijn kamer - in huilen uitbarst en mij een totaal gebrek aan empathie verwijt.
Hij zat naast Heleen en dreef een wig tussen haar en mij en ik had geen verweer.

Wel ontdek ik de macht van tranen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

1 augustus: Wat is het toch verontrustend dat er zich, terwijl je naast je vrouw in bed ligt, in je slaap een andere vrouw over je heen buigt! Ik zag duidelijk haar gezicht en wist zeker dat ik haar nog nooit gezien had. Ze had kleine, lichtblauwe ogen, kleine pupillen. Het blonde haar droeg ze opgestoken. Ze keek smalend, vanwege ondervonden teleurstelling. In haar beide mondhoeken stonden twee kleine rimpels. Toen die mond op mijn mond daalde, sloeg er een golf van blijdschap door mij heen. Toen haar hand naar mijn buik kroop, brak de eeuwige zaligheid aan.

Ik kan hier niet mee overweg. Wat wil die droom? Moet ik doen als Odysseus, die zich door zijn kameraden vast liet binden aan de mast van zijn zeilschip om weerstand te bieden aan de verleiding van de Sirenen? Hij zei: hoe ik ook roep en tier en tekeer ga, luister niet naar me, maak me niet los.
Odysseus ging dus voor de lange termijn. Zijn doel was zijn thuis, bij Penelope.
Is Heleen voor mij Penelope?
Wij hadden afgesproken: we blijven bij elkaar, *zolang we van elkaar houden*.
Wij zeiden: ik houd van jou. Zeggen wij dat nog?
Gaan we dat ooit weer zeggen?

Of moeten we leven met avontuurtjes tussendoor? Daar zijn we allebei niet geschikt voor. Het maakt ons ongelukkig.
Maar waarom laat mijn lichaam en mijn verbeelding me niet met rust?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

24 augustus 1975:

De foto van Heleen is bijzonder mooi. Doordat vooral de handjes van het kind (Georges) zichtbaar zijn, wordt het beeld versterkt.

Vaak willen ouders dat kinderen opgroeien met een dier. Wij hadden de pech dat deze jonge hond als pub van een muurtje was gevallen, waarbij het zijn pootje brak. Omdat de poot niet 'gezet' was door een dokter, genas het niet en had het beest altijd pijn, vooral als het hard liep naast de fiets.

Georsje wil hem aaien, maar je ziet aan de ogen van het dier dat het op zijn hoede is en kan gaan bijten.

Angst voor de pijn maakte het beest vals. We hebben het een jaar of wat volgehouden. Maar Georges plaagde het graag. Een keer, toen het onder de tafel lag en Georges met zijn voetjes naar het beest hengelde, hapte het. We schrokken allemaal en besloten dat het dier moest worden afgemaakt.

We hebben daarna geen dier meer in huis gehaald. De aandacht die het vroeg hadden wij er niet meer voor over.

🐾 🐾 🐾 🐾 🐾 🐾

19 oktober: Herfstvakantie. Koud en somber weer. De hond van de burens blaft de hele dag als een krankzinnige tegen een paard, dat zich niets van hem aantrekt.

Ik heb een rotweek achter de rug. In Amsterdam zijn we nu met z'n zessen, nu Beppie erbij is. Hoe ze vrijdagmiddag binnenwaaide, te laat, het haar opgestoken, rode wangen van de haast, geen spoor van verlegenheid, "hallo, jongens, sorry hoor, wat is het hier warm, wat ben jij aan het lezen?"

De oefening die we deden zal me lang heugen. Met z'n vijven tegen de achterwand en dan, opkomen en voor de vuist weg het 'programma' aankondigen voor een volle zaal en de eerste aanzet van de voorstelling geven.

Ik was verlamd. In de klem van mezelf. En nog meer toen Henk zijn aankondiging deed, met verve, als een volleerd demagoog, zo goed dat hij een spontaan applausje kreeg van Peter.

Ik weet niet of ik het volhoud in Amsterdam ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

22 oktober: Mira is vandaag voor het eerst naar de kapper geweest in Oosterhout. Ze had haar blauwe beertje meegenomen op de fiets, die eerst geknipt moest worden, zei ze, de slimmerd, want die moest krullen hebben.

In de hoge stoel zat ze, timide jammerend, tot de nieuwsgierigheid het won van de angst.

Dit soort dingen kan ik goed met haar doen, ze vertrouwt me en volgt gemakkelijk mijn wil. Als vader ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

23 oktober: Het is half zes, ik wil voor het eten nog wat schrijven. De kinderen spelen beneden. Heleen maakt in de keuken het eten klaar.

Biertje erbij. Ik heb de gordijnen al dichtgedaan en het licht aan, hoewel is niet donker is. Ik weet dat deze woorden kabbelen op mijn eigen vertrouwde tempo. Ik heb sterke neiging deze dagen om weg te kruipen en te lezen. Met Heleen ben ik al begonnen aan het verzameld werk van Shakespeare. Titus Andronicus hebben we uit. Aan Romeo en Julia begonnen. Ik zou de hele dag willen lezen. Alles verslinden: Dante, Brecht, Selma Lagerlöf, Vergilius, Homerus, Ovidius, Tacitus, Mulisch, Heijermans, alles, de hele rataplan, *om schade in te halen*.

Ondertussen knaagt mijn onzekerheid. Wat is het een verschil: lezen, lesjes geven op school, thuis rondtabberen tussen Heleen, Georsje en Mira én het versnelde tempo in

het spel in A'dam, het onbeschermd en blinde meegaan met de groep?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

24 oktober: Misschien dat ik de crisis doorkom, als ik van dit jaar niets verwacht. Als ik er ben om te leren, niet om te laten zien dat ik het kan. Logisch dat mijn aanpassing en aansluiting moeilijk is, wanneer 4 van de 6 de opleiding aan de Academie in Utrecht doorlopen hebben.

Zij willen geen jeugdherinneringen meer spelen en geen oefeningen die hen aan de school deden denken. En geen sense-oefeningen om elkaar te leren aanraken.

Dat hebben zij allemaal gehad, geen gepuber meer, zij willen nu echt, volwassen toneel.

En weer voelde ik me ellendig: er zou een feestje zijn en ieder zou zijn eigen stoel meenemen. De een na de ander zou binnenkomen. Ik was natuurlijk nummer 5 en laatst. Het gespeelde werd herhaald, maar nu waren we Amerikanen, dan Fransen, Duitsers, Japanners. Steeds zag ik de anderen dingen doen, en als ik dan als laatste 'arriveerde' wist ik bij god niet wat ik daar nog aan toe moest voegen. O, o, o.

Ik heb een hekel aan feestjes!

Hoe houd ik mij staande?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

31 oktober: Nico deed een geleide improvisatie, Peter deed een dikke-buiken-oefening, Henk deed Grotowsky-oefeningen³ en Ans training over dieren.

Een andere dag, waarop ik de leiding had, koos ik een fragment uit de roman *De Verwondering* van Hugo Claus, over een sigarettenverkoper in het casino van Oostende. Ik gaf aanwijzingen aan Ans. Op een gegeven moment begon ze te zuchten om de opdrachten, maar werd door Nico op de vingers getikt: "Ja, Ans, dat hebben we afgesproken, je stelt je beschikbaar voor wie de leiding heeft."

Dat was fijn. Maar van dat gezucht werd ik natuurlijk niet blij.

🐼 🐼 🐼

Ergens in november kwam de dag dat ik tegen de 5 anderen zei: "Ik houd dit niet vol."

³ Daar houd ik van. Later heb ik in Grotowski's stijl oefeningen gedaan in het Vrijdagtheater: je tekst goed articuleren, terwijl je rondgereden wordt in een kruiwagen. Dat soort.

Mijn plezier is weg.” Henk vroeg me of ik nog wilde schrijven waarom het niet lukte. Ik beloofde. Pakte mijn schoenen uit de kast en ging de deur uit. Het leek op een scheiding.

Exit, terug naar de provincie.

Weg toneelwerkgroep. Weg Academie voor Expressie in Woord en Gebaar.

Naast Henk Strijbosch.

Deze foto is later door Nico gestuurd. Op de achterzijde schrijft hij:

Beste Ad, hoe gaat het met je.
We hebben al lang niets meer van elkaar gehoord.
Nu ik deze foto's heb, heb ik dus ook een reden om een woordje naar je te schrijven.
Met mij gaat alles goed. Met de groep gaat het niet zo goed.
We hebben het project "clubs" stopgezet, hebben daarna nog iets
proberen op te zetten op het thema "luiheid en ijver",
maar hebben nu besloten een toneelstuk te gaan doen.

Peter is tijdelijk uit de groep, omdat hij werk zoekt
 en een woonruimte, want dat zijn nijpende problemen.
 Ik hoop dat je blij bent met deze foto's.
 Ad, schrijf je nog eens terug, veel groeten, Nico

Nico was verreweg het meest open en hartelijk naar mij. Hij heeft mij ook nog bezocht in Ressen. Het praten met hem was zo prettig dat ik op het punt stond om de draad weer op te pakken. "Als je wil, mag je terugkomen," zei hij.

Ik heb het niet gedaan.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

En dan begint het grote voorlezen, twee jaar lang. Elk uur dat we vrij zijn. We begonnen met het oeuvre van Hella Haasse, de favoriete schrijfster van Heleen. Dan volgt Mulisch, Handke, Thomas Mann met *De Toverberg*, *De Buddenbrooks*, *Doctor Faustus* en *Lotte in Weimar*, het toneelwerk van Thomas Bernard en nog veel meer.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Op 19 januari 1976 sterft de vader van Heleen aan een hartaanval. Na klachten was in het ziekenhuis al geconstateerd dat niet alleen de kransslagader maar ook een hartklep defect was. Hij werd op de wachtlijst gezet voor een operatie. En door zijn dochter Anne-Marie in huis genomen, in Someren. De dokter had haar gewaarschuwd dat haar vader de operatie waarschijnlijk niet zou halen...

Als ik Heleen vraag over die dagen, zegt ze dat haar vader na de dood van zijn vrouw goed voor zichzelf zorgt. Hij houdt het huis schoon, doet de was, de boodschappen, kookt zelf en bezoekt regelmatig Anne-Marie in Someren en haarzelf in Ressen. Ook onderhoudt hij het contact met pastoor Drion van de Molenstraatkerk. Hoewel ze er niet over spreken, heeft Heleen het gevoel dat hij diep in zichzelf een verlangen koestert naar vroomheid, naar contemplatie. Als er in die kerk een koor optreedt, koopt hij graag een kaartje en gaat naar het concert. Dit najaar staat het beroemde mannenkoor *Maastrichter Staar* op het programma. Hij rijdt naar Ressen en vraagt zijn dochter hoe zij er tegenover zou staan als hij de moeder van Ans Snoek zou vragen voor dat concert. (Ans lag in het Radboud naast Heleen's moeder, toen zij stervende was.) Hij vertelt dat hij haar aardig vindt, maar dat hij het moeilijk vindt om het haar zelf te vragen. Omdat Heleen het hem van harte gunt, regelt zij een ontmoeting. Eerst kijkt Ans fronsend, dan giechelen ze allebei. 'Mijn moeder is erg godsdienstig' zegt ze. Heleen zegt dat dat waarschijnlijkheid geen bezwaar oplevert. En ja, haar moeder wil! Vol opwindning koopt hij twee kaartjes. Dan meldt zijn hart zich en wordt hij opgenomen in het ziekenhuis. Vier maanden later is hij dood.

Toen hij dood was, ontfermden Kees Mijsbergen en Anne-Marie zich over de inboedel. Ze namen zijn kleurenteevee over, en gaven ons hun zwart-wit-toestel. Onverwacht hadden wij onze eerste eigen televisie. Verrukt kijk ik naar schaatswedstrijden en geniet ervan baas te zijn over de knoppen. We bepalen voortaan zelf waar we naar kijken.

~ ~ ~ ~ ~

Onverwacht zegt Koedam de huur op.
Hij wil het huis zelf betrekken.

Heleen is blij. De woning in Ressen is te geïsoleerd. Zij is een stadskind. En het vervoer naar Nijmegen is omslachtig. Er zijn dagen geweest dat we drie keer naar Nijmegen heen en weer fietsten. Of met de bus gingen met de wandelwagen en één of twee kinderen: bak met kind losmaken van het onderstel, onderstel inklappen, bak met kind naar binnen en neerzetten op een bank, onderstel halen, Heleen houdt andere kind op de arm en koopt de kaartjes. En er staat druk op, onwillekeurig maak je haast.

~ ~ ~ ~ ~

In januari 1976 krijg ik een vlaag van kooklust. Ik bereid boerenkoolstamp, appelmoes, ragout, bruine bonensoep. Alles nauwkeurig voorgezegd door Heleen.

~ ~ ~ ~ ~

Op 13 januari droom ik over een groepsimprovisatie. Heleen ligt op de grond voor een ontspanningsoefening. Haar bovenlijf is ontbloot. Eén van de jongens staat bij haar en strijkt met een lange stok over haar borst en trekt er sporen. Heleen is erdoor afgeleid, vindt het lastig, maar blijft wel liggen en laat begaan. Ik krimp van jaloezie. Het voor iedereen zichtbare beeld van de ontblote witte borst in het felle licht, waarover de stok figuren, cirkels maakt, is voor mij seksueel zo opwindend, dat ik wakker geworden mezelf bevredig.

~ ~ ~ ~ ~

In maart 1976 verhuizen we naar Weurt, Jonkerstraat 37. Het rijtjeshuis stond te koop in een advertentie in De Gelderlander. Tachtigduizend gulden. Als leraar kreeg ik een hypotheek bij de Postbank, met gemeentegarantie.

Bang voor een miskoop, raadpleeg ik mijn vader. Hij woont inmiddels op de Marialaan 84. Aangezien het huis tot de naoorlogse nieuwbouw behoort en nog goed

in zijn gebinte zit, en betaalbaar, raad hij mij aan het te kopen.

Wij weten niet dat de bewoners van het eerste uur successievelijk hun huis (met winst) hebben verkocht en inmiddels naar Wijchen zijn verhuisd, waar zij 'op stand' wonen, en met elkaar. De vrijgekomen woningen worden gekocht door laat ik hen noemen 'kleine luiden'.

In plaats van goed op onze omgeving te letten, zijn wij gefocust op verborgen gebreken van het huis, op een lijk in de kast.

Later blijkt dit een fatale blunder.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

28 mei 1976: De verhuizing is voorbij en Gé en ik zijn voor het eerst weer bij elkaar gekomen. We willen een stuk maken op basis van onze eigen improvisaties. Na wat oefen-avonden geven we een proef-voorstellinkje voor Heleen, Mira , Georges en het buurmeisje Anita. Wat we bedacht hadden was dit:

Op de gang van de school wandelt een leraar en treft leerling Bas, die net de klas is uitgestuurd. De jongen voelt zich onrechtvaardig behandeld en hoopt op begrip bij de leraar. De kwestie was dat juffrouw Kievits een uitstapje met de leerlingen wilden maken naar het museum, maar dat de leerlingen liever naar El Dorado gingen, het zwembad. Bas was eruit gestuurd toen hij gezegd had: "Ja , goed idee! Naar El Dorado!" De leraar berispt Bas om zijn brutaliteit, wil hem straffen, maar Bas zet het op een loop en springt door het raam naar buiten.

Het licht wisselt van 'binnen' naar 'buiten'. Bas landt in El Dorado. Hoog in de boom bevindt zich het meisje Liza. Zij klautert naar een ooievaarsnest. Bas wil haar zijn jas brengen tegen de koe, maar stuit op Linke Loetje, die twee revolvers draagt op zijn heupen. Bas leidt de boef af door hevig te schrikken alsof Liza achter hem uit de boom valt en gooit de jas over hem heen, werkt hem tegen de grond en maakt hem koud. Maar het bloed van Loetje blijft klitten aan de mantel, zodat deze is besmet. Terwijl Bas dit overdenkt, komt Loetje weer tot leven en er ontstaat een absurd spel van doodslaan en weer opstaan tussen Bas en Loetje. Bas slaat met stoel en al achterover en maakt even later een kopstand op de stoel.

Kritiek van Heleen: de kinderen hadden aandachtig gekeken, en genoten van het stoelen-spektakel. Wij hadden goed gespeeld, zei ze, rustig, zonder geweld, en ontspannen. Zo moest het.

We gingen 'morgen' verder. Els kwam ook kijken.

8 juni: De zesde repetitie al. We hebben het stuk iets omgewerkt.

Als leerling Bas eruit gestuurd is, wordt hij door de leraar voor straf tegen de muur gezet. De leraar ijsbeert, leest ondertussen de krant. De leerling loopt achter hem en doet hem na. Toverslag. Leraar rent achter leerling door denkbeldige gangen. Toverslag. Leraar en leerling dood. Toverslag. Leraar rent, leerling vlucht door de

deur naar buiten. Toverslag. El Dorado.

Kritiek: bij het gevecht met Loetje moet ik iets kalmer aan doen.

Gé komt met het idee van een directeur en zijn secretaresse. Terwijl hij dicteert en zij typt, spreken beiden zachtjes voor zich uit wat ze eigenlijk van elkaar denken, en wat ze verlangen.

Een opvoering op het gras naast het huis voor Mira en buurmeisje Ilse werd een fiasco. Zij hadden geen enkele aandacht.

Gé bedacht het meest. Ik bewonderde hem daarom. Hij kwam met de situatie van een jongen die op zijn kamer geconcentreerd zat te lezen, maar door zijn moeder voortdurend werd aangemaand om met zijn vriendjes buiten te spelen. (Dit was duidelijk geïnspireerd op zijn jeugd, als enigskind.)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

9 juni: Een nare droom. Ik stond tegenover Heleen en Els. Ik was kwaad en wendde me af: “Als het zó moet gaan, dan maar niet. Ik ga weg.” “Weggaan, hè,” schamperde Els, “als het niet gaat zoals hij wil.” Ik was woedend op Els en toen Heleen haar half en half gelijk gaf, nog woedender, en hels toen ik zag hoe Els er vandoor ging met de fiets. Wat ze mij verweet, deed ze zelf! Op de fiets ging ik haar achterna, Heleen achterop. Maar Els misleidde mij, ik kon haar niet achterhalen.

🐼 🐼 🐼 -

In september ging de kleine Mira voor het eerst naar school. Je staat tussen andere ouders bij het hek. De knappe juf Hilda komt je kind halen. Je kust het, geeft het over. Je ziet hoe je kind haar juf de hand geeft en monter meestapt over het schoolplein, vol vertrouwen. Je huult. Je kind beweegt van je weg. Zo is het leven. Maar ze is in goede handen.

De Vrije School is opgericht door hoog opgeleide mensen met ideeën over architectuur, interieur, meubilair en speelgoed. Ze leggen zich toe op ronde vormen. Niets is haaks, of hoekig. Wat ze maken is vakwerk en zit vol liefde en geduld. Hun lampekappen heb ik thuis nagemaakt. Wij hebben ze nog steeds.

Hun onderricht ent zich op ritme en beweging. Het is wars van abstractie. Zelfs wiskunde wordt in beweging omgezet. Kunstzinnige vorming is hoofdvak. Kennisoverdracht heeft niet de prioriteit, die het heeft bij het reguliere onderwijs.

Heel anders ligt dit bij de inspirator, de ‘mysticus’ Rudolf Steiner. Toen ik een paar jaar later zijn “Kerngedachten” las, was ik genezen van de Antroposofie. Hij doorvorst de hele hemel, ontdekt - met hulp van de bijbel - engelen, aartsengelen, cherubijnen, serafijnen, enfin, ik dacht: hij ziet ze letterlijk vliegen.

Mij is het allemaal te speculatief. Luchtfietserij. Visioenen? Fantasmen!

Uit de bocht gevlogen fantasie.

Dat neemt weer niet weg dat een paar jaar later ik aan meester Bart de fijnste herinnering bewaar, toen hij ons, ouders, tijdens een Open Dag liet tekenen en zei dat je moest proberen de gestalte van een dier te tekenen, en niet te focussen op het detail. Probeer het geheel voor ogen te houden. Ik heb nooit een mooiere olifant getekend.

🐘 🐘 🐘 🐘 🐘

9 oktober 1976: Het toneelstuk is af. We noemen het SPELING, een collage zonder boodschap. De herhaalde ‘scène met de bal’ maakt duidelijk op hoeveel manieren zo’n scène gespeeld kan worden. In de ‘scène met de twee gelieven’ gaat de omhelzing onverwacht over in een vastklampen van de ander als bezit, wat volgens Heleen een gangbare vorm van huwelijk weerspiegelt.

🐘 🐘 🐘 🐘 🐘 -

Een nieuw huis wordt van jezelf als je veranderingen aanbrengt.

Ik had een lage, smalle lage tafel primitief in elkaar gespijkerd, donker gevernist en tegen de muur gezet, met de televisie erop.

Later heb ik in de achtertuin, over de volle breedte van het terras een glazen afdak gemaakt, 2 meter diep, die de felle zon tegenhield en het licht temperde. Ik had er riet op gelegd. Erboven groeide een prachtige blauwe regen.

Weer later hadden we 2 pruimenbomen geplant, en kweekten we kweeperen, tuinbonen en vooral rode bessen. In de herfst plukte je een hele schaal vol en was het feest in de keuken.

Achter in de tuin, ook over de volle breedte, om de ratelpopulier en een paar struiken heen, had ik een kippenhok gemaakt, met een ren. Vier kippen en een haan. Een kleiner soort.

Het hok had een dak van 2 eternit-golfplaten. Daarin had ik een gat gezaagd zodat een boompje kon blijven staan. Dat daarbij kankerverwekkende vezels vrijkwamen, wist ik half en half. Ik zaagde in de buitenlucht en hield zoveel mogelijk de adem in.

Zo'n nieuwbouwhuis is saai. Het is goed gebouwd, maar sober en zonder enige fantasie. Het plafond van de slaapkamer bestond uit een zachte vezelplaat, de ruimte erboven was loos. Op de kleine vliering kon je door een gat in de binnenmuur op het plafond van de slaapkamer kijken en op een dag be kroop me de gedachte om het plafond te slopen. Dan werd de slaapkamer hoger en kreeg een schuin dak, waarvan ik het hout zou kunnen bekleden met isolerende schuimrubberplaten.

Zou ik dat doen, of niet? Op een dag zat ik in het gat en zette mijn voet op de panlatten waaraan de vezelplaten vastzaten. Zou ik trappen? Maar overzag ik de consequenties? Ja of nee? Minuten heb ik geaarzeld. Als ik trapte kon ik niet meer terug. Maar ik kon al niet meer terug. Niet terug naar dat saaie plafond. Ik wil avontuur. En met 'ik zie wel wat ervan komt', trapte ik ...

Krakend kwam een deel van het plafond omlaag. Het afbreken kon beginnen.

Het dak bestond uit 2 schuine delen, die tegen elkaar 'opstaan'. Ze werden bij elkaar gehouden door 2 stangen, die met de dakdelen een driehoek vormden.

Die stangen waren zo'n 7 meter lang en kwamen nu vrij. Ik heb er touw omheen gedraaid. Je kon je aan die stang ophijzen om armspieren te kweken. Ik heb Georsje en Mira vaak opgebeurd, ze vonden het hangen eraan spannend.

Weer een aantal jaren later vond ik die stangen niet meer mooi en heb ik ze weggehaald. Dat was heel dom. Ik dacht er niet aan dat die stangen een functie hadden, namelijk om de zwaartekracht van het dak op te vangen zodat het niet naar beneden kwam. Een paar jaar later ontdekte ik in de muur, aan het oog onttrokken door de kast die ervóór stond, een grote scheur van een halve centimeter groot. Een structureel defect. En een peperdure reparatie. Toen het huis verkocht moest worden in 1996, en de makelaar van Hestia met de potentiële nieuwe bewoners door het huis liep, vreesde ik dat het lijk letterlijk uit de kast kwam.

Maar het huis werd verkocht en ik kon opgelucht ademen.

Ik kon helemaal niet opgelucht ademen. In tegendeel. In de kleine slaapkamer, waar nu eens Georges dan weer Mira hebben geslapen, had ik de kast afgebroken, die weinig dienst deed en het kamertje zo krap maakte. Het gevolg was een brede gleuf in de vloerbedekking waar de kast had gestaan. Dat was een foeilelijk gezicht, temeer omdat het kleed op die plek losliet. Ik wilde het weghalen, maar bemerkte dat het was vastgeplakt. Toen heb ik het kleed losgetrokken en langs de trap naar beneden gesleurd en op de stoeprand gelegd.

Maar ik was er niet gerust op. Ik had al wel gehoord van de gevaarlijke asbest, die in die vloerkleden verwerkt was. Als je ze liet zitten, was er niets aan de hand, maar als je ze lostrok, kwamen er vezels vrij, die je inademde.

En dat had ik gedaan.

Ik weet nog dat ik beneden buurman Derksen trof, in dienst bij de waterpolitie. "Zo

erg is het niet”, zei hij, “dat loopt allemaal zo’n vaart niet.”

Maar de berichten over het gevaar van de asbest werden in de loop van die jaren talrijker en telkens gierde bij mij de angst door de keel.

Het werd een stille obsessie. Als ik het woord ‘asbest’ hoorde voelde ik mij op slag kortademig. Jaren last van gehad.

Mijn dokter Patrick Jansen gaf mij weer houvast: “Die kans op kanker is klein.”

En Kees Mijsbergen, de toenmalige man van Anne-Marie, die een compleet huis in Emmen bouwde voor zichzelf en zijn gezin, zei: “We hebben allemaal in dat spul staan zagen. Als het zo erg was, lagen er veel meer onder de steen.”

Maar toen ik later bij Mira in de Hunzestraat een vloerbedekking gelegd had, trof ik daar een bouwvakker in huis, die ongevraagd over asbest begon: “Je hebt soorten. De gewone asbest is niet zo erg. Maar je moet geen vloerbedekkingen los gaan trekken! De blauwe asbest. Laat die vooral zitten!” Maanden moeite gehad met slapen. Peentjes gezweet.

De kanker kan zich 20 tot 30 jaar later openbaren. Op dit moment van schrijven is het 25 jaar geleden. Mijn angst staat op een laag pitje. Als het thema weer voorbijkomt, denk ik: “Die kans is klein.”

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In 1976 heeft Heleen de regie bij Calderon van mij overgenomen. Er hangt een goede werksfeer. De spelers beschouwen Heleen als een professionele kracht en zijn gemotiveerd. Maar Heleen werkt wel heel hard en soms puffen ze.

De kracht van Heleen is haar nieuwsgierigheid naar mensen en haar empathisch vermogen. En dat zal altijd zo zijn.

Het zijn zeer beginnende amateurs en het resultaat is mager.

Het derde Woord van Alejandro Casona was volgens de recensent Harry Janssen een verkeerde keuze. Ook om het blijspel van Noel Coward *Ik zie ik zie wat jij niet ziet*, dat het jaar daarop werd opgevoerd viel te weinig te lachen, aldus E. V. H. in het N.D. van 20 november 1978.

Anders wordt dit als Heleen terugkeert naar Phoenix en het op de mythe van Ariadne geïnspireerde *Een Draad in het Donker* van Hella Haasse gaat regisseren. Ze weet de schrijfster zelf eenmaal zover te krijgen dat ze naar Nijmegen komt. Dat geeft een extra wijding. Op de foto rechts is te zien dat de spelers elkaars spel met grote aandacht

volgen. Heleen is vertrouwder met de tekst en de spelers zijn een stuk verder gevorderd.

Haar favoriete acteurs waren Geert Berghs en Vera Overweg, later getrouwd met Dick van Lammeren.

Op Geert is ze een beetje verliefd geweest. Ik vond het een hark.
Ik zei: “Je had eigenlijk liever een lange man gehad. Dat is jouw archetype.”
Ze heeft hem gelukkig laten gaan.

Grote brillen waren toen in de mode. Ik had er ook zo een. En Hugo Claus en Harry Mulisch ook. Hoe vertederend zijn het scheve oog en de kloofjes tussen de tanden!

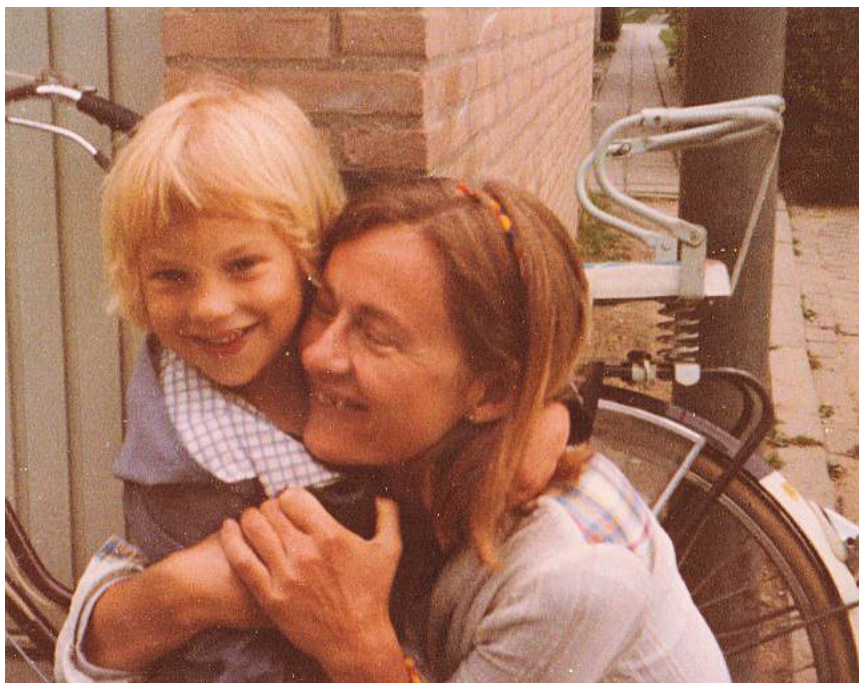
Bij de fotografe:

Voor de reis naar ome Jimmy en tante Stef in Engeland moeten er pasfoto's gemaakt worden. Om zijn koppie in profiel te krijgen, steekt de fotografe haar vinger op en beweegt deze naar links. Ze zegt dat Georges naar de vinger moet kijken in de hoop dat zijn hoofd meebeweegt. Maar in plaats van mee te bewegen doet Georsje precies de juffrouw na en steekt - buiten beeld - ook zijn vinger op. Hij gaat er helemaal in op.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Bij mooi weer fietsten we - een na-ijl-effect van de Rome-reis 7 jaar eerder - naar Bep en Henriëtte in Amersfoort, of naar Kees en Anne-Marie in Someren. De kinderen in de stoeltjes.

O
C

vergave.
oncentratie.

8 maart 1976:

1977: Ik herneem mijn oude plan voor een proefschrift en schrijf een monografie over Claus' toneelstuk *Thuis*. Op 12 juli is het af en omvat 113 pagina's.

Ik hoop dat 5 van zulke monografieën voldoende zijn voor een dissertatie.

Ik stuur het op naar prof. De Leeuwe.

Achteraf zie ik in één oogopslag dat ik stukken als *Vrijdag* en *Thuis* heb uitgeplozen als een regisseur, of een toneelspeler: minutieus, elk woord gewogen op zijn lading, zijn toon, zijn emotie. Een dramaturg werkt globaler, in de breedte, hij vergelijkt het stuk met andere stukken in het oeuvre, met andere auteurs, met andere tijden.

Op 12 augustus nodigt de prof mij via zijn secretaresse uit voor een gesprek. Hij heeft mijn werkstuk serieus gelezen. Hij is nog allerm minst tevreden. Ik moet beginnen met een inleiding waarin ik de inhoud van het stuk weergeef en duidelijk maak wat het doel is van mijn onderzoek. Hij vindt ook de dubbele betekenis van de

titel 'Thuis' niet genoeg uit de doeken gedaan. Hij maant mij voorzichtiger te zijn met de psychoanalyse. Ik moet de moeder/zoon en vader/zoon verhouding van *Thuis* vergelijken met die van Ibsen, Strindberg en Sudermann. Van de laatste had ik nog nooit gehoord. Ik moest "der verliefte Alte" uit *Thuis* zetten naast de oude vrek Pantalone uit de Commedia dell'arte. Ik moest de dissertatie van H. v.d. Bergh erbij halen, dat handelde over de lach van het publiek. Mijn passages over Nietzsche, Dante en Hitler moesten eruit, of in een voetnoot, en ga zo maar door. Drie kladvelletjes lang. Toen hij eindigde met mij voor het motief van de operette te verwijzen naar een muziekmedewerker bij de Vlaamse radio in Brussel, zakte mij de moed in de schoenen.

Ik was - naïef en volkomen ten onrechte - naar Utrecht gereisd met het idee dat mijn monografie, waaraan ik maanden had gewerkt, acceptabel was en dat ik goed op streek was. Nu zag ik mij opnieuw maanden bezig met nieuwe boeken lezen, herschrijven, naar Brussel gaan, waar ik verschrikkelijk tegenop zag.

En ik wilde helemaal niet alleen aan een bureau zitten en studeren, ik wilde daarnaast bewegen, handelen, spelen en actie zijn !!! Dramaturg? Bwèè.

En weer zat ik op een dood spoor.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

(Heleen schrijft, d.d. 26-03-'21:) Als Mira op de kleuterschool van de Vrije school zit maakt ze kennis met het Kerstspel dat elk jaar in de kersttijd wordt opgevoerd. Juffie Hilda maakt er veel werk van. En er worden natuurlijk grote en kleine rollen verdeeld. Mira krijgt geen rol.

Als ik er vele jaren later met haar door de telefoon over te spreken kom vertelt ze dat ze heel erg verlangde naar een behoorlijke rol in dat stuk. De hoofdrol van Maria hoefde dan niet, maar wel een substantiële. Ze durfde er niet naar te vragen.

Toen Georges twee jaar later op diezelfde kleuterschool te maken kreeg met het Kerstspel vroeg hij argeloos aan juffie Hilda of hij Maria mocht spelen. Nou, die hoofdrol kreeg hij niet, maar hij werd wel eerste engel, niet onbelangrijk.

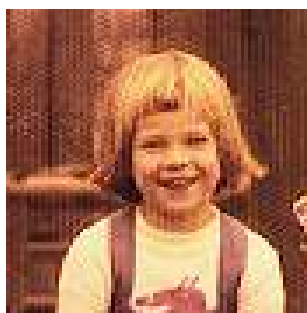
Mira zegt: 'Het straalde ook een beetje op mij af dat Georges zo'n belangrijke rol kreeg. Alsof iemand in de familie toch nog zorgde voor mee mogen doen, geslaagd zijn.'

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

April ? 1977:

April ? 1977 - 1ste klas kleuterschool bij de heilige juffie Hilda. Groesbeekseweg ?

Vijf jaar

Zomer 1977:

Dat stuurwiel kwam uit een echte auto. Had ik ergens gevonden en met een grote spijker aan de boomstronk bevestigd.

April ? 1978:

April ? 1978 - 2de klas kleuterschool bij juffie Hilda. Celebesstraat ?

Zes jaar

Zomer 1978:

Heleen en ik wisten er niets van: met die skelter is Georges aan de dood ontsnapt, toen hij op de Jonkerstraat (waarnaar hij nu kijkt) tussen 2 geparkeerde auto's door de straat op stuurde. Piepende remmen. Zo'n menneke omgekomen: daar kom je nooit meer overheen.

Februari 1979:

Op de slaapkamer boven kijken Heleen en de kinderen naar de televisie. Mira kan al zelf eten, Georges wordt geholpen

April ? 1979:

Georges zit in de 1ste kleuterklas bij juffie Hilda. Waar?

Vijf jaar

Woensdag 11 april 1979

Gisteren lag Krebje, de kanarie dood in zijn kooi. Ik legde het beestje op het landje, totdat Georges en Mira thuiskwamen. Georsje hurkte erboven. De oogjes van het vogeltje waren overdekt met de zandkorreltjes van zijn kooitje. “Krebje, krebje”, riep Georsje zachtjes. Ik moest van hem het beestje oppakken. Even later had hij het zelf voorzichtig in zijn hand. Hij liep het huis door, naar buiten om het aan de buurkinderen te laten zien, die aan het knikkeren waren. Met gebogen rug liep hij, zijn lichtblonde haren schudden bij iedere stap, om hem heen liepen Mira en Vincent. “Krebje is dood,” zei hij telkens als hij iemand tegenkwam, alsof iedereen krebje kende. Een kloteknul van elf of zo keek even en zei: “zeker thuis vergeven.” De hysterische Vincent zei dat het vogeltje in de grond moest met een kruis er overheen. Opgewonden en met veel druktemakerij liepen ze terug in onze keuken. “Allemaal eruit”, zei ik en samen met Georsje heb ik het diertje begraven, rustig, in zijn tuintje. Zelf heeft Georges de grond aangestampt.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Om aan de tandarts te wennen mag Georges van Joep Rompen oefenen op zijn vader

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Mei ? 1979:

Bij mijnheer Andries Hibma in de 1ste klas van de lagere school

Zeven jaar

Woensdag 6 juni 1979

Negen uur 's avonds.
 Georsje (op bed): "Pappie."
 Ik (uitrustend op bed, moet
 morgenvroeg rij-examen
 doen): "Ja?" - "Kom eens."
 - "(streng) Nee, wat is er?"
 - "Pappie, ik heb, eh, ik heb
 tot ontelbaar geteld." - "O.
 O ja? O. Zóó! Daag."
 Mira had hem verteld dat
 je, om in slaap te vallen,
 moest tellen. Zij had het
 weer van een buurkind.

Georsje had - hij slaapt nu, in Mira 's bed, onder één laken, met alleen een pamper en een pyjamabroek aan - in de achtertuin onder het afdak een lange goederentrein gemaakt. Vooraan de skelter die alles aantrok, daarachter de boomstam met het echte stuur van een auto, die een papierzakje vervoerde, een steen en een autootje, dan het blauwe driewielertje met het Fongers-zadel met daarop een lepel, verder de grijsblauw geschilderde groentekist met de houten wielen. Daarop had hij het met de wit-blauwe raffia bespannen stoeltje gezet en het gat daarachter opgevuld met een vaatdoek, met midden erop een steentje. Dan volgde de ijzeren kruiwagen, waarmee stoffer en blik vervoerd werd, en tenslotte een rij van drie roodgeverfde kisten, waarop een schopje, een bezem en een schoffel lagen.

Lief jong met zijn trein ... Hij ligt nu met opgetrokken knieën te slapen, ik hoor hem ademen, zwaar zoals altijd.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Juni 1979:

Aan de verstrengelde takken (van de blauwe regen) op de achtergrond zie ik dat dit in de achtertuin in Weurt was.

Op 7 juni 1979 had ik, na 2 keer zakken voor het examen, mijn rijbewijs. Beide kinderen gingen naar school in Nijmegen, dus was een auto nodig. Een van de spelers van Heleen, Paul ... (van Annie) kende een bevriende arts, die op het punt stond naar Afrika te vertrekken en daarom zijn oranje Diane van de hand deed voor fl. 1.300. De dag van de overdracht stonden we met de kinderen op een viaduct bij Arnhem te wachten. Daar kwam hij aan, terug van een laatste tocht naar Den Haag. We overhandigden het geld, namen afscheid en stapten opgewonden en zenuwachtig in onze eerste eigen auto. Na honderd meter begon de kar te schokken. De tank was leeg. De dokter had het perfect uitgekiend, voor zichzelf, ook dokters moeten op de kleintjes passen. We hebben op het nippertje een tankstation gehaald. Toen wij hem later per brief lieten weten dat je sociaal en a-sociaal gedrag hebt, stuurde hij in een envelop volgens Heleen 20 gulden, volgens mij een tientje.

Die auto had nog een doel. Het roemruchte internationale theatergezelschap *Roy Hart Theatre* had zich in Alès in een château gevestigd, in Zuid-Frankrijk, en gaf toneelweken met lessen 's morgens en 's middags en lunch tussendoor. Seke Boeke, toen al gescheiden van haar man Wouter, nam ook deel, en vertrok per trein met haar kinderen. Paul en zijn vriendin en onderwijzeres Annie boden uit zichzelf aan om voor alle kinderen te zorgen.

En zo streken we neer op de camping *La Pommeraie*. Appelbomen waren ver te zoeken, des te meer de schaduwrijke populieren. En Seke was die week niet te pruimen.

Voor de kinderen werd het een waar feest, waar ze graag aan terugdenken. Paul en Annie waren zeer vindingrijk. En de 7-jarige Mira heeft het aan Annie te danken dat ze die week ineens kon zwemmen.

De acteurs van Roy Hart waren getraind in het bewust worden en stimuleren van de gevoelens. Ze gebruikten daarvoor de piano en riepen de spelers één voor één bij zich. Ze sloegen een toon aan en vroegen die te zingen, of te neuriën, of te brommen. Dan luisterden zij goed. Zij hadden het luisteren tot een ware kunst gemaakt. Na even improviseren hoorden ze wat de *stemming* van de speler was. Of wat de onderliggende spanning was. Die haalden ze naar boven, zoals je een steek ophaalt in een breiwerk. Woede, verdriet, verlangen, blijheid: ze versterkten het tot een machtige expressie. Door de rustige opbouw overtrof menige deelnemer zijn kunnen tot dan toe. Er is niets opbeurender dan iets uit te voeren waarvan je niet wist dat je het kon.

Paul ...

We gingen ook op een middag mediteren in het veld rond het kasteel. Ik herinner me

de overweldigende geur van tijm. En de diepe rust die over je kwam.

Die week was ik een van de beteren. Hier zat ik ineens op het spoor van wat ik goed kan. Werken met mijn stem. Muzikaliteit. Gevoel voor ritme. Voor spanning. Voor stilte. Ik ben een voordrachtskunstenaar.

Het tragische was dat ik daar geen zier om gaf. Ik vond het geen kunst. Kunst was voor mij de Grote Emotie, ik wilde als de grote Antonin Artaud zijn, als Albert van Dalsum, mensen die op het toneel een *dier* zijn en in hun element. Ik wilde zijn zoals de spelers van Jerzy Grotowski waren, zó opgaand in hun verbeelding dat ze een beetje *in trance* waren, “nicht ganz sich selbst”, een beetje in Staat van Genade. (Wat ik een hele enkele keer wel heb ervaren, als er tijdens het spelen ineens een rust over je komt, de angst verdwenen is, als je helder bent en ‘in het moment zit’.)

Later zal ik dat anders zien, als ik weet dat ik het dier-zijn op het toneel kan vergeten. En als ik eenmaal, op uitnodiging van Bert Vanheste, in de aula van de Radboud Universiteit, een voltallig publiek doodstil krijg bij het lezen van het gedicht *Een Bladje* van Guido Gezelle. Doodstil als tijdens de consecratie. Als ineens niemand meer hoest.

Het draaide om die eerste zin: “Er viel een bladje in het water ...” Ik houd mijn gezicht doodstil en laat mijn stem het werk doen. En de stiltes.

Ook Claus was een voordrachtskunstenaar. Hij was echter zoveel meer.

Om weer bij te komen van het Roy Hart zijn we nog doorgereden naar de Middellandse Zee. De kinderen hebben het warm en vervelen zich, nu ze Paul en Annie niet meer hebben.

Heleen is topless. We doen mee met de tijdgeest, we vinden dat de wereld te hard is geworden. Het burgerlijke taboe en stiekeme gedoe met de seks moet doorbroken worden. Uit de kleren, weg met die schaamte! Waarvoor je schamen?

(Achter Heleen leunt Mira tegen haar aan.)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Zondag 17 juni 1979

Vannacht riep Georges in zijn droom: “Mira , Mira , Mira !!” Even later: “Mam, maaam.”

Vanmorgen lag hij bij ons in het ‘grote bed’. “Hij had gedroomd”, zei hij, “dat hij het pieletje van een andere jongen had gezien, en die had weer zijn pieletje gezien.”

Toen hij dat verteld had, was hij klaar met de kwestie en besteedde er verder geen aandacht aan. Mira ook niet.

Daarna moest ik voor de zoveelste keer voor wolf spelen. Zij roepen de wolf met scheldwoorden en als ik er dan aankom, verschuilen zij zich diep onder de dekens. Dan trek ik de dekens weg en takel ze toe. Tot grote pret. Als ik wegga begint het schelden opnieuw.

Om elf uur las ik Grimm’s sprookje voor over de vier ‘kunstvaardige’ broeders. De taal is ouderwets, expliciet opvoedkundig en christelijk en ik moet snel parafraseren of vertalen met woorden waarvan ik weet dat ze die verstaan. Ze raken geboeid, dat merk ik want het wordt stil aan tafel, een geladen stilte, hun ogen staan strak. Wat een heerlijke ogenblikken. Toen het heel spannend werd, verdween Georsje onder de tafel. Het was het moment waarop de dief ‘Giorgio’ het meisje moest stelen onder de kop van het monster vandaan. En weer dook hij weg, toen zijn broer ‘Giorgetto’ met zijn buks ging schieten.

In de namiddag zijn we met opa Jan en oma Jaan naar de Weurtse kermis geweest, waar Georsje met zijn opa in de botsautootjes ging.

Met Mira heb ik ‘s avonds vóór het slapengaan een spelletje ‘pesten’ gedaan. Ze begint het dóór te krijgen. We kunnen goed kaarten samen. Ik laat haar niet *zomaar* winnen.

Ze laat zich gemakkelijk door mij gezeggen, ze is niet meer de feeks die ze bij Georges is. (En Georges van de weeromstuit bij haar.)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

(Heleen schrijft, d.d. 26-03-‘21:) Als Mira 7 jaar is gaat zij naar de eerste klas van de Vrije School. Alle ouders, de aankomende eerste klassers, hun broertjes en zusjes, alle docenten en hogere klassen van de school komen samen in de aula. De aankomende eersteklassertjes zitten apart bij elkaar, en elk van hen moet beurtelings naar voren komen, wordt voorgesteld aan de bijeengekomen gemeenschap en krijgt een welkomstwoordje. Mira is een gemakkelijk, rustig en opgewekt kind. Maar ook verlegen en naar binnen gekeerd. Als de naam Mira Beukering wordt afgelezen van de lijst komt er een meisje in een wit jurkje met roze roosjes en twee pipilangkous-vlechtjes met vitale snelheid al dansend richting podium. Ze beweegt ritmisch haar hoofdje van links naar rechts en gooit daarbij haar voetjes rechts en links naar achter omhoog. Vrolijk klimt ze op het podium. In de zaal een groot lachsalvo.

In 1979 heb ik een behoorlijke groep bij elkaar en begin aan het toneelstuk *Thuis* van

Hugo Claus. We zitten volop in de tijd van de seksuele revolutie, waarbij de knellende burgerlijke teugels worden gevierd en flink wordt geëxperimenteerd met naaktheid en drugs. Het lijkt alsof Claus zijn fantasie wel erg de vrije loop laat, en erop los probeert, maar de waarheid is dat zijn stukken veel minder verzonnen zijn dan je denkt en in hoge mate geënt op zijn eigen milieu en het gezin waarin hij opgroeide. Vandaar dat de titel dubbelzinnig moet worden opgevat.

Zoon Rik komt thuis en heeft een nieuwe vriendin Sonja bij zich. Zij werkt de vader 'op de chromosomen' en nadat hij zijn vrouw naar Gent heeft gestuurd om een boodschap heeft hij seks met Sonja. Althans dat wil hij, maar het feest gaat niet door, want hij 'krijgt hem niet omhoog'. De valsaard doet alsof hij een hartaanval heeft, en jaagt Sonja de doodsschrik op het lijf. 's Avonds kruipt hij bij de oude invalide mevrouw Vergote, die een kamer in het huis heeft, op de bank. Dit is 'thuis'.

Frans van de Poel als Rik, Heleen als Monique, Pieter van Doornik als Theo Vandaele, Ine van den Broek als Sonja en Fransje Brakkee als mevrouw Vergote.

Deze keer speelt Heleen mee. Zij heeft de rol van Monique, de moeder, volks, nuchter, en door ziekte zonder lust in seks. Pieter van Doornik (leraar handvaardigheid, werkloos) heeft precies het cholerisch karakter dat past bij zijn rol. Dat belooft alle goeds, ware het niet dat hij zich niet kan concentreren (soft drugs) en nooit zijn tekst kent. 'Rik' is een lange, aardige homoseksueel, die hevig lijdt aan

psoriasis. Hij gebruikt het toneel vooral om onder de mensen te zijn. Ik heb een fantastische mevrouw Vergote in Fransje Brakkee, een vrolijk sociaal mens met talent. Ine is beginnend en preuts. Omdat zij een korte naaktscène heeft, waar ze stevig tegenop ziet, besluiten we om haar vóór te gaan: om de beurt spelen we haar scène, om de beurt zijn we naakt. Ook de regisseur. Ik herinner me de repetitie op die avond als een triomf: vanaf dan voelen we ons meer een collectief, we horen meer bij elkaar, we werken samen aan hetzelfde doel.

Pieter bedenkt het decor en bouwt het ook. Het is werkelijk prachtig. Wat een steun! En omdat we het stuk zullen opvoeren in het theater van Cultureel Centrum De Lindenberg, krijgen we te maken een ongekennde professionele ondersteuning van technisch personeel. Er is voor alles een oplossing en ik ben duidelijk "mijnheer de regisseur."

De première is op 7 april 1979 en de zaal zit bomvol.
In De Gelderlander schrijft Harry Janssen:

Geld p

Toneelgroep „Thuis” een aanwinst

Evenwichtige Claus

(Door Harry Janssen)
NIJMEGEN – Hugo Claus heeft in zijn uit 1975 daterende tragicomedie „Thuis” bepaald geen gelijke kansen gegeven aan de vijf in het spel opererende acteurs.

Dat kon worden vastgesteld toen het stuk door het beroepstoneel in première werd gebracht – met een schitterende hoofdrol van Leo Beijers –, dat kon ook het afgelopen weekend worden opgemerkt in De Lindenberg, waar de nieuwe Nijmeegse toneelgroep „Thuis” zich met dat stuk aan het publiek presenteerde.

Het is zeker niet Claus’ beste produkt, dit verhaal over de familie Vandaele die zich een buitenhuis verwerft voor een belachelijk lage prijs, maar zich daarbij verplicht de demente voormalige bewoonster tot haar dood te verzorgen. Dat levert zulke spanningen op dat het nieuwe huis voor de voor-

● Frans van de Poel, Heleen van den Berg en Ine van den Broek in „Thuis” van Hugo Claus.

malige beenhouwer nooit een „thuis” wordt.

Taaltje
[Die beenhouwer werd in een

uitgewogen regie van Ad Beukering zeer vakkundig op de planken gezet door Pieter van Doornik, die vrijwel als enige van het gezelschap geen moeite had met het Vlaams-Nederlandse „kunst-taaltje” dat

Claus hanteert. Dat idioom kwam soms wat geforceerd over het voetlicht uit de monden van Heleen van den Berg, die ook in haar spel af en toe wat gechargeerd overkwam, van Frans van de Poel en Ine van den Broek.

Veel lof moet er zijn voor de manier waarop Georgien Brakkee de demente oude vrouw Vergote gestalte gaf. Je mag er niet aan denken wat er kan gebeuren als een regisseur rollen als die hare en die van Theo Vandaele niet stevig in de hand houdt.

Dat is Ad Beukering prima gelukt en het resultaat was een evenwichtige en ingetogen uitvoering, met ongetwijfeld zwakke punten, die voor een deel zijn terug te voeren op de mogelijkheden die de auteur heeft aangedragen. Na deze verzorgde presentatie mag tooneelminnend Nijmegen verheugd zijn over de nieuwe groep „Thuis”, benieuwd ook naar de volgende produktie.

De foto toont een volstrekt betekenisloos moment. Als ik toen niet op kilometers afstand had gestaan van de krant, had ik dit de redactie laten weten.

Met deze recensie mocht ik dik tevreden zijn en toch irriteert het mij dat hij zijn pijlen op Claus richt. Dat hij het stuk “niet Claus’ beste stuk” noemt, op hoeveel kennis is

dat gebaseerd? Erger is de term “kunst-taaltje”: denigrerend, en volkomen onterecht. Het succes van de voorstelling is voor 80% aan de taal van Claus te danken, die het stuk eerst schreef in het Vlaams dialect dat hij van huis uit kende om het vervolgens te hertalen in het Nederlands. Om tot de ontdekking te komen dat daardoor veel expressie en beeldtaal verloren gaat, zodat hij een aantal woorden en een deel van het idioom laat staan. Ik ben ervan overtuigd dat het ‘Vlaams’ in het stuk voor een deel het succes verklaard. Voor *Vrijdag* gold dat ook. De Nederlandse toeschouwer genoot ervan, omdat het zijn oor kietelde en hij het meeste begreep. Claus is hier op weg om de schaamte te overwinnen die Vlamingen hadden voor het Vlaams. In *Het Verdriet van België* is hij volledig geëmancipeerd.

De toneelgroep Thuis bestaat nu officieel. Het adres is: Barbarossastraat 22, waar Fransje woont, wier huwelijk zodanig is uitgeput dat ze zich voortaan Francien noemt. Het leven van de groep is kort, want er ontstaat een heftig conflict over de hoeveelheid tijd die we in het toneel willen steken. Het komt erop neer dat Georgien, Frans en Pieter zich goede amateurs voelen, Heleen en ik steeds meer beroeps. Een scheuring volgt, de amateurs voelen zich verraden.

Uit mijn aantekeningen - ik heb het hele proces ijverig en minutieus beschreven - maak ik op dat vooral Georgien mij verwijt dat ik te weinig rekening houdt met mensen, die soms persoonlijke in de problemen zitten, waarvoor je aandacht nodig hebt.

Ik ben koppig toen. Ik zeg tegen mezelf dat mijn doel niet is om met mensen om te gaan, maar om toneel te maken. Bij Georgien is het precies andersom. Mij ergert de voortdurende afwezigheid van spelers, vooral Ine en Frans, en de vele malen dat ze hun tekst niet kennen. We zullen nog jaren last hebben, ook in de cursussen, van mensen met persoonlijke problemen die het toneel benutten om te socialiseren en het product zelf van minder belang vinden.

En toch had Georgien ook een punt. Toneelspelen is ook met mensen omgaan, een regisseur hoeft geen psychiater te zijn, maar hij moet wel door goede observatie en luisteren aanvoelen wat er in zijn spelers omgaat en hun standpunt kunnen innemen. Daar laat ik steken vallen en zal daar nog de prijs voor moeten betalen.

Bij Heleen is dit precies het sterke punt.

Als er van een repetitie een video-opname wordt gemaakt, hindert het haar dat haar ene oog scheef staat. Als we vervolgens die zomer naar Roy Hart gaan en een docent tegen haar zegt: “Daar is iets aan te doen, je moet daar iets aan laten doen,” besluit ze tot een operatie.

Op 26 oktober 1978 had ik tot mijn verbazing nu in mijn D&N-boek geschreven:

“Ziek geweest, keel- en borstverkouden. Depressief. Een vol jaar loop ik nu met een permanente druk op mijn keel. Omdat Jaap van de Weg niet kan vaststellen wat ik mankeer, val ik te vaak terug in mijn oude angst dat ik toch keelkanker heb. Ik ga denk ik wel weer naar hem toe. Om troost, als het kan.”

Tot mijn stomme verbazing. Diezelfde angst heeft mij in de negentiger jaren stevig in haar greep, ik ben ervoor bij de stempedagoog geweest, Corrie Janssen. Niemand kon mij geruststellen. Tot ik uiteindelijk zelf besloot dat ik in het spel zó hard geschreeuwd had, dat ik één van mijn tere kraakbeentjes in de keel uit zijn voegen had gerukt en dat dat maar heel langzaam geneest, en nog langzamer als het steeds opnieuw geïrriteerd wordt.

In 1993 heb ik de oude man in *Eenvoudig Ingewikkeld* van Thomas Bernard *het hele stuk lang* met een kopstem gesproken! Daar krijg je dan de rekening voor betaald. En toch duurde het lang, veel te lang, vooraleer ik oorzaak en gevolg begreep.

1979: Mira met katje

In de achtertuin bij de moeder van Pieter, Jozef Israëlsstraat 5. De armen perfect om het katje gesloten. Wondermooi kindergezicht.

🐱 🐱 🐱 🐱 🐱 🐱

Er ontstaat een nieuwe groep met Ria Brans en Gerard Fasel. In *Pas de Deux*, opnieuw van Claus, staan Ria en ik tegenover elkaar. Heleen regisseert. Ria heeft een 'lelijk eentje', waarmee we naar Slijk-Ewijk rijden om gratis te kunnen repeteren in een gymzaal van een school. In het stuk verwerkt Claus zijn heftige persoonlijke ervaringen met zijn vriendin Kitty Courbois, ook die waarin hij haar regisseert. De mannelijke rol die ik moet spelen heeft trekken van een dandy en daar heb ik grote moeite mee. Maar verder heeft het stuk een enorme dynamiek, het is vergelijkbaar met *Wie is bang voor Virginia Woolf?* met het titanisch gevecht tussen de twee echtelieden. (Verfilmd met Elizabeth Taylor en Richard Burton.)

Het komt tot een serie uitvoeringen en voor het eerst staan we in de Nijmeegse Schouwburg, in een TOT-voorstelling, toneel op toneel. De directeur, die achter de coulissen stond, vraagt of we een tweede keer willen spelen. Opnieuw ervaren we de steun van technici en wat het is om in al die schijnwerpers te staan.

We spelen als bezetenen, zeker niet slecht, maar veel heftiger dan nodig is.
We moeten nog heel veel leren.

Een jaar trekken we rond met het stuk. We spelen in buurthuizen, scholen, kleintheaters. Een keer in Den Haag, tijdens een festival.

Het is uitputtend. 's Middags rond twee uur auto's inladen met decorstukken, op plaats van bestemming uitladen en toneel opbouwen, eten, omkleden, spelen (tweeënhalf uur), afschminken en napraten met publiek, decor afbreken, inladen en naar huis rijden. Rond drie uur in bed.

Verlangen naar een eigen theater, een vaste standplaats.
Laat het publiek naar ons komen! Dan kan het decor blijven staan!

Met Ria Brans als Mia Bresser

Namens de Beoordelingscommissie Nijmeegs Amateurtoneel schreef Peter van Hasselt:

“T.a.v. Gerard (Ad Beukering)

Wanneer we de figuur ‘Gerard’ naast de figuur ‘Mia’ plaatsen, viel ons op, dat vanuit de typering Gerard iets minder uit de verf kwam dan Mia.

Ons inziens had Gerard iets meer ‘body’ mogen hebben. ‘Body’ die vanuit een nog krachtiger en alerter tegenspel wellicht gestalte had kunnen krijgen.

Misschien zou dan tevens de leeftijd van Gerard wat duidelijker zijn geworden. Nu bleef hij voor ons wat te jeugdig en te weinig dominant.

T.a.v. Mia (Ria Brans)

We kunnen hierover kort zijn: dit was klasse. Beroeps zouden we willen zeggen. Eén kritische noot: af en toe verslapt de dictie. De non-verbale expressie echter was duidelijk genoeg om dit te compenseren.”

Elke kunstenaar, of moet ik schrijven kunstbeoefenaar is gevoelig voor kritiek. Vaak overgevoelig. Dat de spelkwaliteit van Ria het epitheton ‘beroeps’ kreeg, was voor mij bijna niet te verteren. Ik was spinnijdig. Het was precies het compliment dat ik nodig had. Nu viel ik terug in onzekerheid over mijn kunnen.

Gelukkig zag dezelfde recensent het stuk 2 jaar later opnieuw, maar dan in het Vrijdagtheater:

“Gerard Brattinga was sterker dan de vorige keer. Het grote verschil zat in het steviger neerzetten van deze rol.

Ad Beukering had duidelijk meer greep gekregen op deze rol, minder aarzelend, minder zoekend.

De rol werd daardoor geloofwaardiger. M.n. in het stille spel kwam dit het duidelijkst naar voren.

Wellicht heeft dit ook te maken met het geboden tegenspel: het leek of déze Mia beter bij déze Gerard paste.” (...)

We kunnen Mia’s spel in twee woorden samenvatten: het ontroerde. Een groter compliment is niet denkbaar.

De theaterkunst in het algemeen stond in die jaren volop in de schijnwerpers. Zij bloeide. Beoordelingen en recensies stonden vaak met grote foto’s in de krant. Die golf, die ontstond in de zestiger jaren, verflauwde naarmate de samenleving neo-liberaler werd. Vanaf de tachtiger jaren dus. Kunst werd als ‘links’ beschouwd. Zij kreeg extra harde klappen te verduren door de bezuinigingen van VVD-er en staatssecretaris Halbe Zijlstra in 2010 - 2012.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

1980??

Heleen vindt het vreselijk om als gezin op de foto te gaan. Mira vindt die tong gênant, Georges vindt het heel erg leuk

Mira is verguld met haar jurk, die ze van oma Jaan heeft gekregen. Ze droeg haar ook, toen ze in de stadsschouwburg haar vader bloemen mocht geven na de voorstelling van *Pas de deux*. Toen ze het podium beklom, struikelde ze. Heel zielig.

1980

Thuis gekomen tref ik een briefje van een 6-jarige Georges. Het is aan mij gericht:

ik
d
e
e

er
d
er

va

ik kan pijano
de vloje mars
en de fluit
en vader jakop
erezei god in deze dagen
erezei god
van pijano

kan pijano
e vloje mars
n de fluit
n vader jakop

e zei god in deze
agen
e zei god

n pijano

voor
Ad

pk
1001

d
h
z
di

m
g

p
G
G
is
o
a

dag adepetad
* het gelt het
Zelfde voor jou
die brief die ik aan
~~amma~~ mamme heb
gescreven dat lieve
PAPPI KUSSJES VAN
georges xxxxx xxx xxxxx
george
mij
op
ad

ag adepetad
et gelt het
elfde voor jou
e brief die ik aan

amma heb
esreven dag lieve

appi kussjes van
eorges xxxxx xxx xxxxx
eorges

p
d

Hij is trots dat hij liedjes kan spelen op de piano, maar er wringt iets. Hij wil iets schrijven wat er niet staat, omdat hij dat nog niet kan.

Ik besteed er geen aandacht aan.

Dat had ik wel moeten doen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

We zochten contact met Nico Keijzer van de Knollentuin. Hij was een zakenman. Hij had contacten in de kringen van de Vrije School. Zijn winkel was onderdeel van een keten en een cultureel gebouw zou heel goed kunnen passen in de ideologische opzet. Solidariteit was het sleutelwoord: als een onderdeel het moeilijk had, sprongen de anderen, die meer vet op de botten hadden, bij.

Moesten wij hem geloven?

In de Fordstraat, een zijstraat van de Tooropstraat, Nijmegen-oost dus, stond een gebouw te koop, waar de Hervormde Kerk een onderkomen had gehad.

Zou daar een Klein-Theater van te maken zijn? Ja.

Maar het geld dan?

Voor koopsom plus verbouwing.

Nico had goede relaties met de NMB, zei hij.

Een hypotheek was mogelijk, maar de bank vroeg een borgstelling van twee mensen. Of bedrijven.

Nico stelde voor dat hij en ik dat zouden doen.

Ieder voor honderdduizend gulden!

Ik had nooit zaken gedaan, het was voor mij een volkomen vreemde wereld.

Laat het aan mij over, zei Nico. Ga jij maar regisseren.

Ik durfde het niet over te laten.

Honderdduizend gulden. Je gezin, je kinderen in de waagschaal?

Ik werd zenuwachtig.

Rente en aflossing. We konden toneelstukken opvoeren, maar vooral ook cursussen geven. Wie konden dat, behalve Heleen en ik. Ria?

Konden wij de concurrentie met De Lindenberg aan, eigendom van de gemeente, die met grote bedragen subsidieerde, terwijl wij grotendeels op onszelf waren aangewezen?

Ik was 38 jaar, Heleen 36. Op school was ik uitgekeken, ik bleef er omwille van het inkomen, maar een aantal lessen had ik afgestoten, nadat ik met Heleen had uitgerekend wat wij minimaal nodig hadden voor ons levensonderhoud.

Dat lag rond de 15 lesuren.

Ik was een lesboer geworden. Deed niet meer dan nodig was.

De schoolleiding zag het met lede ogen.

Ik had een vast contract.

Ergens in deze tijd moet het gebeurd zijn dat ik ruzie kreeg met Heleen, die koppig 'nee' bleef zeggen. Het was op de slaapkamer, ze zat aan het bureau. De kinderen stonden erbij in hun pyjama. Op het bureau lag een mes. Ik greep het en dreigde Heleen ermee. De kinderen vlogen angstig de kamer uit

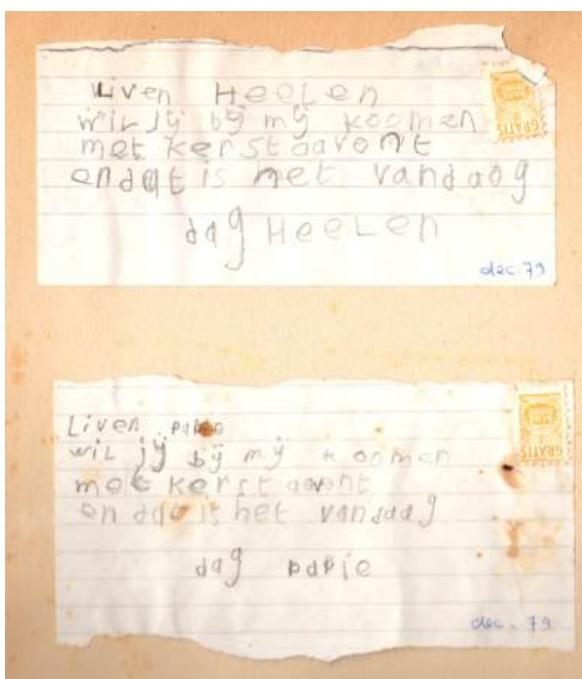
🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

27 november 1979:

Georsje had een droom. Dat Els (Berson) met een schaar in de veren van onze kipjes knipte. En dat ik thuiskwam en zag hoe de kipjes bloedden....

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

December 1979 en Juli 1980:

Waarschijnlijk door Georges geschreven, hij is bijna zes:

Liven Heelen / Liven Papie
 wil jij bij mij koomen
 met kerstavont
 en dat is het vandaag
 dag Heelen / dag Papie

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Mira , 8 jaar.

15 januari 1980:

Nog steeds droom ik van mijn vader. Onprettig. Hij bevindt zich in mijn rug. Ik loop van hem weg.

Laatst liep ik uit de kerk, ook van hem weg.

Hij is nooit blij om wat ik doe.

☹️ ☹️ ☹️ ☹️ ☹️ ☹️

Terug naar begin november. Nico is naar Weurt gekomen. Hij heeft getekend bij de NMB en vraagt waar ik blijf. Ik zeg dat ik het niet durf. Er ontstaat een woordenwisseling. Ik trek me terug in de slaapkamer boven. Iets later staat Nico bij me. Hij, een jood, valt op zijn knieën, hij bidt en smeekt mij om te tekenen. Ik verstar. Zit hij zó in nood?

Een dag later heb ik getekend.

☹️ ☹️ ☹️ ☹️ ☹️ -

28 januari 1980:

Vannacht heb ik weer van Hugo Claus gedroomd. Hij had een grijs pak aan. Hij was bij mij op bezoek. Als een vriend legde ik mijn arm om zijn schouder. Hij beantwoordde met eenzelfde tegengebaar.

Toen kreeg weer de angst om hem te verliezen de overhand. Ik begon over *Pas de Deux* en dat ik dat één van de prachtigste stukken van hem vond ... Hij vervaagde. En ik werd wakker.

4 februari 1980:

Gisteren onder het wandelen in de Hatertse Vennen zei Georges dat de hemel boven de lucht was. Hij begreep niet hoe de zon onder de aarde kon zakken. Vliegtuigen en helikopters konden niet in de hemel komen, raketten wel.

“Heb jij wel eens een raket gezien, pappie?”

“Nee, alleen in de krant. Of toch ja, ‘s nachts, een ster die zachtjes door de hemel bewoog.”

“Was jij dan stiekem uit je bed gekropen?”

☹️ ☹️ ☹️ ☹️ ☹️ -

Ik had getekend en de sprong in het duister gewaagd. En omdat deze situatie zeer

onveilig was voor mij, en omdat ik te weinig zelfvertrouwen had, ging ik op safe spelen. Op de kamer van Ria Brans zette ik uiteen dat ik in ruil voor de borgstelling de artistieke leiding wilde hebben in het theater. Waarschijnlijk heb ik daarbij méér dan alleen de borgstelling als argument ingezet en mezelf een nauwelijks verholen meerwaarde toegekend ten koste van Ria en Gerard.

Dat viel in slechte aarde.

Voorals Ria had helemaal geen zin om zich naar mij te schikken.

Een clash hing in de lucht.

Op 11 november kreeg ik een brief, waarin Nico, Ria en Gerard stelden dat zij zonder mij verder gingen en dat ik niet meer nodig was.

Ik was verslagen, had mijn hand overspeeld en zat als een rat in de val.

Er volgden drie maanden van gigantische stress en ik ben dicht bij een burn-out geweest. Ik moest verlost worden van die borg, maar was daarbij volkomen afhankelijk van de tegenpartij.

Begin februari 1980 kwam een eind aan de ellende. Er kwam bericht dat de man van Ria, die een goed lopende meubelzaak had op de Graafseweg, mijn borg had overgenomen.

Ik kreeg weer adem.

Het kerkje in de Fordstraat kreeg de naam "Steigertheater."⁴

Ik stond met lege handen.

Geen borg. Maar ook geen theater.

Op 13 februari ben ik begonnen aan een lange brief, die ik niet heb gestuurd. Maar goed ook, want ik gooi hen de waarheid - zoals ik haar zie, en ik zie haar te zeer vanuit mijn eigen standpunt - als een baksteen in het gezicht. Helemáál ongelijk heb ik niet. Ik meld daarin dat Nico had gezegd dat het probleem bij Ria en mij zat. Ik schrijf dat een veel groter probleem speelde tussen hem en mij. Dat was waar. Ik geef een aantal voorbeelden waaruit blijkt dat Nico vaak achter de schermen werkt. Hij komt met iemand in het geheim samen (ook met mij en helaas helaas, ik stuur hem niet weg) en vraagt om het bezoek geheim te houden. Zo sluit hij bondjes waar anderen niets van af weten. Zo is hij de anderen vóór in informatie. Een bekende tactiek voor menig zakenman.

⁴ Steigers waren sinds *Das Mündel* een favoriet materiaal voor mij geweest voor een decor. Maar het is zeker de geestige Nico geweest die de dubbelzinnigheid met 'steigeren' (omhoogkomen van plezier) had ontdekt en toegepast.

In het bestaan van die tactiek word ik in december bevestigd, als ik met Gé Cimmermans naar Duitsland ga, naar Bochum, waar in een grote fabriekshal *Die heilige Johanna der Schlachthöfe* van Bertold Brecht wordt opgevoerd. Weer wordt er op schragen gespeeld. Op één ervan ligt een enorme koe, een imponerend beeld. Onmiddellijk aan het begin deelt Brecht je het geheim mee waarop het verdere drama gebouwd is. Daar staat in zijn eentje, eenzaam!, Pierpont Mauler (Grote Bek): handelaar, geldmagnaat. Hij leest hardop een brief waarin ‘vrienden’ hem informatie verschaffen uit de beurs in New York. Zodra een tweede veehandelaar verschijnt, stopt hij de brief in zijn zak en praat er niet over. De veehandelaar vertelt wat hij van plan is, Pierpont geeft hem gelijk en stuurt hem aldus precies de verkeerde kant op. De veehandelaar verliest al zijn geld, Pierpont strijkt de grote winst op. Aan het eind schenkt hij royale aalmoezen, zodat iedereen hem voor een heilige houdt en een loflied op hem zingt.

Dacht je dat we bij de pakken neerzaten? Op **vrijdag 22 mei 1981** pakten we de fiets en reden naar Bernard Droog in Oosterbeek, die uitmuntende rollen speelde bij het toenmalige Arnhemse ensemble Theater. Hij ontving ons in zijn woonkamer. Wij zeiden dat wij ambitieus waren en vroegen hem om ons te regisseren. Hij dacht na en zei dat hij Pim Lambeau zou vragen, die haar handen vrij had.

Via Pim kwamen we in contact met de belg Peter Gorissen, een gediplomeerde jonge acteur, die als dienstweigeraar in Turnhout vervangende dienst deed, wat wil zeggen dat hij zich kapot verveelde, maar de deur niet uit mocht.

Zo kwam het dat wij op de vrije vrijdag met Ankie van Bergen en Gé Cimmermans naar Turnhout reden, waar wij geduchte trainingen kregen en een nieuw elan.

Zo naderen we het moment dat ik als een hoogtepunt uit mijn leven beschouw, waar ik trots op ben en graag aan terugdenk, tegelijk verwonderd over de argeloosheid waarmee alles gepaard ging.

Het moet augustus geweest zijn dat ik aanbelde bij de Groesbeekseweg 100, waar mevrouw De Vries woonde, de eigenaresse van de Werkplaats, die zij sinds 1938 verhuurd had aan mijn opa. Zij kende mij, daar ik als kleine jongen achter mijn opa en vader naar de werkplaats liep en zag hoe mijn opa orders gaf aan de monteurs, hoe hij Tonnie en Piet opdracht gaf voor een reparatie bij het klooster Bergmanianum, of het Albertinum en hoe zij gehoorzaam op pad gingen.

Ik hoor nog zijn toon: niet onvriendelijk, wel gedecideerd.

Zo'n beeld staat gegrift in mijn geheugen.

Zoiets vormt je, meer dan je denkt.

De werkplaats stond al enige tijd leeg. Mijn vader gebruikte in plaats daarvan een

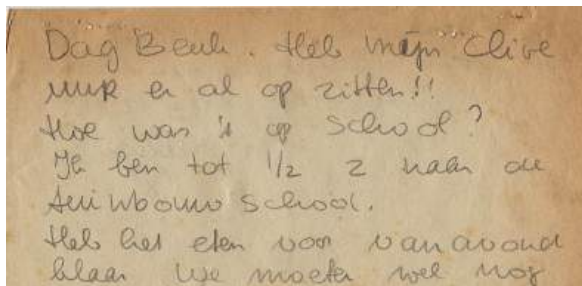
schuur achter zijn huis op de Marialaan. Hij had de werkplaats nog wat achter de hand gehouden, maar hij had er niets aan. Toen ik hem vroeg of ik de huur mocht overnemen, had hij geen bezwaar, al stond hij bepaald niet te juichen om wat ik voor ogen had. Dat is zo gebleven. Een paar weken later heeft hij de twee loodzware draaibanken opgehaald zonder veel te zeggen en daarna heeft hij geen voet meer in zijn oude werkplaats gezet. Nooit heeft hij ons zien spelen. Wel voorzag hij mij van elektrisch materiaal, dat ik voor niks uit de schuur mocht halen of bij de Technische Unie, op rekening van de firma L. Beukering.

Mevrouw de Vries was geamuseerd en stemde toe.
Daar heeft ze later op momenten heel veel spijt van gehad.

Op 1 september 1981 betaalde ik voor het eerst de huur (330 gulden) van de Werkplaats aan de Groesbeekseweg 98 en werd het Vrijdagtheater geopend. Ik kon die huur gemakkelijk betalen, omdat wij volop voorstellingen hadden van *Das Mündel* en *Pas de Deux* (o.a. in Rosmalen, Den Bosch, Malden, de Lindenberg enz.)

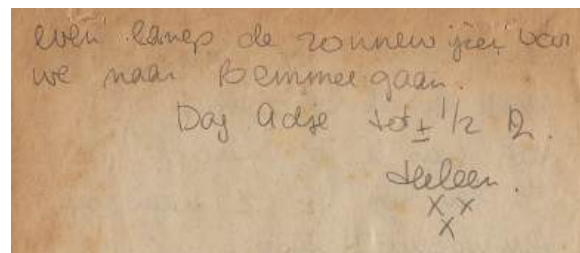
🐼 🐼 🐼 - 🐼

September 1981:

Dag Beuk. Heb mijn Clive
uur en al op zitten!!
Wie was 't op school?
Je ben tot 1/2 2 naar de
Tuinbouwschool.
Heb het eten voor vanavond
bleef we moeten wel nog

'Clive uur': oefeningen? - Die lessen aan de Tuinbouwschool zijn een ramp. Arme Heleen. Ze staat voor de leeuwen. Die leerlingen zijn tot niets in staat. Vinden alles gek. Komen niet in beweging. Heleen staat er voor spek en bonen. Traumatisch. Ze koestert geen wrok, maar wel spijt dat ze niet meer voor hen kon doen. Het duurde één jaar.

even langs de zonnwijzer voor
we naar Bommel gaan.
Dag Adje tot ± 1/2 2.
Heleen.
X X
X

De Zonnwijzer was een alternatieve winkel met restaurant voor De Knollentuin. Met 'Bommel' wordt Gemma van den Eem bedoeld, denk ik.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Ergens in deze tijd maakte Heleen een eind aan het gedoe met condooms en periodieke onthouding en liet zich steriliseren. Er werden ringetjes om de eileiders gebonden, zodat de eitjes er niet meer door konden.
Voor 'de pil' voelden wij niets.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

April ? 1981:

1ste Klas lagere school - bij mijnheer Bart

Zeven jaar

1981: Georsje bij het wisselen van zijn tanden.

Hij is bij oma Lot op bezoek
en komt geen aandacht tekort.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Via de krant wordt bekend dat spaanplaten de kankerverwekkende stof *formaldehyde* uitwasemen. Ik geef al 8 jaar les tussen muren van spaanplaat. Ik meld dit aan de schoolleiding. Op een dag zie ik midden in mijn lokaal een bak vol buisjes met een chemische vloeistof staan. Hoor later van de schoolleiding (Jo Ploum) dat er niets is om me zorgen over te maken. Maar ik vraag me af of de meting wel zorgvuldig is gebeurd. Zij vond bij geopende ramen plaats, minstens voor een deel. Was dit serieus? Of werd ik met een kluitje in het riet gestuurd?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Bezoek, met de kinderen, aan Hein Hermans, leraar Frans op NSG. Hij woont in Bemmelen. Eén van zijn vriendinnen is aanwezig. Hij vertelt dat hij er 2 tegelijk heeft. Eén voor de seks, één voor intellectuele gesprekken. Hij heeft ze ook tegelijk in bed. Als hij zich naar de één wendt, begint de ander te huilen. *Hij* vindt dat kinderachtig. Het is het typische geëxperimenteer van die tijd.

In Heleen is hij ook zeer geïnteresseerd. Gebiologeerd door haar oor, maakt hij er een foto van, van heel dichtbij. Ten aanzien van Heleen vindt hij mij bezitterig.

Als wij weer naar huis fietsen, geeft hij Heleen een flesje parfum mee. Ik word er zenuwachtig van en onderweg krijgen wij ruzie. Om te tonen dat ze geen zier geeft om die hondsbrutale en opdringerige vent, gooit ze op de Waalbrug het flesje in de Waal.

Mira vindt het doodzonde!

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

De deur aan de straat ging open en dit was wat we zagen:

Doorgang vanaf de Groesbeekseweg naar de Werkplaats. Op het muurtje buiten zouden we een verlichte uitstalkast maken met de aankondigingen van de voorstellingen en cursussen.

De dubbele toegangsdeur. Onder het lichtknopje onder de spiegel bevond zich het luik naar de kelder. In het dak was een grote glazen kap uitgespaard, die een rustig licht zeefde en spreidde. Als het voor een voorstelling donker moest zijn, legden we er een groot groen zeil overheen, gebruikt voor een vrachtwagen.

Tegenover de toegangsdeur bevond zich de deur naar de wc buiten.

Aan de twee kelderramen kun je zien dat de grond in de tuin ruim een meter is omhooggekomen.

Het magazijn in de kelder. Ik heb het in mijn eentje in stilte afgebroken.

De kelder was vochtig, want de muren waren ongespouwd en aan twee kanten ingesloten door grond. Het was er vochtig en in de winter steenkoud. Je moest je jas aanhouden en in beweging blijven. We hebben veel kou geleden.

Een tijdje hadden we 4 kleine petroleumkachels in elke hoek, toen infra-roodkachels die we aan het dak hingen, en nog weer later - dankzij de onvolprezen hulp van Jacques Schmidt, die ook de tribunes maakte en menig decor - centrale verwarming met tweedehands radiatoren.

Toen pas werd het behagelijk, ook voor het publiek.

De trap was steil en als het luik openstond bestond altijd het gevaar dat er iemand (de kinderen) in het gat viel. Over de muur loopt horizontaal de koperen waterleiding. Oorspronkelijk was hij van lood. Je kunt het niet zien, maar rechts van de foto draait hij uit de muur en is in die bocht nog altijd van lood. Achttien jaar lang hebben wij onwetend kopjes koffie gezet met water dat min? of meer? vergiftigd was. Het opzetten van een theater vraagt meer dan alleen kennis van het opzetten van een theater.

Draaide je je om dan zag je de zelfgetimmerde bakken met gesorteerd materiaal voor elektrische leidingen en installaties. Hieruit pakten de monteurs de benodigde onderdelen wanneer ze op karwei gingen. Die bakken stonden daar zeker al veertig jaar. Toen ik ze ging slopen, had ik het gevoel met iets verbodens bezig te zijn. Mijn verstand zei: ga door, je hebt deze ruimte nodig, maar een stemmetje riep: "Afblijven! Wraak kome over je!" En op een bepaalde manier kwam die wraak ook: mijn vader keerde zich voorgoed van de Werkplaats af.

Door de ramen van glas en gietijzer zie je de wildgroei van de tuin achter de Werkplaats. Later ontdekten we dat de grond meer dan een meter omhooggekomen was. De monteurs hadden, ongezien door een twee meter hoge, gammele omheining, diepe kuilen gegraven om hun afval te dumpen. Toen we de tuin saneerden om hem bij het theater te betrekken, haalden wij naast kapotte emmers, draden, stofzuigers en ander onbestemd materiaal een complete naar cfk-gas stinkende koelkast naar boven. Mijn opa, die doorging voor principieel en onkreukbaar had hier kennelijk een oogje toegeknepen. *Oder hat er es nicht gewußt?*

Die grond was zwaar vervuild. Zelfs pieren hebben wij er niet gevonden.

Wat ik ook niet heb gevonden was een grote pot met geld. Ik heb er naar gezocht. Ik beken het maar eerlijk. Mijn vader had ooit verteld dat zijn vader in de oorlog een pot met zilvergeld in de tuin begraven had voor de *Moffen*. (Veel mensen deden dat.) Na de oorlog wou hij het opgraven, maar hij wist de plek niet meer. Die pot moest ergens nog liggen.

Een kind gelooft zijn vader. Het kind van veertig, dat zijn hele leven al graag kuilen groef, dacht: “Een typische klein-burgerlijke grap. Lol om de domme graver naar een pot die niet bestaat.” Die dacht: “Ja maar, het zal toch maar waar zijn, je weet het toch nooit!” En hij groef. Tot hij twee keer het spit kreeg en twee keer vier dagen plat op bed lag.

En geen pot.

Met opgeheven hoofd kan ik zeggen dat we met kruiwagens heel veel grond hebben afgevoerd en in een enorme container hebben gekieperd om reden dat we een terras wilden maken, een oergezellig overdekt terras, waar ‘s zomers het publiek zat in de pauze en na afloop van de voorstelling, waar het wijn dronk en uitkeek op de bomen van de kloostertuin erachter. Waar ik met Jacques Schmidt en Martin Hein en Jeroen Helmer de decors maakte. Waar ik in de vakanties uren en uren las in het meesterwerk *Gödel Escher Bach* van mijn onvolprezen mentor Douglas Hofstadter ... Die bij mij de basis legde voor het glorend inzicht dat geest en lichaam per definitie ongescheiden zijn ...

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

De Werkplaats - ik heb het woord altijd met een hoofdletter geschreven - voelde ook als een *vrij*plaats. Je waande je onbespied, uit het zicht van overheid, politie. We voelden ons pioniers, die uit wilden vinden hoe je met een kleinschalig theatertje kon overleven.

Maar waren onze benen en schouders sterk genoeg?
Zolang ik nog een inkomen had van de NSG, was er niets aan de hand.

En we hadden een gedreven en warmbloedige regisseur aan Peter Gorissen met een geweldige fantasie. Hem was oogluikend toegestaan om wat theaterwerk te doen in Nederland.

Maar eerst moest afgebroken en opgeruimd worden. Ik herinner me hoe we na een dag werken en sjouwen om een hoge stapel hout stonden, hoe Peter vroeg om elkaar bij de hand te pakken en hoe we liederen zongen uit de *Mistero Buffo*, die we allemaal kenden van de Internationale Nieuwe Scène, met Jan Declair o.a., die we mateloos bewonderden om hun tomeloze inzet:

Peter Gorissen

Den ierste oep de waereld was onze lieven Heer

Twee de zon en de moan
 Maor den ierste oep de waereld was onze lieven Heer
 Dra, dra keunige, de zon en de moan,
 Maor den ierste oep de waereld was onze lieven Heer ...

Op 13 februari 1982 gaven wij onze allereerste voorstelling van *Pas de Deux* in ons eigen theater. Op twee lage gymnastiekbanken, geleend van de Vrije School, zaten 20 mensen. Daaronder ? Juist: mijn moeder. Met haar rug tegen de steenkoude muur. Het stuk vond ze wat ruw, maar haar zoon, die toneel speelde, wilde ze zien. Hoewel hij iets te hard schreeuwde voor die kleine ruimte.

Ondertussen repeteerde Peter met ons aan *Phaedra* van Racine, in een bewerking van Claus. Hij liet de tekst intact, maar de ruimte herschiep hij uiterst creatief: om de paleiswereld van Phaedra te scheiden van die van de jagers op de bergen, bouwde hij de tribune *diagonaal* door de ruimte. Tussen het publiek en het 'paleis' spande hij een plastic doek met een verticale ritssluiting in het midden. Achter het doek zat Phaedra, geassisteerd door Oenone, de voedster, in bad. Het publiek zag het beeld in een waas. Aan de andere zijde, hoog op een vlonder, zaten de drie herders met Hippolytus. Hun eerste actie was de jacht op een everzwijn.

De rits ontsloot het paleis en gaf Phaedra uitzicht op de jonge Hippolytus, op wie ze uitzinnig verliefd was.

Het stuk is 15 keer gespeeld, van mei tot november, voor 550 toeschouwers. Onder hen, eenmaal, jawel, een nieuwsgierige Hugo Claus, gebracht - te laat! bij *hoge* uitzondering toegelaten - in de snelle sportauto van zijn vriend Freddie de Vree. Ik durfde hem na afloop niet aan te spreken. Toen een van de vrouwelijke toeschouwers dat beslist wel durfde en hem vertelde dat ze zijn stuk 'vrouwonvriendelijk' vond, antwoordde hij met de wedervraag: "Vind u dat je geen kritiek op vrouwen hebben mag?"

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

We hebben een eigen theater en het loopt nu. Maar blijft het lopen? Het houdt ons dag en nacht bezig en ondertussen leven de kinderen in hun eigen wereld. Soms duikt hun stem op en je voelt je schuldig. Wist je wat er in hen omging? Wist je wanneer ze je nodig hadden? Was je er voor hen?

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Rond 1981, Weurt:

lieve ad.

Steek herinneringsgevoel vanochtend
vroeg op voor school, klok lighen,
laatste moment toch nog haast.
Streek daarna. Tijd in overvloed.
Klein kind in bedje, naast je
eigen op de grond, in de kinder-
moll. Stijve botten van wege de
voeding. Alles langzaam.

Tijd doden (eigenlijk levend
maken) met handelingen, kleine
ontmoetingen tot de terugkeer
uit school. Mienwe hofhivonde.
Praten. Leren. Voorwaarts gevoel:
naar iets toe.

Nervositeit ook. Teleurstelling
om wat niet lukt op school.

Andere moege ochtenden voor
Amsterdam. Grote tijds gat tot
de terugkeer. Eerstgevoelheid.
Baten onzekerheid, geen plezier.
Nu geeft het me een gevoel van
met dichte lucht gevulde tijd.
Tijd met belang. Het is het gevoel
van toen, water voor was. Nu
ben ik het pas bewust en komt
het genieten ervan.

Voor nu: wie doet de boodschappen?
Tar en geld zijn mee naar de waf-
plaats. Ik beslis wel op het moment
dat ik daar weg ga.

Shalle we rijst eten?

Benodigde spullen: ginsel: brood,

haas, rahje tangē, citroen,
 melk, joghurt, rauwkost, pina-
 haas
 quentkloer (vivo of span):
 komkommer, appels, leekjes,
 haan gum.
 Sjek: 4 ons massivlees.

Tot straks een heer
 In de damen pōr gevoel.
 In de melspieren wonder.
 het bestaat niet dat ik dit
 mee maak.

Heleen.

Deze dag heb ik blijkbaar les op de NSG. Heleen geeft vanaf het begin cursussen in de Werkplaats, maar het kan ook zijn dat ze er heengaat om op te ruimen. Op de terugweg fietst ze dan - al of niet met mij - naar de Gimsel en Sjek in de Lange Hezelstraat en misschien nog naar de Vivo in Weurt, waar Hennie ons welgezind is en waar de producten een stuk goedkoper zijn.

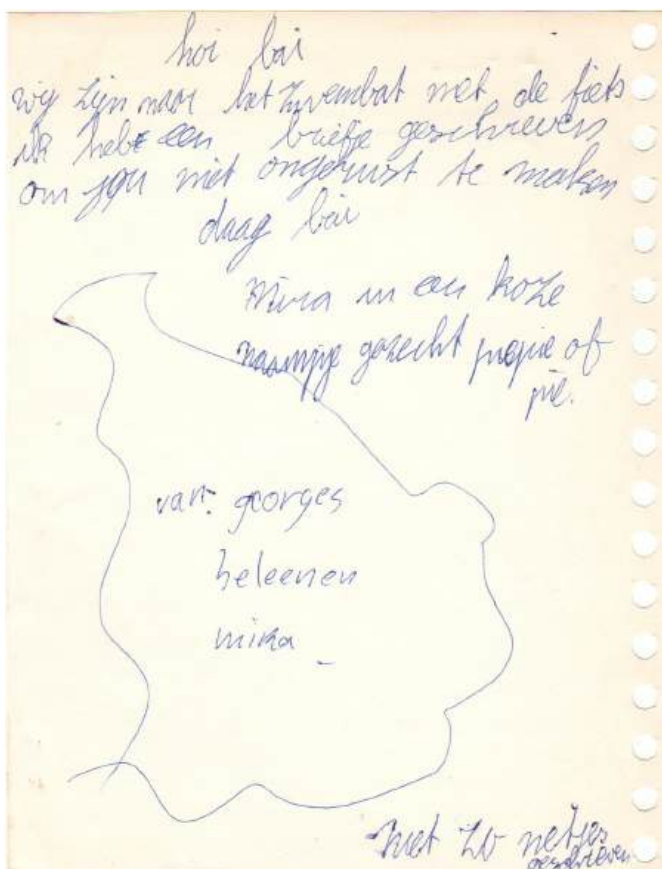
Een door Heleen achtergelaten briefje, waarin ze haar pijn uitdrukt over wat er 7 jaar eerder gebeurd is. Het blijft steken.

Ze heeft nog steeds moeite om het terug te lezen, al is het nu, in 2021, een verre planeet.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

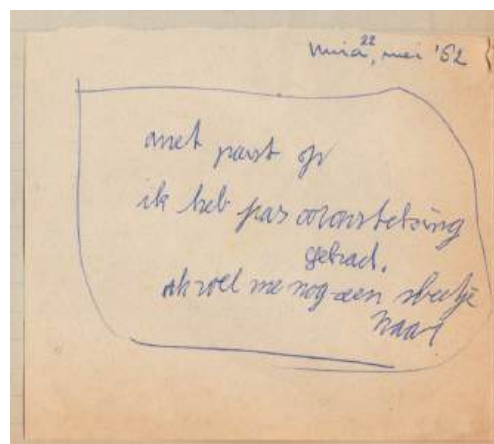

Haar eerste briefje op de schrijfmachine. Pappie is pappa geworden, ik moet even slikken.

'bai' is een tijdje mijn aanspreeknaam voor hem. Hij verschuilt zich ondeugend achter Mira, die een kozenaampje heeft gezocht: papie/pepie/poepie? of pie.

Mira , die zich soms op de achtergrond houdt,
komt hier naar voren:

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Ik denk dat ze met de eerste regel
bedoelt: net pas op. Uit bed.

April ? 1981:

Mira , 3de klas, bij juffie ?? - Hier heerst de wanorde

Negen jaar

De groep besloot om nu zelf een stuk te maken. Met Peter Gorissen als regisseur moest dat lukken.

Iedere speler - we waren met een mens of tien - moest een eigen plek in de ruimte afbakenen. Ook de kelder kwam daarvoor in aanmerking. Afbakenen kon met doorschijnend plastic, ikzelf hing een sleepnet op. Henk van Herpen stond achter een toonbank en Bernadette lag in een hangmat. Elke speler koos een personage uit een boek of film, met wie hij of zij zich identificeerde. En verkleedde zich als dat personage.

En zocht of verzon er tekst bij.

Zo kwamen er monologen op gang die in een collage werden samengevoegd en gelardeerd met gespeelde jeugdherinneringen.

Heleen voerde een maatschappij-kritisch telefoongesprek met haar 'broer' Bertold Brecht. Ankie lag in een echte doodskist (!). Henk zong een carnavalslied en ikzelf brulde als Victor Denijs de Rijckel, hoofdpersoon uit de roman *De Vervondering* van Claus, een passage uit een toespraak van Hitler voor het Duitse parlement.

Ik had het Niod om een bandje gevraagd. Ik weet nog hoe geschokt ik was. Het was 1941 en Hitler vroeg alle afgevaardigden om te gaan staan en de gevallen in de oorlog te gedenken en ook de familie en verwanten van de gevallen. Wat? Daar had ik nooit aan gedacht. *Wij* hadden gevallen, slachtoffers, doden. Dat de Duitsers die ook hadden, en vooral *berdachten*, was nooit bij me opgekomen. Ik had steeds in één richting gedacht. Met des te meer overtuiging bracht ik deze ervaring in het spel.

Wat de anderen opvoerden weet ik niet meer precies. Peter Linssen zie ik in een regenjas voor de muur staan, terwijl hij omhoog staart naar, naar wat? een onzichtbare vrouw achter een raam naar wie hij verlangt?

Wat ikzelf deed weet ik beter: in pyjama op een dik tapijt speelde ik wat ik als kind op de radio hoorde als Oranje tegen de Rode Duivels speelde: het speelveld, de goals, de spelers, alles werd uitgebeeld met pinda's. De bal was ook een pinda, die 'schoot' ik van de een naar de ander. Tot de voorzet en de

Heleen, in de mode van de jaren '30

Ankie van Bergen

Rob Cassuto, als kleinburger

GOAL!!! Op het eind rolde ik mezelf op in het tapijt, zandkorrels in mijn haren en mond ten spijt.

Over zand gesproken, het stuk zat wel als los zand aan elkaar. Bij zo'n collage moet het publiek bij elke scène als het ware opnieuw opstarten, wat op den duur vermoeit. Ik weet nog hoe de titel ontstond. Bernadette had aan Peter, die een nummer van een grammofoonplaat zocht, gezegd: "op het midden van de andere kant." "Ai," zei de poëzie-gevoelige Peter, "dat is een mooie titel voor ons stuk!" In die tijd vond ik dat een titel de lading moest dekken, liefst meerduidelijk, zoals *Thuis* en *Pas Deux*. Iets wat voorbij kwam waaien zomaar op een stuk plakken vond ik frivool. In feite was dat juist de opzet: alles mocht, alles kon. Het was de tijd waarin velen zich niet bekommerden om het resultaat, om de kwaliteit, maar om de eigen creativiteit en die kwam niet op gang als je drempels opwierp.

Henk van Herpen, als travestiet achter de bar

Dat klopt, maar ik vind nog wel de vraag of je een stuk wat aldus coherentie ontbeert, dus spanning, aan een publiek moet tonen. En dat deed men dus wel.

Feit is dat *Het Midden van de andere Kant* en even later *Relaties, relaties* veel minder toeschouwers trok dan *Phaedra*, *Vrijdag* en *Oedipus*.

De zelfgemaakte stukken missen een schrijver, die van de onderdelen een geheel maakt.

Later zal Heleen dit beter doen. Zij maakt een script uit het geïmproviseerde materiaal, en dat script moeten de spelers vervolgens stipt van buiten leren, dus *niet* improviseren.

Uiteindelijk was het een leerzaam project. En onvergetelijk was de opdracht die Peter Gorissen ons gaf: "Ga naar de stad en doe daar iets wat je niet durft." Als iemand zijn act deed, stonden de anderen onopvallend en verspreid een eind verderop en keken hoe het publiek reageerde. Ik herinner me dat Frank Hendriks die in de Broerstraat op een meegebrachte kist ging staan en luid verkondigde dat oude mensen opgeruimd moesten worden, omdat ze nergens toe dienden en alleen maar in de weg liepen. Marcella van Bree deed vóór de Hema kleingeld uit aan de voorbijgangers. Rob Cassuto sprak in de trein naar Arnhem een jonge vrouw aan en probeerde haar te verleiden om met hem uit te gaan. Het lukte, ze wisselden telefoonnummers uit. (Vrij snel heeft hij zich bij haar verontschuldigd en verteld waar het om ging.) Heleen ging bij mensen aan een tafeltje zitten bij de Hema en mengde zich in het gesprek, terwijl ze ondertussen in haar neus peuterde en de inhoud opat. Ikzelf werd een zwerver en ging met slaapzak en echt kussen op een bank liggen tussen de winkelende mensen. Ook in de Molenpoortpassage. Daar ontfermde een winkeljuffrouw zich over mij met warme

chocolademelk.

Niemand van ons is deze ervaring vergeten.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Met het einde van deze productie kwam ook een tragisch einde aan onze band met Ankie. Zij liep vast met haar leven. Haar derde kind Lieske was ongewenst. Ze was in de war, wist niet hoe verder. Haar man ging vreemd. Wat moest ze daar tegenover stellen? Ik merkte dat ze een keer na een voorstelling alleen achterbleef in het Vrijdagtheater met een Duitse man. Daarna is ze verdwenen. Het verhaal ging dat ze een oudere vrouw had ontmoet die een sekte leidde en haar aanraadde met alles te breken, ook met haar kinderen en zich voorgoed af te zonderen van de wereld. Niemand heeft ooit nog een teken van leven van haar vernomen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

April ??? 1982:

Acht jaar

April ??? 1982:

4de Klas, bij mijnheer Andries Hipma

Tien jaar

15 april 1982

Weer miste ik zwaar de boot.

Heleen heeft het verteld, zelf herinner ik het gebeurde heel vaag.

De dagen vóór mijn verjaardag had de 10-jarige Mira haar moeder meegetrokken naar de stad. Ze wilde voor haar vader het mooiste cadeau kopen dat er bestond: een vulpen, met daarop in goud de naam gegraveerd. De moeder betaalde.

Niets vermoedend pakte ik het cadeau uit. Het kind in blije verwachting. Ik zag de pen, ik was overrompeld en zei (volgens Heleen): “Hier geef ik niks om.”
Kind totaal ontgoocheld.

Een bothedheid die ten hemel schreeuwt. Hoe krijg ik dit nog rechtgebreid?
Uiteraard had ik het voorspel gemist.
En drong het wel op datzelfde moment tot me door dat een kind het me gaf?
Van mezelf uit begrijp ik wat ik dacht: een typisch *burgerlijk* attribuut. Passend in het rijtje: bankstel, horloge, zegelring. Bah! Ik was ijverig in de weer met de krassende kroontjespen, afgekeken van mijn idool Hugo Claus. De vulpen en de kroontjespen stonden diametraal tegenover elkaar. Politiek links tegenover rechts.

Ik miste de boot, omdat ik niet oplette, ik, domoor, zag mijn kind niet.
Het was de tijd van de genadeloze eerlijkheid en waarheid.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Op 31 augustus 1982 is Bart Elfrink, de meester bij wie Georges het zo goed kon vinden, bij de Vrije School vertrokken en komt hij in klas 3a bij juffrouw Merel Geus.

Diezelfde middag gaat Mira naar klas 5a bij meester Andries Hibma.

Op maandag 25 oktober kalkt Georges in onze agenda: **“weer school bah !!!”**

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In de herfstvakantie van 1982 gaan de kinderen met oma Lotte naar De Panne, waar ze enkele dagen verblijven in een huisje van oma's jongste broer Chris.

Oma heeft gezelschap van haar werkster en vriendin, met dochter.

De kinderen leren de kwade kant van hun Oma kennen. Als ze weer thuis zijn, vertellen ze dat Oma één keer heel erg boos is geweest: bij een strandwandeling waren ze expres achtergebleven en stiekem naar huis teruggegaan.

Toen Oma omkeek en de kinderen niet zag, werd ze ongerust. Ze denkt altijd aan boze mannen. Haar hele leven doet ze dat al. Het

bij thuiskomst autoritaire optreden van mijn moeder, die waarschijnlijk "haar werkster en vriendin" wilde laten zien hoe je stoute kinderen aanpakt, had mij enorm geërgerd. Ruim 32 jaar later heb ik zowel Mira als Georges gevraagd om onafhankelijk van elkaar op te schrijven wat er volgens hen precies was gebeurd.

Op 23 november 2015 schreef Georges:

Ik moet een jaar of zeven zijn geweest toen Oma Lot Mira en mij meenam naar De Panne, een badplaatsje aan de Belgische kust. De aanloop daar naartoe was spannend. We praatten er veel over en verheugden ons. Ook voor Oma was het iets om naar uit te kijken. De Panne was een plek waar ze vroeger vaker vakantie had gevierd. Het huisje waar we heen gingen was waarschijnlijk van iemand die ze kende, misschien een familielid. Aangezien Mira en ik niet vaak op vakantie gingen, en al helemaal niet zonder onze ouders en wel met onze oma, was het reisje bijzonder voor ons. Oma nam een vriendin mee, ik denk dat ze Jannie heette. Zij had een dochtertje van onze leeftijd, ze heette Mariska.

De reis naar De Panne verliep denk ik goed, we gingen met de trein, dat was een ervaring. De sfeer ter plekke was een beetje troosteloos: bewolkt weer, vrij rustig, ook een beetje saai en burgerlijk (al weet ik niet of dit een term is die we toen veel gebruikten). Met Mariska hadden we schik, het klikte vrij snel. We hadden het kortom naar onze zin.

Tijdens een van de wandelingen aan het strand gebeurde er iets waar we nog jaren later over zouden spreken en wat Oma nog vaak zou noemen,

en niet alleen in positieve zin. Mira , Mariska en ik raakten een beetje achterop. We zagen Oma en Jannie in de verte samen langs het water lopen en Mira en Mariska besloten om weg te lopen. Ik weet zeker dat ik het eng vond en liever niet wilde, maar voegde me, waarschijnlijk vond ik het ook wel een beetje spannend. We keerden om, en verlieten het strand. Na een tijdje (was het een half uur, een uur?) wat gedooild en gegiecheld te hebben besloten we om maar weer terug naar huis te gaan. Dat vonden we blijkbaar zelf terug. Ik weet niet meer of Oma en Mariska al thuis waren of dat wij eerder thuis kwamen dan zij. Ik weet wel dat toen we elkaar eenmaal weer troffen Oma woedend was, ze waren zich natuurlijk rot geschrokken. Dit had nooit gemogen en was on-ac-cep-ta-bel. We gingen direct de volgende morgen naar huis, vervroegd. Wij schrokken ons kapot, dat was niet de bedoeling! Het was eerder een geintje geweest. Oma was woedend, onwrikbaar en op een bepaalde manier zelfs hard. Dit kon niet en moest bestraft worden. Wij hebben haar gesmeekt te blijven, ons uitputtend in allerlei excuses, ik denk dat er ook tranen aan te pas zijn gekomen. Later vertelde Oma hier een beetje lachend over, over die excuses, dat ze het ergens schattig vond. We zijn uiteindelijk gebleven, maar het weglopen en zeker ook Oma's heftige reactie gaf wel een smet op het reisje. Ik heb aan het eind van de vakantie ook nog een rood en blauwe Grote Smurf gekregen. Ik was volstrekt verguld. Wat een prachtige smurf was dat, de smurf die ik natuurlijk kende van mijn lievelingsserie De Smurfen. Ik heb hem nog steeds. Nu spelen mijn eigen kinderen er af en toe mee.

Op 10 juni 2017 schreef Mira :

De Panne

Wie van ons drie het voorstel deed, weet ik niet meer. Ik denk dat het Georges was. Ja, het moet hem zijn geweest. We drentelden al een tijdje over het zand, wandelen kon je het niet meer noemen.

'Kom, we gaan terug,' zei Georges nogmaals. We hielden onze pas in en keken in de verte. Oma en Jannie waren nauwelijks meer te zien. Twee stipjes in de branding van de zee. Hij keek ons beurtelings aan met die duivelse kop van hem. Provoceren kon niemand beter.

'Die halen we nooit meer in,' zei Mariska weifelend.

'Ze lopen keihard door,' viel ik mijn broer bij. 'Kom, we gaan terug naar de speeltuin.' Eensgezind keerden we om.

We kenden Mariska nog maar net. We hadden haar enkele weken geleden ontmoet bij oma thuis. Om kennis te maken met de moeder en dochter die ons zouden vergezellen op onze reis naar De Panne. We hadden zo leuk met haar gespeeld, vertelde oma achteraf aan mijn ouders. Mariska was namelijk niet zo intelligent, moesten we weten. Ze was negen, maar kon nog niet goed lezen. En Georges en ik waren daar zo goed mee omgegaan. We hadden haar de Lucky Luck gewoon voorgelezen, zonder commentaar.

Op weg terug van de speeltuin naar het vakantiehuisje overviel me een lichte onrust. Hoe lang waren we blijven spelen? Ik versnelde m'n pas, Georges en Mariska protesteerden niet. Er was nog niemand in het huis. Opgelucht liet ik me op de mosgroene fluwelen bank vallen. We hoorden stemmen op het tuinpad. Ik veerde op. De deur zwaaide open. Oma stond aan de grond genageld. Ze keek ons aan met een mengeling van verbazing, opluchting en woede. 'En nu als de sodemieter naar jullie kamer.' Haar vinger priemde in de richting van de gang.

Zo snel als hazen vertrokken we naar ons tijdelijke slaapvertrek waar drie grote bedden de kamer vulden. Het was een klein en eenvoudig appartement dat oma jaarlijks huurde van familie. Na jaren enthousiaste verhalen aangehoord te hebben, gingen wij voor het eerst mee. Stil zaten we op de bedden. We keken op toen de deur plotseling openging. Daar stonden ze, haren gekamd, lippen gestift, Jannie met bruine glimmende laarzen die ik nog niet eerder gezien had. 'Jullie pakken je tassen in,' commandeerde mijn oma met lage stem, 'en wij gaan toch uit eten. Zonder jullie. Morgenvroeg gaan we terug naar huis.' Tevreden beende ze de gang in, de glimmende laarzen volgden haar over de plavuizen en de kokosmat naar buiten.

We wisten wat ons te doen stond, Georges en ik. Routineus, alsof we dit

al vele malen eerder deden, pakten we ons schrijfgerei. Georges en ik schreven. 'Lieve oma en Jannie... heel dom van ons...zonder iets te zegge....duizend maal sorry'. Mariska tekende bloemen, huizen, harten. Rustig schikten we al ons werk bevallig op de kleine ronde tafel in de smalle hal. We sloten de slaapkamerdeur en gingen op bed liggen. Niet lang daarna hoorden we stemmen buiten. De voordeur viel in het slot, de hakken kwamen tot stilstand. Behoedzaam kwamen we overeind, onze adem stakte.

'Ooma, Jaannie,' riepen we in koor. De deur ging open.

- 'Mogen we asjeblijft blijven? Dat willen we zooo graag!' Hun ogen stonden zachter, dat zag je zo.

'Jullie mogen zoiets nooit meer doen, hoor,' zei oma met opgeheven vinger. 'Jullie hebben ons enorm laten schrikken.'

'We zullen het nooit meer doen, oma,' zei ik monter.

- 'Dat is maar goed ook. Stel dat ik je ouders had moeten bellen met dit nieuws!' Ik veerde op van mijn matras. Moet je vooral doen, dacht ik. Die snappen prima dat ik liever schommel dan urenlang wandel. Vooral als dat van oma moet. Ik liep richting de huiskamer, Mariska en Georges in mijn kielzog.

'Het eten was verrukkelijk, nietwaar Jannie?, riep oma ons nog triomfantelijk na.

'Ja!' zei Jannie. Maar dat hoorden we al niet meer.

Maart 1983:

We hebben Georges weggehaald bij de Vrije School. Hoe hij op de Nutsschool kwam?
Dat wou hij zelf, dacht ik.

Klas 2 Nutsschool - bij juf Roelandt

Op 13 mei 1983 wordt het huwelijk tussen Heleen en mij “ingevolge gratis admissie” ontbonden.

Wat is er gebeurd?

We zijn allebei diep onder de indruk van de moeilijkheden die Kees Mijsbergen heeft gehad om na zijn scheiding voor zijn kinderen te kunnen zorgen. De door religie geflipte moeder verwaarloosde hen, maar de wet wees in die tijd nog vrijwel altijd de kinderen aan de moeder toe.

Kees heeft eindeloos moeten procederen, sukkelen met regelingen, die niet nagekomen werden.

Dat gaat ons niet gebeuren, dachten wij. We hebben afgesproken bij elkaar te blijven zolang we gesteld zijn op elkaar, zo niet dan laten we niet een rechter beslissen over wat er met onze kinderen moet gebeuren. En als we dan de verkeerde beslissing nemen, dan is het in elk geval *onze* beslissing.

We stapten naar de advocaat. De man was stomverbaasd, dit was hij nog niet eerder tegengekomen. Hij vermoedde een list. “Heb je een belastingvoordeel op het oog,” vroeg hij. Ik zei dat ik van belasting nul komma nul verstand had. (Dat was niet gelogen.) De advocaat zei dat een vonnis alleen uitgesproken kon worden als wij beiden verklaarden dat ons huwelijk *duurzaam ontwricht* was. We waren niet gekomen om te liegen, dus stonden we voor een heikel dilemma. Maar omdat we allebei toch beter wisten, besloten we te verklaren dat ons huwelijk was ontwricht. En we lieten noteren - ook niet leuk - dat we voortaan voogd waren over onze kinderen, en “dat het in het belang van de minderjarige kinderen werd geacht dat *hij* werd benoemd tot voogd over Mira en toezien voogd over Georges, en *zij* tot voogd over Georges en toezien voogd over Mira .

Die toewijzing vonden wij prematuur, maar wel eerlijk. En daar ging het ons om.

Harrie

Hans

Karin

Keesje

Op 13 januari 1984 spelen we voor het eerst het stuk waarnaar we heten: *Vrijdag*. Ik speel Georges Vermeersch, Heleen Jeanne Vandale, Henk van Herpen Erik en Anke Verdijk Christiane. Ik kende het stuk door en door, had Fons Rademakers in mijn hoofd als voorbeeld - ik had hem driemaal gezien - zo ook Elisabeth Andersen en Paul Cammermans. Kitty Courbois als Christiane kon beter, dacht ik, dat was te gekunsteld. Het ging hier om de vierde scène, een herinneringscène die zich in het hoofd afspeelt van Georges, waarin de dochter de vader uit compassie verleidt tot seks. Het zijn de zestiger jaren. Met Claus zoek je de grens op van wat aanvaardbaar is. De seksualiteit wordt hier ervaren als een middel om een mens uit de nood te halen en weggehaald uit de conventionele band van het huwelijk. Dat het hier om incest gaat speelt voor Christiane geen rol, zij ziet die middag hoe haar vader zichzelf opvreet en helpt hem. Op impuls. Op dat moment. Zolang dit binnenskamers blijft, gebeurt er niet meer dan wat er is gebeurd. Maar dit blijft niet binnenskamers. Een mens is een sociaal wezen en een geheim wil bevrijd, gedeeld worden. Een geheim verteert mensen, en maakt hen eenzaam. Het is Christiane die, als ze in het café haar vrienden ziet wegkruipen voor de binnenvallende politie op zoek naar drugs, uit verachting voor hun gedrag de waarheid opbiecht, de hele waarheid, ook de vrijpartij met haar vader. Vervolgens is de samenleving genadeloos, ze pikt de signalen niet op, ze reageert repressief, Georges krijgt een gevangenisstraf en de oude orde is hersteld. Of toch niet?

Het stuk heeft een enorm succes. We spelen het liefst 26 keer voor 1.140 toeschouwers. Het Vrijdagtheater is in Nijmegen bekend.

We danken aan filmmaakster Dorette Kuipers en Bart Heijnen dat er enkele scènes uit een Generale Repetitie bewaard zijn gebleven:

1984 Vrijdag fragmenten Groesbeekseweg.WMV - Snelkoppeling.Ink

Het decor in aantocht. De slaapkamer boven wordt nog afgesloten door een blauw gordijn, waar doorheen de schaduwen te zien zullen zijn als Jeanne voor het laatst vrijt met Erik. Ondertussen herbeleeft Georges beneden in het donker in een hallucinatie de marteling in de gevangenis, die samenvalt met het lijden van Christus op Golgotha. Een schitterende evocatie van Claus. Hemel en hel simultaan in climax bij elkaar.

Erik, de indringer, wordt door de Alpha-man Georges in het nauw gebracht en verdreven.

De beruchte scène IV. Christiane in haar mini zal even later opspringen en Eliot Ness (de zeer bekende Amerikaanse opsporingsambtenaar die het tegen Al Capone opnam) spelen, het bierflesje op Georges richten als een pistool en hem fouilleren in zijn zakken.

We zijn de *eerste* koudwatervrees voorbij.

Dat jaar had ik op de NSG het vak Nederlands gegeven, aangezien het vak Dramatische Expressie ‘vanwege bezuiniging’ moest worden ingekrompen. In feite wilde de schoolleiding mij kwijt. Van haar kant begrijpelijk. Maar ik had een vast contract, men kon mij niet ontslaan en bood mij een 4-havo-klas aan om Nederlandse grammatica te geven. Ik was daar in de verste verte niet op voorbereid, had er weinig zin in en dacht te kunnen volstaan met een cahier waarin het hele programma op schrift was gesteld. Niet dus. De klas zat omgekeerd in de bank, leerde niets en de ouders begonnen te klagen. De rector riep mij bij zich en zei dat ik moest tekenen voor ontslag. Ik weigerde. Toen ene Zwarthoed op het secretariaat zei dat ik recht had op wachtgeld tot aan mijn pensioen, zette ik niet zonder angst en beven mijn handtekening en kreeg ‘eervol ontslag.’

Met de verdienste uit het Vrijdagtheater vulden wij de terugval in salaris aan. De vraag was of dat ook in de toekomst zou kunnen.

Ik had de schepen achter mij verbrand.

Maar dan had ik toch beter moeten lezen, en nadenken.

Ik had ook blij kunnen zijn dat Georges *kenbaar* maakte dat hem iets dwarszat en dat hij de confrontatie aanging door te schrijven. Hij weet niet meer of hij mij kan vertrouwen en of ik aan zijn kant sta. Hij zoekt mijn steun, ook omdat hij vijanden maakt, zowel onder zijn vriendjes als onder volwassenen.

Hij wordt niet altijd leuk gevonden.

Georges was een open, spontaan kind. Zelfs grappig. En dat laatste is gevaarlijk. Want als mensen te vaak om hem lachen, wordt hij zich bewust dat hij grappig is en verliest zijn argeloosheid. Dan gaat hij proberen de mensen aan het lachen te krijgen en dan is het over.

Bovendien waarderen lang niet alle mensen spontaniteit en vrijmoedigheid, maar ervaren dat als onaangepastheid en brutaliteit. Zij worden kwaad en wijzen hem terecht. Zeer ten onrechte.

1983 Georges is 9 jaar. Op een feestje steelt hij de show

Het ergste is dus dat ik op dezelfde manier reageer. Ik wordt ook kwaad en wijs hem terecht. Ik zeg dat hij brutaal is. En dat is hij ook. Maar wat ik niet weet is dat anderen hem ook brutaal noemen, of vrijpostig, terwijl hij dat niet is. En Georges is zich van het verschil niet bewust. Hij denkt dat ik door mijn boosheid aan de kant van de anderen sta en dat hij mij niet meer kan vertrouwen.

Iets 'over zijn theewater'

Ik had dus niet boos moeten worden. Ik had hem in vertrouwen moeten nemen en vragen wanneer ik hem had uitgelachen. Als ik had begrepen wat er buiten mijn blikveld met hem gebeurde, had ik vaker over de brug kunnen komen, om te laten zien dat ik aan zijn kant stond. Er zijn veel dingen die ik graag over zou doen, maar van deze heb ik veel spijt. Er ontstond een verwijdering tussen hem en mij en die werd groter en groter.

Ik zat vast in een patroon.
Ik wist niet wat ik moest doen.
En, ik was er met mijn kop niet echt bij.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

April ?? 1983:

5de Klas Vrije School, bij Andries Hipma

Langzamerhand kregen Heleen en ik genoeg van de Vrije School. De kinderen hadden een kennisachterstand opgelopen en toen Mira onverwacht kop van Jut was geworden door haar beste vriendin Bregje van Eindhoven, en Georges een belhamel in een klas waar de juf Merel tot tranen toe werd gepest, besloten we ze aan te melden bij het neutraal onderwijs op de Nutsschool aan de Molukkenstraat.

Het kostte hen beiden een jaar. Ze werden teruggezet naar klas 2 en 4.

Voor Georges zal het verkeerd uitpakken.

Daarmee komt er ook abrupt een eind aan de tijd dat ze 's middags na school naar mijn lokaal in de NSG liepen en alsof zij buurtkinderen zich aansloten in de kring van mijn leerlingen, die een stuk ouder waren. Iedereen vond het vanzelfsprekend, ze kregen een rol, en instructies die ze wonderlijk snel 'begrepen', en ze gingen op in het spel. Op weg naar huis zaten ze dan in mijn blauwe auto - koppelriemen waren er nog niet - en frommelden uit het borstzakje van mijn harlekijnsjasje het bekende restant van een plak Mekka, en peuzelden het op.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Toen Peter Gorissen ons plotseling verlaten had vanwege een betrekking in Groningen voelden wij dat als verraad.

De groep besloot om zonder een regisseur zelf een stuk te maken, parallel aan *Vrijdag*. Het werd *Relaties, relaties*.

Houvast hadden we aan de personages van de Commedia dell'arte: de vrek Pantalone, de Dottore, de Capitano, de Inamorati ofwel de geliefden.

Omdat ik de hoofdrol had in *Vrijdag* paste mij hier de bijrol van Capitano. Dit personage is gespleten: van boven een macho, van onder een lafaard. Vandaar de korte broek.

Ik had veel last van mijn benen, ik vond - en vind - ze te dun.⁵

Henk en Heleen spelen "de geliefden". We hielden van 'fysiek' theater.

⁵ Zoals ik mijn hele leven last ervan heb gehad dat ik niet 5 cm groter was.

De kwaliteit van mijn spel achtte ik niet hoog, maar Heleen beweert tot op de dag van vandaag dat het zeer grappig was.

(Waarschijnlijk dus vanwege mijn benen: die maken van zo'n schreeuwlelijk daarboven vanzelf een karikatuur!)

Op de foto zie je het tweede stel *inamorati*, geheel in zichzelf verdiept. Frank en Bernadette, beiden homoseksueel, maar dat wist het publiek niet. De kapitein mag toekijken, dromen.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Soms, als we geen oppas hadden, namen we de Georges en Mira mee. Terwijl wij boven repeteerden, wat op de houten vloer enorm lawaai gaf, 'slepen' zij in de kelder. Georges heeft ergens de 'middelvinger' opgepikt, zijn blik is kwaadaardig. Hij weet de betekenis niet, maar wel dat het verboden is en verontwaardiging oproept. Om het te doen moet je dus durf hebben. Maar de beloning is groot: je krijgt de lachers op je hand. Zij bewonderen je.

Ook Mira vindt het heerlijk als hij het doet. (Hier ziet ze het niet, lijkt het.) Zelf blijft ze op de achtergrond. Georges voelt zich aangemoedigd en gaat door op dit pad.

Meestal is er wel oppas. Veruit favoriet is Suzanne Thissen uit Groesbeek, een van mijn leerlingen uit de hoogste klassen. Zij speelt toneeltje met de kinderen en kan heel leuk gek doen, als deftige tante, of onderwijzeres. De kinderen gieren.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 -

Een aparte vermelding verdient mevrouw Piels. Ik heb haar al genoemd. Zij woonde naast Derksen, een paar deuren verder. Als kind had zij Georges uitgelachen omdat hij soms in het gebreide jurkje liep van Mira . Gewoon, wat Mira deed, wilde hij ook.

“Kijk daar nou, Georgientje! Georgié-ientje!” Georgsje was bang voor haar.

En wij waren woedend, maar zeiden niets.

Je kon haar niet iets zeggen, ze was vals en voor geen rede vatbaar. Ze voelde zich als ongeschoolde volkswrouw de mindere en had het gevoel dat de hele wereld tegen haar was.

Ze paste niet in de buurt.

Op een dag verhuizen onze naaste buren, en wij schrikken ons lam als blijkt dat het mevrouw Piels is gelukt om met haar man en drie kinderen pal naast ons te komen wonen! Wij willen op slag verhuizen, maar ja, begin daaraan.

Met haar kinderen konden wij het redelijk vinden. De

Suzanne Thissen speelde drums in *Het Midden van de andere Kant*

waarheid is dat Georges veel met Mario heeft gespeeld, zij waren leeftijdgenootjes. En de oudere zussen Jolanda en Anita waren net als broer Mario niet erg snugger, maar juist in die domheid kwetsbaar en aandoenlijk. De vader werkte in de melkfabriek en speelde in huis de tweede viool. (Niet helemaal, soms riep hij 'Bets' tot de orde.)

Toen Georges groter werd schiep hij er een genoeg in om Bets Piels te provoceren, hij wilde haar kwaad maken en dan hard weglopen. Het is zeer vergelijkbaar met het spelletje *Boze Wolf* dat hij met mij gespeeld had, toen hij heel klein was.

Waar hij niet aan dacht was dat Bets Piels niet de Boze Wolf *speelde*, maar de Boze Wolf *was*. Georges was door zijn gesar soms de oorzaak van ruzie en als je met Bets ruzie had, was je niet jarig. Dan schold ze, gooide modder over de muur en zelfs poep. En je kon dat met gelijke munt betalen als je wilde, maar dan gooide zij er altijd een schepje bovenop, van haar viel niet te winnen, want terwijl jij wilde dat de ruzie stopte, schiep zij er juist intens behagen in. Nee, het was anders: het was sterker dan haarzelf, ze kon niet stoppen, omdat ze geen nederlaag verteerde.

We kozen noodgedwongen voor beleefdheid en hadden een stabiele verstandhouding, tot we in 1996 verhuisden.

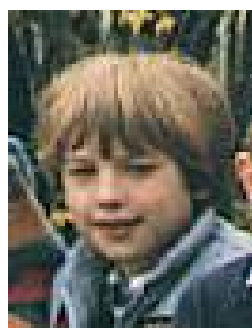
🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

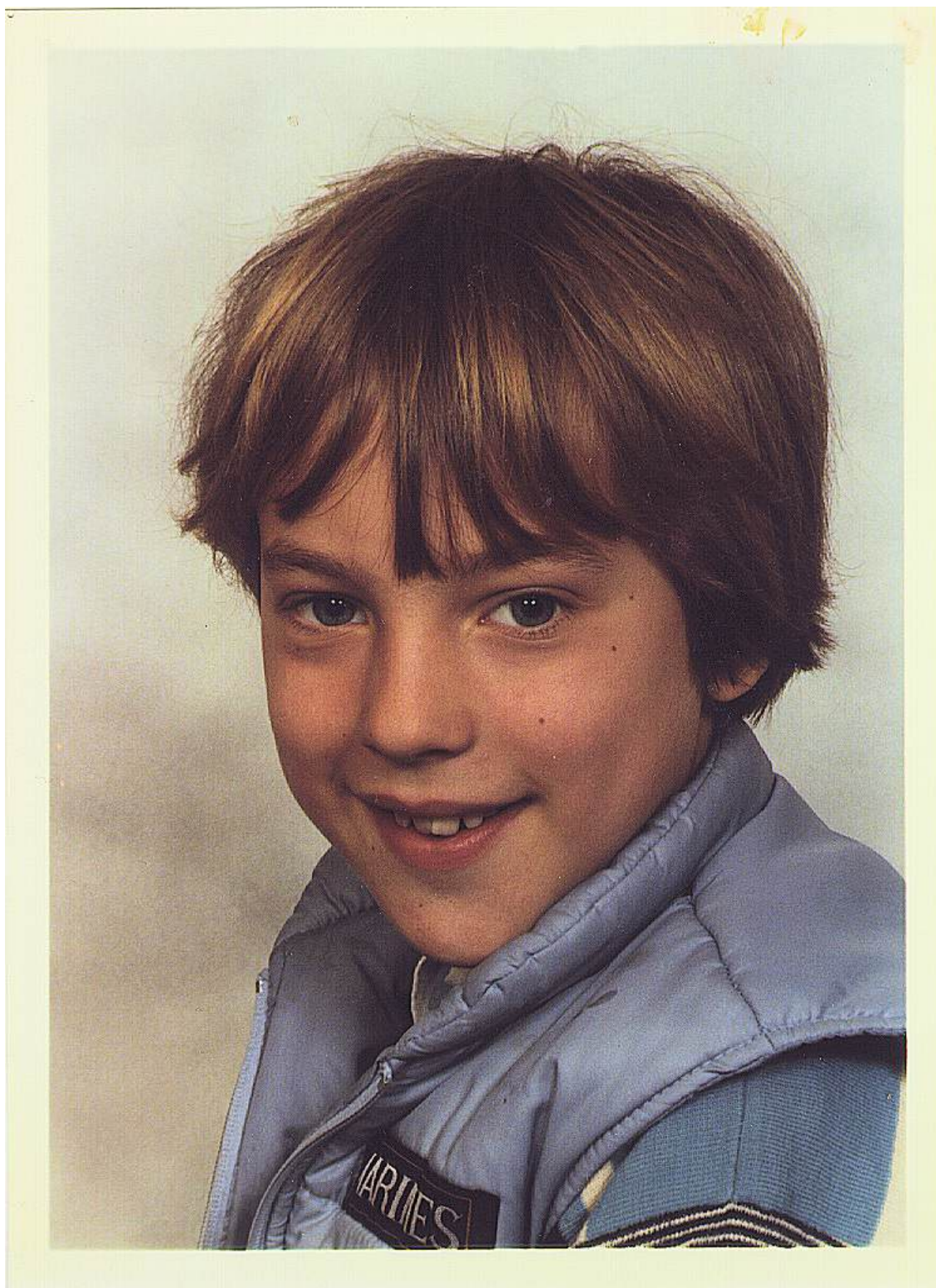
Mei 1984:

1984 Klas 3 Juf Zaalberg Nutsschool

1984 klas 3 Nutsschool

Rond dezelfde tijd:

Het lijkt of Georges een dubbelleven lijdt: op school past hij zich aan, een mimicry, een model-kind, maar bevangen. Thuis leeft hij zich uit.

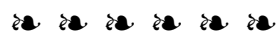
Mei 1984: Klas 6, laatste jaar Vrije School bij Andries Hipma

Hé, óók
haar.

Mira steekt haar arm door die van het meisje naast

Georges en Mira kliederen heel vaak in mijn agenda's. Vaak gaat het over wie jarig is en wie komt logeren, of bij wie ze gaan logeren. Maar veel is ook seksueel getint. Op donderdag **27 september 1984** lees ik zijn eerste gedicht:

Grijp je kans
je kunt bij Mira
gratis neuken.

Binnen het Vrijdagtheater sluimerde nog steeds de richtingenstrijd tussen hen die wilden werken met een toneeltekst en hen die zelf een voorstelling wilden maken. Sommigen waaronder ik trokken ons graag op aan een kwaliteits-tekst, die grondig bestudeerd moest worden. Anderen voelden veel minder voor de discipline die dat vroeg, en zochten de thematiek liever bij zichzelf.

Ook voor mij was het op dat moment nog niet helder dat er überhaupt gekozen moest worden, je kon het ook om en om proberen.

Eén van de mannen, die graag aan onderzoek, en mogelijk *zelf*onderzoek wilde doen, zonder zich evenwel principieel te verzetten tegen het werken met een tekst, was Rob Cassuto. Hij was joods en sinds enige tijd hersteld van een drugsverslaving. Ik denk dat hij allergisch was voor elke vorm van autoriteit. Het kan goed zijn dat hij bij mij zoiets bespeurde. Hij had in elk geval de eigenaardigheid dat als je met hem praatte - bij mij althans - hij niet meer volgde wat je zei, maar je enkele ogenblikken aan bleef kijken, waarbij je niet wist wat er in hem omging. Je moest vrezen: iets negatiefs. Minachting? Het maakte je onzeker. In plaats van hem op de man af te vragen of het hem niet interesseerde wat je zei, trapte je in de valkuil om de stiltes op te vullen, meestal niet de momenten waarop je iets zegt met de beste inhoud.

Het klikte niet tussen ons, en dat is niet fijn als je samen moet spelen. Tijdens repetities aan *Het Midden van de andere Kant* was het probleem tussen ons tijdens een evaluatie ter sprake gekomen en in die tijd was het idee - bij Peter Gorissen - dat het zinvol was om zo'n conflict niet te laten etteren maar letterlijk uit te vechten. Dus ging iedereen aan de kant, Peter was scheidsrechter en Rob en ik begonnen te vechten. We waren aan elkaar gewaagd, maar onder het vechten zag ik wel een klein bloedspoor op zijn hand. Op een gegeven moment (*A una momento dada*) liepen Peter en Henk in de piste en dwongen ons te stoppen. Ze vonden het genoeg. Ook Heleen vond het naar om aan te zien.

Ik denk niet dat het probleem een centimeter was opgeschoven naar een oplossing. Achteraf heb ik zoals zo vaak spijt. Hij was eigenlijk een 'aardige vent', die van gezelligheid hield en graag zijn portemonnee trok voor een rondje, terwijl er in die portemonnee maar weinig geld zat. Echt talent had hij geloof ik niet. Als figuur was hij pittoresk. Hoe slim was hij? Hij was ongelovig, toen, maar onlangs hoorde ik dat hij weer gelovig was geworden. Dat stelt me teleur.

Ik was zeer gedreven. Ik denk dat hij er tegenop zag om mijn spoor en mijn tempo te volgen. Het was een kwestie van tijd, dat hij af zou drijven. Niet ik.

En omdat de richting nog niet vaststond, besloten we om Claus' tekst *Oedipus* vooraf te laten gaan door de eigen productie *Oedipaal*.

Het werd een niet meer geëvenaard succes.

We hadden nu een volwassen, semi-professionele groep en repeteerden drie dagen in de week.

V.l.n.r.: Jos Sloot (muziek), Erik de Vries (koor), Maurice Willems (Teiresias), Gerrit Kistemaker (Laius), Judith Vlamings (kleding), Henk van Herpen (koor), Rob Cassuto (Creon, bijna onzichtbaar), Joke van der Vorst (koor), Eva Folkertsma (koor), Anke Verdijk (koor), Frank Hendriks (Oedipus).

Oedipaal was uiterst sensueel en fysiek. We konden er alles in kwijt wat we leerden van Grotowski. Het kwam erop neer dat je in alle mogelijke standen de tekst gaaf moest overbrengen.

Oedipus was een bewerking niet van Sofocles maar van Seneca, die van bloed hield op de scène.

De hele werkplaats was veranderd in een arena waar het rook naar dieren, bloed en drek. In lange grijze gewaden stond het koor van drie mannen en drie vrouwen tegen de achtermuur op een vlonder over de hele breedte van het toneel. Daarvoor liep een even brede, smalle bak met modder, onzichtbaar voor het publiek, afgesloten door een echt gemetselde muur van ovenstenen.

Boven de vlonder was een plateau, waarop Jos Sloot, muzikleraar, rechtstreeks op de snaren tokkelde van het binnenwerk van een gesloopte piano. (Maak een *oneigenlijke* gebruik van een instrument had ik hem gevraagd.) Hij had bovendien een ton bespannen met het vel van een pas geslachte geit. De geur van het vel en het donkere geluid van de slagen op de ton gaven het gevoel dat hier diep sluimerende instincten, dat hier oerdriften los zouden breken, en dat was ook waar we op uit waren, onder auspiciën van Sigmund Freud.

Even heb ik nog geprobeerd om een door polio aan een rolstoel gekluisterde jongen toe te voegen aan het koor. Hij zou met blote benen opgetild worden op de vlonder waar ook het bord met snaren stond en de trommel. Om het beeld van een gehavende mensheid onontkoombaar te maken. Het mislukte jammer genoeg om logistieke redenen.

De rest van de scène was bedekt met zand.

En tenslotte hadden we vlak onder het glas van het dak een vlonder gebouwd, die het paleis voorstelde van Oedipus en Jokaste. Je kwam er via een wenteltrap. Als het stuk begon, zat Oedipus hoog op een klip (plankje) tegen de zijmuur en keek uit over zijn creperend volk en de zee onder hem en sprak:

Welke koning zit blij op zijn troon?
Hij zit op een klip, in hagel en wind,
Zelfs de lichtste bries van de branding
verschroeit zijn gezicht.

We lieten het hier niet bij. Als de blinde ziener Teiresias de verholen gedachte van zijn god wil lezen, maar nog niet kan, beveelt hij om een stier en een vaars te offeren, waarop Oedipus en Jokaste door het koor worden uitgekleeft en de kop van een stier en een vaars op het hoofd gezet. Om opnieuw een hoge graad van echtheid te bewerkstelligen zijn we naar het Nijmeegse slachthuis gegaan en kregen twee koppen mee van pas geslachte koeien. Die hebben we thuis in grote pannen op het gas gezet - de stank was ondraaglijk - om ze vervolgens uit te benen en schoon te maken. We plakten schuimrubber onder de kaken om het gewicht te kunnen verdragen en bevestigden aan de achterzijde een lange echte koeienhuid.

Spectaculair was ten slotte de totaal onverwachte verschijning van Laius (Gerrit Kistemaker) uit de modderbak, ofwel de onderwereld, waarbij de spetters in het rond vlogen. Ook hij was naakt, maar volledig bedekt met de modder. (Een groot technisch probleem. Om het zand niet te laten zakken naar de bodem, hadden we van een technisch bureau een zak met *bentoniet* gekregen.)

Maar echtheid heeft een hoge prijs. De modder was steenkoud. Om hem plaatselijk te verwarmen deden we een deel in een teil, die we op een gastoestel plaatsten om de inhoud terug te scheppen in de bak, en goed om te roeren, zodat 'Laius' in de bak met modder van 7 graden kon stappen en gehurkt af kon wachten. Dit alles vóórdat het publiek na de pauze weer binnenliep. Twintig minuten verbleef de arme Gerrit in deze houding tot hij als een veer omhoog kon schieten:

Ah, wilde wijven van het huis van Cadmus
die begerig bijt naar elkaars lijf,
eindigt uw bloedschandige waanzin,
weg met uw moederliefde, (...)

Gerrit, die een zeer gemotiveerd en zeer te motiveren acteur was, moest met onderkoelingsverschijnselen naar de dokter. Toen hebben we schotten aan weerszijden van hem geplaatst en de temperatuur op aanvaardbaar niveau gebracht.

Na intens gebed van Teiresias en Manto en het offeren van een stier en een vaars schiet Laius omhoog uit de onderwereld en stort een scheldkanonnade uit over zijn zoon die hem doodde en bij zijn moeder in bed kroop.

Om de graad van echtheid ook bij het koor van pestlijders zo hoog mogelijk te krijgen, bedacht ik een overnachting in de koude werkplaats onder primitieve omstandigheden, waar de spelers zich collectief doorheen moesten slaan.

Telkens begon een van de leden met het reciteren van de tekst en de anderen vielen in, waarbij de volgorde er niet toe deed. Wel de stemming.

Dit soort ervaringen maakt van de individuele spelers een groep, kijk maar naar de foto.

We hebben 30 permanent uitverkochte voorstellingen gespeeld voor 1.676 toeschouwers. Er moest een losse rij stoelen vóór de tribune opgesteld worden om iedereen te herbergen. We genoten van de belangstelling.

Het volk van Thebe dat lijdt aan de pestepidemie en de oorzaak niet weet.

We hadden opnieuw heel veel te danken aan *Le théâtre de la cruauté* van Hugo Claus, maar we hadden er ook een sterke vorm bij gevonden. Voor die vorm had ik weer onnoemelijk veel te danken aan de onvolprezen decorbouwer Jacques Schmidt, opgegroeid tussen kampbewoners, die arm zijn, nooit om hulp vragen, maar alles zelf oplossen. Met die mentaliteit hadden wij met ons 'arm theater' goud in handen.

Goud? We hadden veel verdiend. In overleg met Gerrit, die als administrateur bij houthandel Emmerik werkte en van financiën wist, besloten we 3000 gulden te gebruiken als tussentijdse aflossing van onze hypotheek.

En daar zijn we mee doorgeshaan, telkens als het kon.

Begon als cursist bij Heleen. Net in de WAO, baan kwijt, huwelijk op de klippen. 1984.

Het vraagt heel veel van spelers om 3 keer in de week onbetaald te repeteren en 30 zaterdagavonden te spelen en de zondag daarop alles weer schoon te maken voor de cursussen van de week die volgde. De centrifugerende kracht wordt steeds groter en het uiteenvallen is onvermijdelijk.

In het voorjaar van 1986 is er van de schitterende groep bijna niemand meer over.

Regisseur in het gele chintz-jasje.

Maar er was ook een reden voor de enorme uitval. Ik was niet blij met de vertolking van Frank Hendriks als Oedipus. De rol is extreem moeilijk door de grote emoties, met name tijdens het uitsteken van de ogen. Zodra een acteur die emoties bewust gaat spelen, keren ze zich tegen hem. De enige manier om dit goed te doen is voor mij altijd geweest: mijn verbeelding gaande houden en het bewustzijn van mezelf grotendeels uitschakelen. En ik zag dat dit Frank niet lukte, dat hij verkrampte, jankend werd en sentimenteel. Voor mij was het tenenkrommend, niet om aan te horen, maar hijzelf was tevreden en vond zijn spel op niveau. Hij zei dat hij veel complimenten van zijn vrienden kreeg.

Nu wilde het geval dat Germaine Groenier voor de VPRO met een radioploeg door het land trok op zoek naar theatertjes met een eigenzinnige toneelopvatting waar geëxperimenteerd werd en zo'n theatertje vond ze o.a. in Nijmegen aan de

Groesbeekseweg, verscholen achter de herenhuizen. Ze bezocht een voorstelling, nam na afloop een interview af en gaf - na veel lof - als kritiek dat de ijdelheid van de jongen die Oedipus speelde haar opgevallen was. Op de momenten van zijn naaktheid zag ze hoe hij genoot van zichzelf. Aldus de 'grote' Germaine.

Ik was onaangenaam getroffen en omdat ik ambitieus was en hoopte op een dag leiding te geven aan een vol-professioneel theater, stond ik voor een hels dilemma: óf ik moest Frank verdedigen, daar ik hem eenmaal die rol gegeven had, óf ik moest zelf zijn plaats innemen en het beter doen. Ik heb besloten hem te overtuigen dat het beter was als ik zijn rol overnam. Hij stemde toe. En na 19 voorstellingen heb ik zijn rol overgenomen.

Maar in de groep ontstond gemor. Niet iedereen had begrip voor de gang van zaken. Tot ook bij Frank de wrok toesloeg. Tijdens een lange wandeling en een hoofdpijngesprek heeft hij zich op mij ontladen, verteld dat hij zich onterecht opzij gezet voelde en definitief afscheid genomen.

Ik heb nooit meer iets van hem gehoord.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Mei 1985, klas 4 Nutsschool, bij mijnheer Bollen:

Ineens zie ik dat hem. Hij is zich daar

Georges zijn hand legt op de schouder van de leerling vóór niet van bewust, denk ik, maar hij het is typisch voor hem.

Rond dezelfde tijd:

Bij deze foto breekt mijn hart.
Immens is mijn schuldgevoel.
Hoe langer ik kijk, hoe
onmiskkenbaarder de tranen die ik zie.
Hij is vernederd. Gekleineerd. Waar
was ik?

Georges was fysiek de mindere van zijn vriendjes en dat is voor een jongen van negen een vet probleem. Ik had nog geen flauwe notie dat dat ook te maken had met zijn andere geaardheid, dat kwam 15 jaar later⁶. Ik zag wel zijn bevangenheid als hij op weg ging naar de tennisclub en zijn tennistraket strak omlaag langs zijn lichaam hield. Ik zag ook de kleine stapjes die hij maakte bij het lopen. Maar ik wist niet dat hij moeite had om zich te handhaven. Althans niet dat hij in de problemen zat. Hij praatte er niet over. Waarschijnlijk schaamde hij zich. Uit angst de mindere te zijn, werd hij onsportief. Een keer sloeg hij buurjongen Vincent Albers, alias “Pinda”, snoeihard op zijn pols met zijn raket. De jongen liep brullend naar huis. Het was gemeen en ik heb hem dat laten weten. Maar zijn probleem was mij niet helder.

Mei 1986, 11 jaar, Nutsschool 4de klas

Ik vond het heerlijk om in de namiddag met Georges te tennissen op het pleintje achter het dorpshuis van Weurt. Het hield me in conditie en ik dacht ook Georges te kunnen helpen met het verbeteren van zijn spel. Toch kwamen we vaak met flinke ruzie thuis. Reden: ik sloeg de ballen niet precies dáár waar Georges ze hebben wilde. Op het

⁶ Ik zou *nu* wat ik toen zag beter geïnterpreteerd hebben. Heleen en ik zouden hem nu nog steeds zelf zijn andere geaardheid hebben laten ontdekken. Maar het verschijnsel in de samenleving, daar zouden wij hem vertrouwd mee hebben kunnen maken. Dat zou hem in de verwerking hebben gescheeld. Maar *toen* waren wij er niet vertrouwd mee. Ondanks het feit dat twee (!) spelers in het Vrijdagtheater homoseksueel waren, drong het niet echt tot ons door, temeer omdat het in het spel geen rol speelde.

pleintje had hij het met zijn raket aangewezen: ongeveer een halve meter links of rechts van waar hij stond. (Achteraf denk ik: had hij soms een tennisleraar die hem dergelijke rustige ballen toespeelde? Wilde hij dat ik als de tennisleraar deed?) Ik kon in ieder geval vaak niet aan die wens voldoen, omdat ik het raar vond, maar ook omdat ik technisch niet goed genoeg was om het uit te voeren. Serveerde ik dan weer “verkeerd”, dan mepte Georges de bal woedend ver in de struiken. Waarop ik dan verordonneerde dat hij hem zelf op moest halen. Deed hij dat niet, dan was het spel afgelopen en kwamen we ruziënd thuis. Ruziënd of in verbeterd stilzwijgen. En op een dag was het voorgoed afgelopen.

Op zijn kamertje stonden een paar ‘zilveren’ bekers. Die had hij ‘gewonnen’ tijdens een toernooi. Ze vonden op de club dat je een kind niet met lege handen naar huis kon laten gaan. Was dit wel oprecht? Waren die nep-bekers onschuldig? Waarom dat pampieren van het kind? Die bekers camouflerden het gegeven dat Georges helemaal niet goed in tennis was. Het was eigenlijk bedrog. Waarom niet het kind geleerd om *plezier* te hebben in het spel, ook als je niet zo goed bent?

Georges wás helemaal niet goed in tennissen, en hij zou het nooit leren, daarvoor was hij te statisch, hij bewoog niet op de baan. En nu werden bekers uitgedeeld en ondertussen had hij heel goed door dat hij de mindere was van de andere kinderen. Hij werd dus bang geminacht te worden en buiten de groep te komen staan.

Met onsportiviteit probeerde hij soms op een oneerlijke manier niet de mindere te zijn.

Onder de indruk is hij. De gevoeligheid van zijn gebaar. Zijn houding: meisjesachtig, ontwapenend, onschuldig. Duidelijk afwijkend van de andere jongens. (Die geen belangstelling voor hem tonen). Ik zag het, en zag het niet.

Als ik aan de sfeer op die Weurtse club denk wordt ik nog moedeloos en treurig. Ik kwam nooit in de buurt van de baan, *want dat wilde Georges niet*. Hij schaamde zich voor zijn ouders. Maar ik zag genoeg om te weten dat er een middenstandsmentaliteit heerste, waar speelsheid en humor ontbrak. De sfeer die er hing, gericht op resultaat, op winnen, deed hem steeds meer verkrampen.

Op school gebeurde iets dergelijks. Georges is niet geliefd, althans niet bij de meesters. Het hoofd van de school Du Maine vindt hem een mietje en is - een slechte pedagoog - niet in staat dat oordeel te verbergen. Georges krijgt het zwaar te verduren, hij heeft vooralsnog geen wapens. Hij verweert zich waarschijnlijk door lastig te zijn, en brutaal, en krijgt nog meer de wind van voren.

Hij probeert hevig zich aan te passen en draagt Kappa-kleren, die hij voor zijn verjaardag vraagt. Het maakt het beeld nog zieliger. Dat kak-kraagje, ik vond het in mijn hart verschrikkelijk. Alsof je eigen kind wordt omgebouwd en je kunt er niets tegen doen.

Waar was ik met mijn hoofd? Waar?

Maar zou hij mijn hulp aanvaard hebben? Ik weet wel zeker van niet.

Ik was hem kwijt. En hij mij.

Mei 1985:

Mira , 6de klas Nutsschool, bij mijnheer Dumaine

Dertien jaar

Mira trekt haar brave gezicht. Lijkt daarmee sprekend op mijn brave welpengezicht, dat ik trok omdat mijn broertje zo lastig was, zie dl 1, p. 129, toen ik 10 jaar was. Ik tuit iets meer mijn lippen.

Mira heeft zich, net als Georges met haar kappa-kleren helemaal aangepast aan haar nieuwe omgeving. Bij hoofdonderwijzer Dumaine bloeit ze helemaal op. Hij vindt haar een stoere meid, die wat durft, geen tutje.

Met Georges gaat het op diezelfde school helemaal mis.

Onlangs vertelde Mira mij dat ik haar had aangeraden om naar de SSGN te gaan, waar ze een dubbele Brugklas hadden, zodat ze haar bij de Vrije School opgelopen kennisachterstand zou kunnen inhalen. Maar zij wilde niet naar die school in Hatert, die ze niet kende, ze wilde naar de NSG, die haar al vertrouwd was. Daarom koos ze in sept. 1984 als overbrugging voor opnieuw de 6de klas, maar dan op de Nutsschool, waar haar broertje in de 4de klas zat. Daarna stroomde ze in sept. 1985 door naar de NSG. (Waar haar vader net weg was.)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Mei 1986:

Nutsschool, 5de klas, bij meneer Schuitman

Twaalf jaar

Hij zit niet goed in zijn vel.
Schuchter. Timide.
Zo is hij niet.

•• •• •• •• •• ••

1986. Eenmaal heb ik *geschreeuwd*. Echt geschreeuwd. Existentieel, zoals op het schilderij van Edvard Munch. Eenmalig. Nooit meer.

Het is in de winter van 1986/'87. Ik heb de schepen achter mij verbrand. Mijn werk is nu uitsluitend het Vrijdagtheater. Na het daverend succes van *Vrijdag* en *Oedipus* spelen we *Uit den Vreemde* van de Oostenrijkse experimentele dichter Ernst Jandl, die een *Spreehooper* had geschreven in de hij-vorm en de aanvoegende wijs. We hadden op de band een voordracht van de spreekzingerde meester afgeluisterd en imiteerden hem. We vergaten dat we zijn taalidee om moesten zetten in een eigen geïnspireerde improvisatie, niet in een levenloze imitatie.

Toch hadden we ons suf geoefend aan de piano bij Jos Sloot: Heleen, Henk van Herpen en ik.

Het werd een verschrikkelijke flop. Het publiek vond het *boring* en er werd rondgesproken dat het verstandig was om die voorstelling te skippen.

De reserveringen gingen per telefoon. Tussen vijf en zeven uur 's avonds. Hij stond op een schap in de Werkplaats. Om de beurt hielden we de telefoonwacht. Om de tijd te doden deed ik lichaamsoefeningen: kopstanden vooral, yoga. Maar er werd niet gebeld. Avond aan avond bleef het stil. Diep terneergeslagen fietste ik telkens weer naar huis.

Op een van die avonden dat ik terugfietste naar Weurt zag ik op het Keizer Karelplein auto's, in mijn ogen allemaal zwart-glimmende limousines, oprijden naar het in mijn ogen sprookjesverlichte Concertgebouw.

Toen, alleen die zeldzame keer, niet eerder zo getergd, liet ik het beest in mij los ...

(Misschien dat iemand op of om het stille plein de kreet opving, zonder te weten waar hij vandaan kwam. Ik zal het nooit weten ...)

Het beest dat op het toneel nooit echt los ging ... geen theaterdier ... gilde hier.

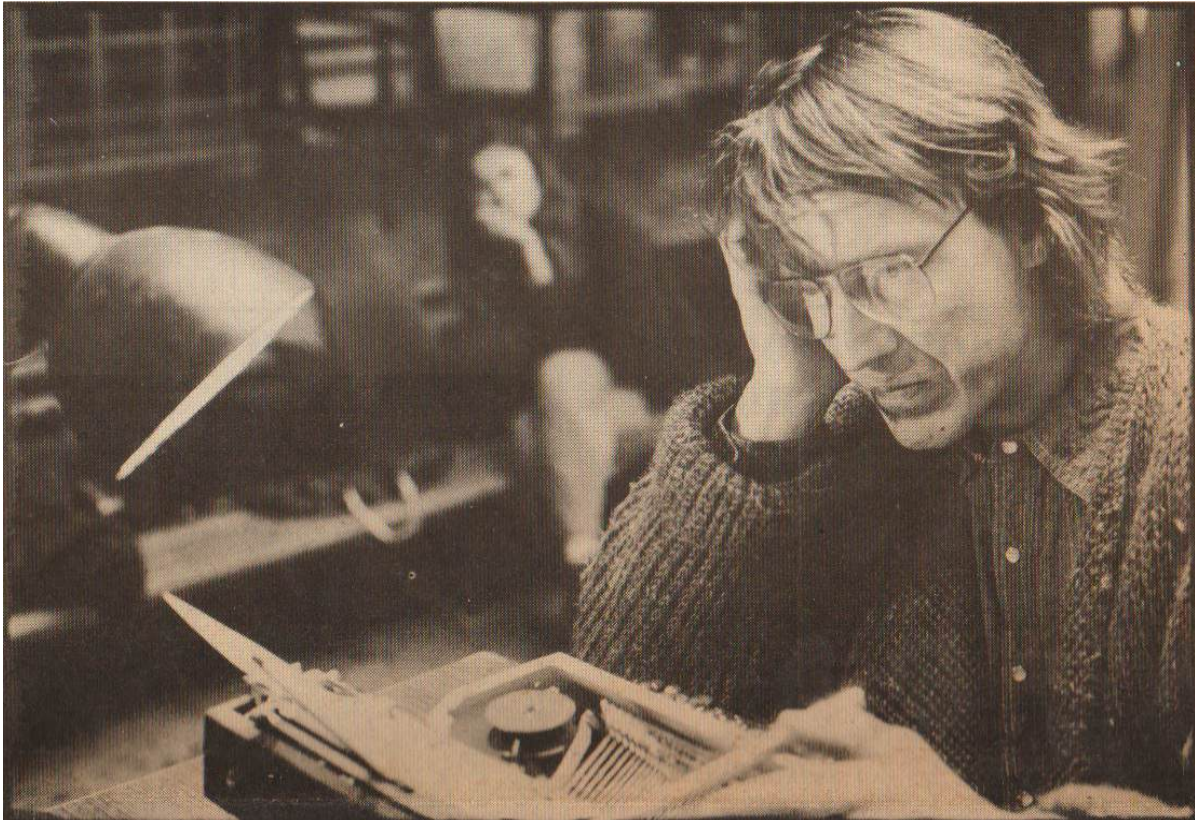

Foto in de Gelderlander van een repetitie. Een schrijver (Ernst Jandl) worstelt met het wit van het papier en raakt in een depressie.

De dame op de achtergrond verveelt zich.

De kwestie is dat Ernst Jandl zelf, te horen op de band, ondanks zichzelf komisch is. Dat ging hem vanzelf af. Het kwam door zijn manier van doen. Ik denk dat het kwam door zijn hulpeloosheid. Hij had de hulpeloosheid en de speelsheid van het kind. Hij speelde met de taal, met invloed van dada:

ich bekreuzige mich
vor jeder kirche
ich bezwetschkige mich
vor jedem obstgarten

wie ich ersteres tue
weiß jeder katholik
ich ich letzteres tue
ich allein

(In: Laut und Luise, Bd. 2)

We hadden ons te pletter geoefend. Het resultaat was nul.

Hier ontbrak een goede
regisseur.

Ons theater bloedde leeg.
Gelukkig waren er de
cursussen.
Daaruit rekruteerden we nieuw
bloed.

Zijn vriendin en collega (Friederike Mairöcker) bezoekt hem
dagelijks en probeert hem op te monteren. Zij wonen niet
samen.

Vaak belt hij haar midden in de nacht.

N.b. Het decor was opgebouwd uit blokken gasbeton. Ik werd geholpen door Dick
van Lammeren.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Juni 1986:

Thuis ontspant hij weer, en *lijkt* er niets aan de hand!

Het patroon: hij baldadig, Mira om hem lachend.

Het meisje uit de straat is Sandy. Een paar jaar ouder dan Mira . Wij waren niet blij met haar als buurmeisje/vriendin.

Georges, nu 47 jaar, noemde zijn jeugd onlangs 'onbezorgd'.
Als je deze foto's ziet, geloof je dat.
Maar is hij dan niet iets vergeten?

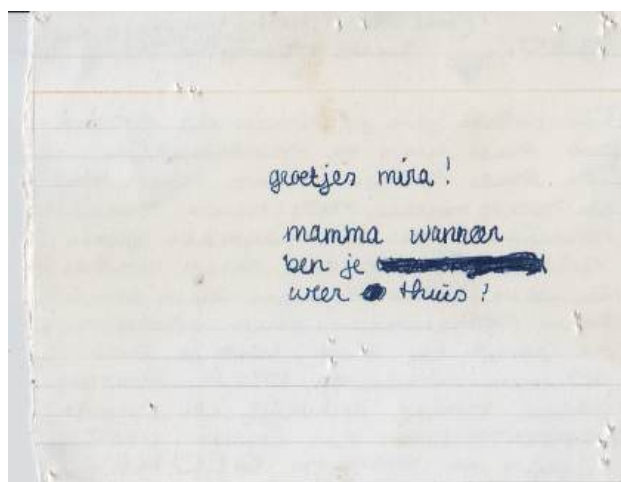
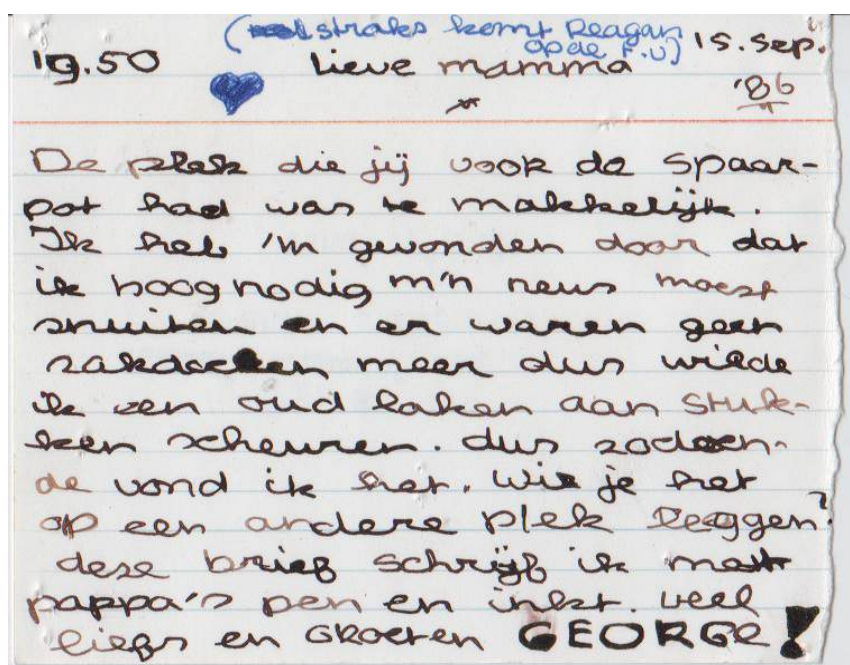
Mira en Georges hebben zich aan hun nieuwe omgeving aangepast, d.w.z. de
omgeving van de betere kringen van de Nutsschool.
Ze passen niet meer in de gewonere buurt rond de Jonkerstraat.
Onze opvoeding was in veel opzichten anti-autoritair.
De kinderen hadden inspraak in hun kleding.
Er wringt nu iets.
We wonen op de verkeerde plek.
De kinderen lijden er niet onder, ze zijn het zich niet bewust.
Wij bemoeien ons weinig met de buurt.
Hebben geen ruzie.
Zijn volledig op de stad georiënteerd.

De buurt voelt ons aan als anders, vriendelijk, maar op onszelf.
Ze ergert zich eraan dat onze kinderen vloeken.

15 sept 1986, om 19.50 u:

Georges 12,
Mira 14.

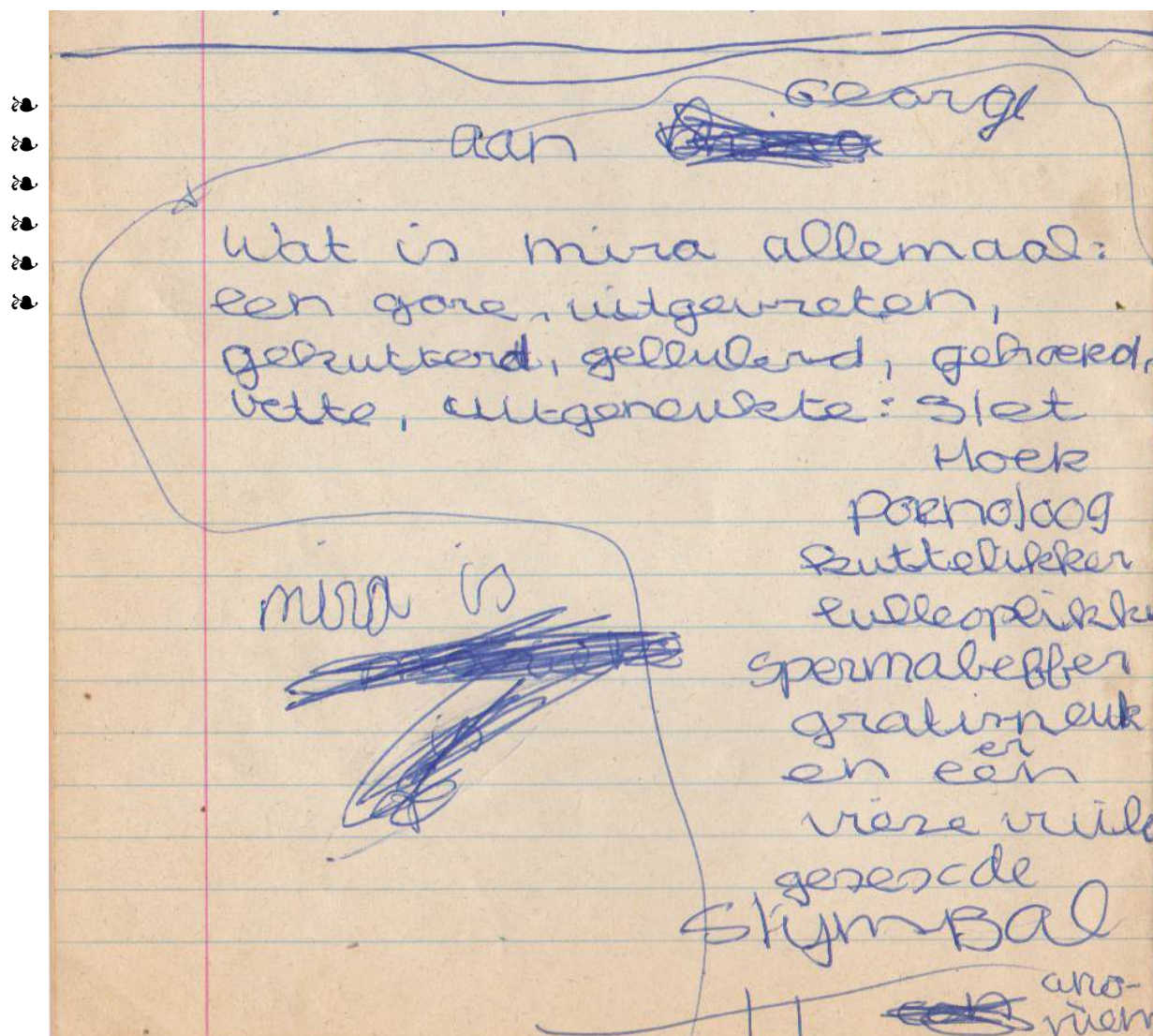
Beiden baldadig.

Onder de doorgehaalde streep staat: "weer ongesteld".

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Broer en zus hadden soms knallende ruzie. Dan 'verbouwden' ze elkaars kamer, en niet zachtzinnig. Eén keer hoorde ik ze bezig. Toen ik in de achtertuin ging kijken, zag ik een deel van Mira's inboedel op de stoep liggen.

Deze scheldkanonnade aan het adres van Mira verraadt niet alleen dat hij begrepen heeft dat er met de seksualiteit iets niet helemaal spoort, maar ook dat hij een onmiskenbaar talent voor taal heeft: zijn eruptie drijft hem tot meerdere innovaties. Een prestatie, waar we te weinig oog voor hebben gehad.

De naam van de geadresseerde is doorgestreept door Mira en vervangen door 'George'. Onder 'Mira is' staat "Marieke is". Dit is vrijwel zeker Marieke Bremer, tandartsdochter, die bij Georges in de klas op de Nutsschool zat. Daaruit valt af te leiden dat Georges, toen hij dit schreef, niet ouder was dan elf, twaalf.

De ondertekening is onleesbaar en vervangen door 'anoniem'.

Hij heeft voor dit bericht de laatste bladzijde van Heleen's cahier met aantekeningen over *Uit den Vreemde* opengeslagen. Wij speelden dat stuk in 1986. Georges was 12 jaar !! Kind nog. De oren wijd open.)

April ?? 1987:

Dertien jaar

Nog steeds op zijn hoede. Niet gelukkig. Maar er sluimert iets. Het komt.

1987 Reprise *Pas de deux*.

Heleen speelt nu de rol van Mia Bresser.

In het kader van de “Dag van de literatuur” speelden we op 1 maart 1989 het stuk in het Congresgebouw in Den Haag.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

🐼

Op 26 maart 1988 vindt de première plaats van *Georg Faust* van Hugo Claus.

V.l.n.r. Hoog: Bas van Brakel, Marcel van Brakel, Gaby van Dongen (kleding), Martin Hein (decor), Taco Kramer, Michiel Ludolphy, Jan Dekkers; midden: Jos Sloot (muziek), Peter Linssen, Wim Segeren, Luc van Es, Gerrit Kistemaker, Ton de Klerk; onder: Nienke de Jong, Heleen, Martijn Schinkel, Ad.

Faust (1480 - 1540) - waarschijnlijk in Knittlingen bij Tübingen geboren - is een alchemist, die van zijn leermeester Paracelsus leerde:

“Als je een wezen wilt scheppen naar je eigen aard, maar iets dat je zelf niet bent en nooit zult worden, meng dan het zaad van een nog reine jongeman met een verse koeiehoop. Voeg daar opium bij, bezweer de geest en laat het schepsel branden.”

Si vis creare: het waren de woorden die we op de muur hadden geschreven boven de laboratoriumtafel van Faust. Paracelsus was zijn leermeester, hij vertegenwoordigde de stand van de toenmalige wetenschap. Het hing in de lucht: hij en zijn leerling Faust wilden een homunculus scheppen, een mensje, een mannetje. Voor de creationisten toen en nu was dit de ultieme hoogmoed, wie dit deed wilde *beter* zijn *dan God*. Dit moest bestraft worden. Maar tijdgeest laat zich niet dwingen, niet helemaal. In Italië had Michelangelo de prachtige jong volwassen David beeldhouwd en in het begin van de 16de eeuw was ook boven de Alpen de belangstelling verschoven naar de mens, en zijn lichaam. De geest bevrijdde zich van de middeleeuwse voortdurend aangewakkerde angst voor de dood en krijgt oog voor de dag, de lente, de jeugd en het

feest van de roeden. Faust is gevoelig voor de nieuwe tijd, maar de oude is verre van verslagen en dat zal hij merken.

Betekende *Vrijdag* (1968) al een confrontatie met kerk en christendom, *Georg Faust* (1985) was een directe en frontale aanval. Het paste bij de tijd, waar de kerk sterk op zijn retour was en de jeugd zich bevrijdde van de oude burgerlijk-seksuele moraal, door de kerk gesanctioneerd. De twee tijden vertonen analogie. Faust is sterk door de schoonheid van het rijpe jongenslichaam gefascineerd geweest, precies als Michelangelo, en in het stuk van Claus weet Faust de jongens die wild aan het feesten zijn zover te krijgen dat ze tot rust komen en enigszins bedwelmd elkaar teder uitkleden en voor het eerst in hun leven kijken naar hun lichaam en dat van hun vriend en de schoonheid ervaren.

Er is geen verlies van onschuld. Faust kijkt toe, terwijl de aandacht van de jongens verlegd wordt. Hij raakt de jongens niet aan. Maar de boze boeren, de vaders, stormen binnen, jagen hun jongens weg, storten zich op Faust, en de inquisiteur Trithemius verdenkt hem van misbruik, pedofilie.

Een zeer zwaar vergrijp.

Even brak de nieuwe tijd door. Dan is er opnieuw de angst, de schaamte.

Hoe ik precies op het spoor van de 17-jarige middelbare scholieren gekomen ben, weet ik niet meer, maar ik zie ze nog zitten aan de bar van een café, waarin ik hen uitlegde dat ik spelers zocht die een naakt-scène moesten spelen. Ze vonden het eng en spannend tegelijk, maar ze voelden zich ook vereerd en opgetild en besloten het te doen. Ik had het geluk dat één van hen, Luc van Es, androgyne trekken had, een fijn gezicht met lange haren, zoals meisjes ze ook droegen. Hij moest dus mijn Hansje zijn, de homunculus. Hij zat ook soepel in zijn gewrichten en kon zich in de met messing beklede bak op de stenen oven plooiën, zodat hij onzichtbaar was voor het publiek, met een schitterende geboorte als gevolg.

Maar Claus is nog niet klaar met de religie. Als Hansje geboren is, stamelt hij enkele keren 'ma', 'ma', tot het woord 'Maria' valt, zijn moeder. En Maria, de geliefkoosde Moeder-van-God, in haar hemelsblauwe kleed, in zoveel huiskamers ter aanbidding hoog op een piëdestal ofwel voetstuk geplaatst, zal in *Georg Faust* door de boeren ook opgetild worden, hoog, in de hoek, op een piëdestal, maar dan naakt, in de volle glorie van het vrouwenlichaam.

Ik moest dus ook op zoek naar een vrouw die dit wilde vertolken. Voor mij was het een sleutel-scène, waarin ik geen concessies deed.

Ik zou in de problemen komen.

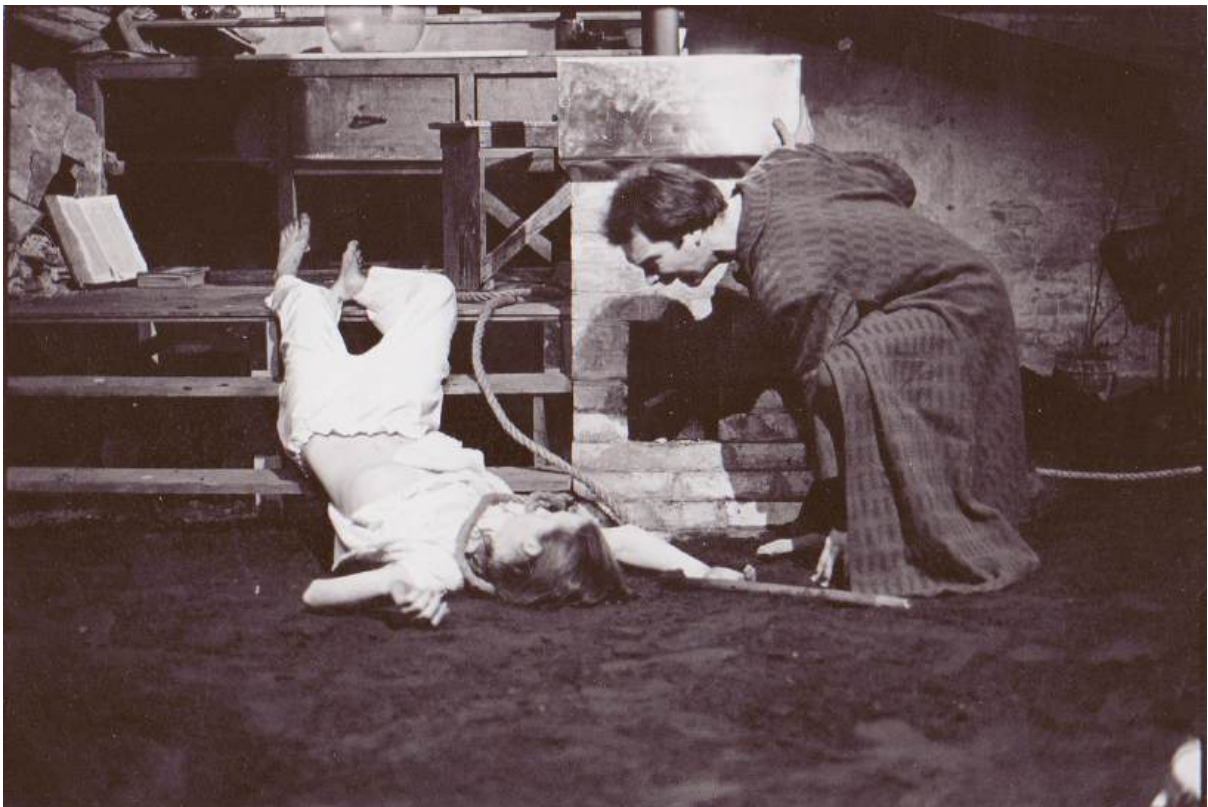
Luc van Es (dubbelrol) en Bas van Brakel ontdoen elkaar van hun kleren

De aanbidding van het Hogere kennen we goed. Maar de aanbidding van elkaar is razend moeilijk. Ik zocht voor mijn spelers toevlucht tot een improvisatie en vroeg hen om zich iemand voor de geest te halen voor wie zij werkelijk eerbied voelden, en daar een beweging bij te zoeken, waarbij je je klein maakt, nederig. Heleen, die ook meedeed, maakte er aantekeningen van:

Ik zag de doodzieke H. Böll op bed liggen
ik zag zijn ogen voor me
ik mocht hem zacht aanraken
ik was zeer dankbaar mijn tekst was
ik koos u vrijwillig tot mijn vader
ik had tranen, u ontlastte mij van schuld

het mag niet [wordt] mogen
 ook keek ik op naar E. Clever
 die ik bewonderde als speelster
 ging ook gepaard met dankbaarheid
 om te mogen zien wat zij kan
 door haar durf ik

Edith Clever speelde de oudste zuster uit *De drie Zusters* van Anton Tsjechow in de regie van Peter Stein bij de Schaubühne am Halleschen Ufer. Toen is het gebeurd dat Jac Heijer, recensent bij de NRC Handelsblad - homoseksueel en op tragische wijze op 55-jarige leeftijd gestorven aan HIV - door zijn laaiend enthousiasme ons zover kreeg dat we de tocht naar Berlijn ondernamen om de klassieke trilogie *Oresteia* van Aeschylus te zien. Het stuk duurde van 2 uur 's middags tot 10 uur 's avonds, onderbroken door een avondmaal. Een onvergetelijke ervaring. Ik herinner mij de opkomst van het koor, vanuit de zaal, mannen en vrouwen, die van rouw zichzelf sloegen, terwijl de tranen over hun wangen liepen. Echte tranen. Hoe kreeg Peter Stein hen zover?
 Sprakeloos waren wij.

Faust (Taco Kramer), net teruggekeerd in zijn laboratorium, ontdekt dat zijn schepping Hansje (Luc van Es) is gewurgd.

Weer bestond het Vrijdagtheater uit een grote groep, hetgeen werkt als een magneet. We speelden 22 voorstellingen voor 880 toeschouwers.

Er ontstonden problemen. Het betrof de rol van 'Maria'. Genoveef van Groningen realiseerde zich een maand (!) voor de première dat haar vader en haar ex-vriend zich onder het publiek zouden bevinden, en stelde zich een enorme scène voor als de vriend haar naakt zou zien. Ze haakte af. In allerijl werd Elfriede van der Weijden klaargestoomd en kon de première doorgaan. Maar ook Elfriede vond het op een gegeven moment genoeg. Jorine Hensems, de vrouw van Peter Linssen, heeft de serie afgemaakt.

Omdat ik blijft opboksen tegen bepaalde gevoelens van mijzelf en in die situatie niet kan veranderen, heb ik besloten om mijn rol als Maria niet te spelen.
Ik realiseer mij wat ik hiermee aanricht, en dat spijt mij serieus.

Genoveef

Berk Faust verzoeken
Dit weekend heb ik verteld over het theater gedacht; denkend aan de voorstellingen en aan mezelf, wil ik het handen op nog 4 x optreden en niet nog eens 2 x er aan Faust-plakaten.
18 november bekent voor mij dan de finale.
Dit was ook het beeld dat ik voor dancom had: het december mag ik dan spelen bij mijn zelfstelling. We hopen dat het dus nog 4 x een volle zaal wordt. Ik zal de laatste affiches hier en der plaatsen met de data erop.
Het op jullie goed. En we zien elkaar weer vrijdag 18 oktober. Lat dan!

SAMUEL BECKETT
SEIZOEN 54/55
REGIE: ROGER BLIN
FOTO © MARIA AUSTRIA
TONEELGROEP THEATER, ARNHEM TEL. 085-437655
DRUK: COERS & ROEST

afrode

Monumentaal gebrulde Georg Faust

Het Vrijdagtheater speelt 'Georg Faust' van Hugo Claus. Regie Ad Beukering. Spel: Taco Kramer, Michiel Ludolphy, Luc van Esch, Peter Linssen e.a. Vormgeving: Jac. Schmidt. Muziek: Jos Sloot. Gezien: Werkplaats Vrijdagtheater, Groesbeekseweg 98, Nijmegen. De voorstelling staat daar iedere zaterdagavond tot en met 25 juni.

Door Karel Verdonschot

'Beter dan God'. Met die tv-documentaires in het achterhoofd krijgt het thema van Hugo Claus' theaterstuk 'Georg Faust' een akelig actueel tintje. De mens die tracht het leven zelf de baas te zijn: het is en

blijft even verbijsterend als griezelig.

De Georg Faust die figureert in de pas drie jaar oude tekst van de Vlaamse auteur Hugo Claus, zou je kunnen zien als een historische voorloper van die moderne sleutelaars aan het leven. Dr. Georg Faust (1480-1540) slaagt er bij Claus namelijk in om een echt mens te scheppen. Uit chemicaliën, zijn eigen adem en met de hulp van Maria.

Hoe dat gaat, en wat er de gevolgen van zijn, daarover handelt het stuk. Claus' versie van het Faust-verhaal wijkt dus danig af van de meer gangbare literaire Fausten.

Artistiek leider Ad Beukering en de zijnen woekeren echt kostelijk met de eigen theaterwerkplaats. Er ligt een dikke laag aarde op de vloer, en ruw hout en stenen bepalen de kleur en de sfeer. Hoog tegen de achterwand hangt Faust's motto 'Si vis creare', dat wil zeggen: Als je wil scheppen.

Op deze plek gaat het vanaf de eerste scènes meteen ernstig en hevig aan toe. In het laboratorium huist Faust, de wetenschapper die hunkert naar waardering, kennis en lieve jongetjes. Faust broedt hier op zijn diepe opvattingen over de wereld en het bestaan, en zingt en zegt die dan hardop.

Dat gedoe met jongetjes brengt hem vervolgens in conflict met de boeren uit de buurt. En dus moet Faust vluchten, op reis door ruimte en tijd, vergezeld door abt Trithemius.

De verbeelding van de aanvangsscènes is typisch des Vrijdagtheaters. Alles wordt in volle directheid getoond, en dat komt dan neer op een gezwollen toon, woest gebrul, rollende ogen, onfunctioneel naakt en stuivend zand. Stileren, suggereren, daar moet Beukering nog steeds maar weinig van hebben.

De buitengewoon negatieve recensie van Karel Verdonschot in De Gelderlander van 8 maart 1988 kwam hard aan en werkte demoraliserend op de groep.

Duidelijk is dat het stuk aan Verdonschot niet is besteed.

In één opzicht heeft hij gelijk: sommige scènes speelden we 'overacted'. We liepen teveel op onze tenen in die jaren.

Uit de stoel

Daar komt gelukkig een abrupt einde aan als Faust zijn reis onderneemt. Het publiek moet daarvoor dan ook uit zijn stoel. Opeens is daar dan humor, het pakkende beeld waar het in theater om te doen is. Op zijn reis beziet Faust bijvoorbeeld de paus van Rome, een prachtige karikatuur. En de verbeelding van de toekomst, waar Faust even zicht op krijgt, is verpletterend - mooi genoeg om alleen daarvoor al de voorstelling te gaan zien.

Weer terug in de aanvankelijke ruimte gaat het verhaal dan verder. Dan blijkt hoe pover Claus' tekst als theaterstuk wel is. Het verhaal zakt met de minuut weg, en sukkel via ellenlange uitweidingen en klaagzangen naar een slap einde.

En dat is niet echt een pretje. Teveel respect voor de oorspronkelijke tekst rijdt hier de bondigheid, en dus de vaart, lelijk in de wielen, alle woeste acties en enkele mooie plaatjes ten spijt.

Aan 'Georg Faust' ligt lef, ambitie en eigenzinnigheid ten grondslag, en dat verdient zonder meer lof. Er is erg veel af te dingen op de dramaturgie en de idee van de voorstelling, het rode potlood had de helft kunnen schrappen, en van dat gekrijs, van dat grote net-doen-alsof word je alleen maar iebel.

Maar toch: er zitten in 'Georg Faust' momenten van grote, zeer grote schoonheid en verbeelding. En daar is het in het leven toch om te doen, toch?

In mijn gekwetste trots meende ik dit niet over mijn kant te kunnen laten gaan en raakte verwickeld in een onverkwikkelijke briefwisseling met Karel Verdonschot. Het drong tot mij door dat het meestal niet verstandig is om te reageren op recensies en in de verdediging te gaan. Toch gebeurt het af en toe dat een acteur uit verbolgenheid een ingezonden stuk plaatst. Meestal wordt het alleen maar erger.

Ik had bewondering voor Claus gekregen omdat hij als 19-jarige al feilloos het standpunt vertolkte van de vader en moeder in *Een Bruid in de Morgen*, nu, nu ik *Georg Faust* herlees, zelf 79, voel ik haar weer, bij voorbeeld om die laatste zin, die de allerlaatste wens uitdrukt van de stokoude Faust:

... de aanvaarding van mijn dagen.

Claus is dan 56.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Lente 1988

Veertien jaar

Het lijkt of Georges nog wennen moet.
Lichamelijk is hij nog een kind. Maar zijn haren
heeft hij opgewerkt.
Hoe kwam hij daarbij?

In de zomer van 1988 maakten wij de reis naar Rome.

Met de auto legden wij grotendeels dezelfde weg af, die we in 1970 met de fiets hadden afgelegd.

Weer zag ik na de Passo di Futa aan de andere kant van de Apennijnen in de bocht van de weg links in het dal Florence liggen, maar het maakte niet meer de verpletterende indruk die het de eerste keer op mij had gemaakt.

Op de camping bij Rome gingen Georges en Mira , 14 en 16 jaar, op de camping ‘stappen’ met de Italiaantjes.

Augustus 1988, Georges 14, Mira 16

Tegenbezoek uit Engeland. Tante Stef en oom Jimmy (Gallacher) met kleinkinderen Liza en Carol.

L'Histoire se répète: de kinderen vervelen zich ongans en gaan klieren.

Oom Jimmy was in de oorlog een van de Tommies geweest die in Groesbeek waren gelegerd en Nijmegen hadden bevrijd. Daarom noemden we Jimmy de 'liberator'. Tijdens een dansfeest in De Vereniging hadden ze elkaar leren kennen. Jimmy was inkoper van groente- en fruithandel Sainsbury, bepaald niet onbemiddeld en vaak van huis (!). Hij reed ons rond in een chevrolet (dacht ik), en sprak redelijk Nederlands. Tante Steffie kon gezellig kletsen aan tafel, ze was vrolijk van aard en humoristisch. Bij Jimmy's familie in Schotland had zij zich opgesloten gevoeld. In Southend-on-Sea voelde ze zich beter.

Op het eind van haar leven was ze dement.

Jimmy is heel oud geworden. Hij kon het vinden met zijn oudste dochter Riet, met An en Adrian was hij gebrouilleerd.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Op 14 augustus 1988 ontmoet ik Jérôme Reehuis in café Kerk, Vijzelstraat, A'dam. Hij is lid van de pas opgerichte Compagnie van de XXste eeuw, onder het patronaat van Hugo Claus. Omdat *Het Schommelpaard* van Claus op het repertoire staat, vraag ik aan Jérôme of ik het repetitieproces mag meemaken. Ik vertel hem dat ik samen met mijn vrouw een theaterbedrijfje run met zeer goede amateurs en graag wil ervaren hoe het er bij de professionals aan toegaat.

Hij geeft toestemming op voorwaarde dat ik mij *discreet* zal gedragen.

Als ik op de eerste repetitiedag verschijn, wordt mij duidelijk dat de première vastligt op 27 september en dat de repeteertijd zegge en schrijve 1½ maand (!) bedraagt. (Bij het Vrijdagtheater doen we er 8 tot 9 maanden over.) Er wordt elke dag gerepeteerd. De sfeer is hiërarchischer dan bij ons. Ik maak onmiddellijk de fout door tussen de spelers aan tafel te gaan zitten, in plaats van terzijde tegen de muur. Als Claus vraagt naar de reden van mijn aanwezigheid, weet ik nog niet dat hij zich van de domme houdt.

Een ander voorbeeld van de hiërarchische verhoudingen komt later aan het licht, als men in tijdnood is, niet in de stadsschouwburg kan repeteren en moet verkassen naar studententheater Crea aan de Kloveniersburgwal. Het gebouwtje is te klein voor de decors, er zijn logistieke problemen, er wordt gesjouwd, gemopperd, er is een aparte inspeciënt (voor veel geld) van buiten aangetrokken om de organisatie te stroomlijnen, er gaat veel tijd verloren en als mij dan eindelijk gevraagd wordt Hugo te waarschuwen, zie ik tot mijn grote verbazing hoe hij samen met Jérôme gezellig in

de kantine zit te pimpelen, duidelijk met de inzet dat het decor de afdeling van de technici is, waarmee zij zich niet bemoeien.

In het Vrijdagtheater is zoiets ondenkbaar, de regisseur is bij elk onderdeel actief betrokken, hij heeft altijd het voortouw en staat tussen de manschappen.

Later zal Claus, op de dag dat de kostuums worden gepast en de grime aangebracht, zich onverwacht omdraaien en teruglopen naar zijn vriendin Veerle de Wit, die af en toe langskomt en bij de ingang toekijkt. Omdat ik weer vlak achter Veerle sta, vang ik op wat hij tegen haar smiespelt: “Il faut toujours faire tout soi-même.” Grimeuse en kleedster hebben dus zijn instructies niet begrepen. Aan de ene kant denk ik: hij heeft ook werkelijk overal verstand van, tot in de details (hetzelfde geldt voor de belichting), aan de andere kant faalt hij in het er bovenop zitten. Ik heb sterk het vermoeden dat hij ‘s avonds na gedane arbeid rustig in het Pullitzer-hotel aan *De Zwaardvis* heeft zitten schrijven, het boekenweekgeschenk voor 1989.

Een laatste frappant verschil met het Vrijdagtheater is dat de regisseur, wanneer de première eenmaal achter de rug is, in principe naar huis terugkeert, omdat zijn taak erop zit. Dit is wel logisch, omdat het stuk avond na avond wordt opgevoerd gedurende een reeks maanden, zodat er wel 50 voorstellingen zijn, die allemaal van tevoren per contract zijn vastgelegd. Bij het Vrijdagtheater wordt eenmaal, soms tweemaal per week opgevoerd, en elke opvoering wordt voorafgegaan door een repetitie, met het bijkomend voordeel dat het stuk gaandeweg enorm verbetert, zozeer, dat ervaren toeschouwers pas aan het eind van de serie reserveerden.

Ik beken dat ik het die 1½ maand zwaar heb gehad. Stagiair zijn zonder taak, is niet te doen. Sporadische momenten van gesprek. Als ik schuin achter Claus zit tijdens een korte pauze, vraagt hij mij: “Wat ga je doen met die aantekeningen?” Mijn stomme (?) antwoord: “Het stuk opvoeren na uw dood.” Hij keek weer voor zich, zweeg.

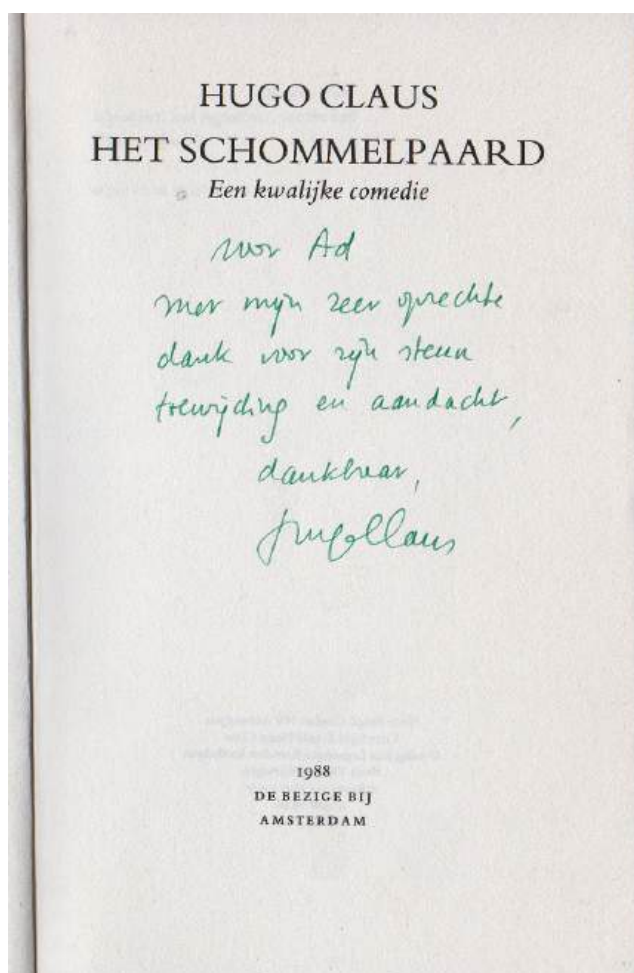
De werkelijkheid is dat ik het stuk, geholpen door alle aantekeningen, exact 10 jaar later 20 keer in het Vrijdagtheater zou opvoeren, een prachtige uitvoering met een schitterende bezetting, voor 849 toeschouwers, vrijwel steeds uitverkocht. Als Claus het gezien had, zou hij enigszins getroost zijn, want zijn productie werd een verschrikkelijke flop. Dat lag niet aan het stuk, zoals algemeen geschreven.

Tijdens de try-out in de Stadsschouwburg schoof Claus naast mij. Niet omdat hij mij zocht, maar om de mensen in de zaal te ontvluchten, waarvan sommigen loerden op een kans om hem aan te spreken. En plotseling had ik de begeerde taak: terwijl op de scène werd gespeeld, fluisterde Claus mij de momenten in waar hij bij de evaluatie op terug wilde komen, en ik schreef alles op. Toen iedereen na afloop bij elkaar zat, las ik telkens op, punt voor punt, waarop Claus zijn aanwijzingen formuleerde.

Ja, ik heb de sfeer geproefd. Ik heb ook gemerkt dat Claus een uitstekende regisseur

was in de zin dat hij scherp observeerde en dat zijn commentaar de spelers ter plekke enorm vooruithielp. Soms liep hij naar hen toe voor een persoonlijke uitleg. Na de première was ik helemaal kapot. Alle dagen was ik heen en weer gereden, een keer had ik mijn auto verkeerd geparkeerd, toen ik terugkwam was hij verdwenen. De politie had hem weg laten slepen naar een afgelegen parkeerterrein, waar ik hem terug kon krijgen voor 200 gulden. Ik moest helemaal terug naar Crea, waar de spelers nog bezig waren. Iedereen lapte, tot ik mijn 200 gulden bij elkaar had en terug kon naar de plek waar mijn auto stond. Ik was de kluts kwijt en verbijsterd over de achterbaksheid waarmee men in Amsterdam te werk ging. Voor de uit de hand gelopen parkeerproblemen in de Amsterdamse binnenstad had ik nog weinig begrip. Ik was de provincie gewend.

Na afloop van de première kreeg ik van Claus een exemplaar van *Het Schommelpaard* met een opdracht:

Mijn antwoord was een kus op de wang. Hij wendde zich (licht geschrokken?, licht verlegen?) snel af.

Op 31 maart 1989 speelden we de première van Teresa:

De recensie op 1 april 1989 vat het stuk uitstekend samen:

Gedrukt 1-4-89

'Teresa' eindigt in kruitdamp

Vrijdagtheater met 'Teresa' van Hugo Claus. Spelers: Heleen van den Berg, Marieke Hagemans, Ad Beukering. Regie: Ad Beukering. Gezien: gisteravond in het Vrijdagtheater.

Door Ad van Oorschot

Langzaam dringt de geur van kruitdamp door in de laatste lange donkerslag. Teresa is niet langer alleen, Lorenzo heeft haar uit haar eenzaamheid verlost. Gisteravond ging 'Teresa', de nieuwste produktie van het Vrijdagtheater in première. Het is een bewerking door Hugo Claus van het toneelstuk 'L'insertione' van de Italiaanse schrijfster Natalia Ginzburg. Het stuk werd voor het eerst gespeeld in 1972 door het Amsterdams Toneel met Kitty Courbois in de titelrol.

Het Vrijdagtheater heeft van 'Teresa' een voorstelling gemaakt, waarbij je anderhalf uur op het puntje van je stoel blijft zitten. Met de jonge studente Elena als klankbord geven Teresa en Lorenzo een overzicht van het drama van hun verwoestende liefde. In het eerste bedrijf is vooral Teresa aan het woord.

Ze vertelt Elena met rauwe verbittering, maar tegelijkertijd met een welhaast satanisch genot over haar liefde voor Lorenzo. De man die haar niet als een persoon, maar enkel als een schaduw wenst te zien. En ze vertelt over hoe hij haar verlaten heeft, nadat zij hem, uit nieuwsgierigheid en angst, met zijn beste vriend bedrogen heeft. In het tweede bedrijf toont Lorenzo zijn beeld van de relatie met Teresa. Hij is een onderkoelde cynicus, die zijn onafhankelijkheid enkel weet te onderbouwen met wijsheden als: „Alle verhoudingen hangen af van het toeval, wij gaan waar de wind ons brengt” en „Elke raad is nutteloos, wij kunnen een naaste alleen helpen met luisteren”. Hij zegt dat hij enkel uit medelijden om haar eenzaamheid met Teresa is gaan leven. En dat hij haar slechts verlaten heeft, omdat hij niet meer van haar hield.

In het laatste bedrijf vertrekt Elena, omdat ze verliefd op Lorenzo is geworden en hij ook op haar. Ze bezweert Teresa dat zij nooit meer alleen zal zijn, omdat Lorenzo en zij van haar houden en dat zij haar vaak zullen komen bezoeken. Dan maakt Lorenzo een eind aan Teresa's verbittering en schiet haar neer.

'Teresa' is het verhaal van de liefde tussen botsende karakters die onvermijdelijk op een dramatische climax uitloopt. Teresa's liefde is enerzijds verstikkend, anderzijds lijkt Lorenzo überhaupt niet tot het ontvangen van liefde in staat.

Het Vrijdagtheater heeft dit drama prachtig in beeld gebracht. Regisseur Ad Beukering bleef in de rol van Lorenzo weliswaar zelf wat op de vlakte, maar Marieke Hagemans maakte van Elena een uitstekende as om de verhalen van Teresa en Lorenzo om te laten draaien. Heleen van den Berg, tenslotte, wist Teresa een indrukwekkende hoop gal mee te geven.

Lorenzo, niet tot het ontvangen
van liefde in staat?

Het dier in haar dat loskomt

Ik heb me nog wel afgevraagd of het teveel aan liefde van Teresa hem deed terugdeinzen, of dat hij, zoals Ad van Oorschot schrijft, niet in staat is tot het ontvangen van liefde.

Nu ik het herlees, denk ik dat Lorenzo's cynisme een pose is. Als hij aan het slot terugkomt bij Teresa, en haar doodschiet, is hij een moment de gelijke van haar. Een cynicus was niet teruggekeerd.

Waarom speel je toneel?

Om te reiken naar iets groters dan jezelf.

Niet in staat tot het ontvangen van liefde?

Is er zelfvertrouwen nodig voor het geven en ontvangen van liefde?

Gaat het hier, om in de termen van Douglas Hofstadter⁷ te spreken, om een kleinere ziel of een grotere ziel?

Minder dan een jaar later zal Heleen aan den lijve het verwoestende van de liefde ervaren.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

⁷ In: *I am a strange loop / Ik ben een vreemde lus*, 2008

1988 / 1989 Stedelijk Gymnasium, 2de klas

Georges staat 3de van links, in het midden staande met blauwe pullover Mascha ten Doesschate, rechts zittend met het rosse haar Lies.

Vijftien jaar

Georges, inmiddels 15 jaar, had ontdekt dat hij om zich te handhaven uit een ander vaatje moest tappen. Dat zou hij ook doen. Hij had andere talenten. En heel goede. Maar eerst zijn er flink wat jaren nodig waarin hij lastig is, klierig. Op de Vrije School hebben ze de handen vol aan hem. Op de Nutsschool heeft

Vijftien?

hij het ook niet naar zijn zin. Het hoofd, meneer Du Maine, vindt hem geen ‘kerel’ en kleineert hem. Pas in de loop van het Stedelijk Gymnasium, vanaf september 1987, vindt Georges zijn draai. Hij ontdekt dat hij verschillende vakken, waaronder wiskunde goed aankan. Hij krijgt vrienden, die hij nu nog heeft. Een nieuwe crisis wacht hem pas weer in Enschede, waar hij, 19 jaar oud, in 1993, Toegepaste Wiskunde gaat studeren.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

In de laatste maanden van 1988 wil ik niet alleen regisseren maar ook geregisseerd worden. Ik zoek de samenwerking met Rob Hoozemans die zeer actief is in het Nijmeegse amateurtheater, ook als regisseur. Hij leidt bovendien het SAT, een overkoepelende stichting met goede contacten met de gemeente.

Na enkele weken werken met hem, heb ik er genoeg van. Ik kan er niet tegen hoe hij een tekst behandelt. Voor hem is een tekst een springplank waar hij naar believen iets uitkiest, of schraapt. Vooral dat laatste. Hij volgt daarmee de mode van die tijd, Joris Lamers om een professional te noemen doet hetzelfde binnen zijn *Maatschappij Discordia*. Na een paar maanden zeg ik de samenwerking weer op. En ben me sterker dan eerder bewust dat ik gefascineerd ben door een tekst vanwege zijn inhoud, maar misschien nog meer door zijn muzikaliteit, zijn ritme, zijn poëzie, zijn spanningsboog, zijn stilte.

Die elementen geven een tekst een enorme kracht.

Ik zoek niet mijn eigen oorspronkelijkheid.

Dit is de reden dat ik op 19 mei 1989 een brief schrijf aan Jan Ritsema, waarin ik hem vraag een workshop te geven op basis van *In Kolonos*. Hij was de oprichter van de International Theatre Bookshop in A’dam, gevestigd in de Stadsschouwburg en zeer geïnteresseerd in de identificatie van de speler met zijn rol.

Van 21 tot 28 augustus heeft hij die toneelworkshop gegeven. Ik herinner me dat hij languit op de bank van de tribune lag te luisteren en zijn aanwijzingen gaf op basis van wat hij *hoorde*.

Ondertussen waren we, parallel aan *Teresa*, al begonnen met de repetities van *In Kolonos*, ja zelfs de première op 5 mei hadden we al achter de rug.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

29 juli 1989, Zeeland, op de zeilboot van Kees Mijnsbergen, toenmalige echtgenoot van Anne-Marie, zus van Heleen

Ik geloof dat Georges de luxe om hem heen bewonderde. En droomde ook zo te leven.

Maar nu meen ik ook eenzaamheid bij hem te zien. Hun zoon Keesje was enigskind en een jaar jonger dan Georges. Ze logeerden af en toe bij elkaar. De Mijnsbergens dachten voor deze vakantie dat hun kind met het gezelschap van Georges gebaat was. Goed bedacht. Maar Keesje was jaloers. Hij beschouwde Georges als een indringer.

Ooit sloot hij Georges langdurig op in een kast. (!)

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Rond dezelfde tijd, zomer 1989, vond ik het goed dat Mira en Georges. 17 en 15 jaar, een trektocht per fiets ondernamen naar Texel.

Zelf had ik op mijn 14de samen met mijn vriend Harry Arts een soortgelijke kampeertocht gemaakt naar Monchau in de Eifel. De afstand was vergelijkbaar. Een week lang stonden we tussen tenten van brave families.

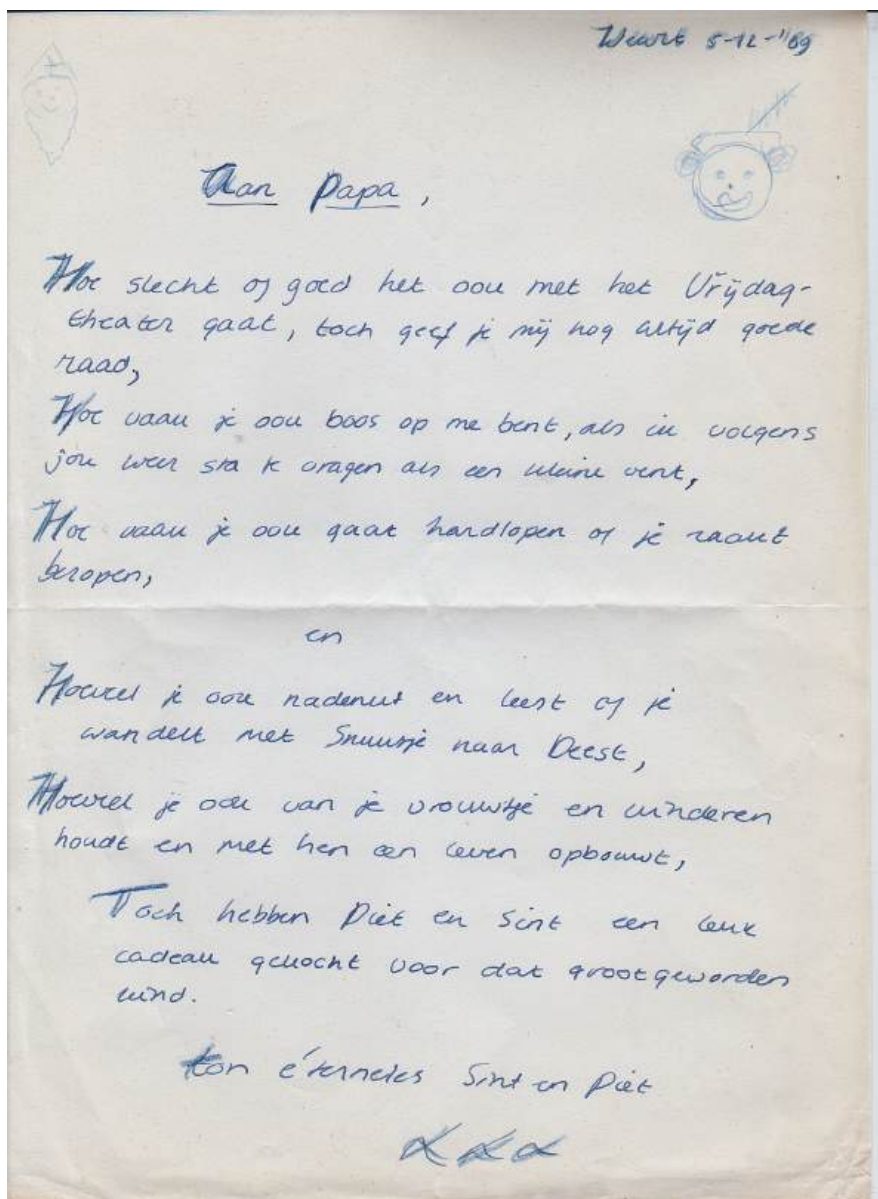
Ik had de kinderen nog gezegd dat als er iets was ik hen kwam halen.

Toen ze terugkwamen, schrok ik van hun verhalen. Ze waren op een camping geweest met allemaal jong-volwassenen, met heel veel bier en porno-plaatjes. Op de terugweg waren ze een man tegengekomen, die hen zonder reden vroeg naar zaken waar hij niets mee te maken had. Gelukkig werden zij door iemand anders voor die man gewaarschuwd.

Als ik eraan denk, bekruipt me opnieuw een schuldgevoel. Was die tocht door de hele winderige provincie Noord-Holland niet veel te zwaar voor die kinderen? Hoe waren ze erbij gekomen om zo'n frivole camping op te zoeken, waar ze veel te jong voor waren, vooral Georges? Akelige herinnering.

Georges, 5 december 1989:

Vijftien jaar

Hoeveel je ook redeneert en
leest of je wandelt

“Snuitje” is het kozenaampje dat mijn vader Jan gaf aan zijn 2de vrouw
Jaantje Bos.

1989

Voor mij is 1989 een turbulent en cruciaal jaar.

Ik was 47 en mijn kinderen (Mira 17 en Georges 15) waren bezig zich los te wurmen uit het ouderlijk nest. Mijn ogen werden slechter en ik droeg voor het eerst een bril, die ik haast niet verdroeg op mijn neus in het begin. Het Vrijdagtheater verkeerde na de indruk makende productie *Georg Faust* in mineur. Veel spelers vertrokken.

Ik stond op een kruispunt, nog steeds dacht ik na over de mogelijkheid van een overstap naar het professionele milieu, waar ik tegelijk zo beducht voor was.

In die dagen zie ik me zitten tegenover Jérôme Reehuis. Ik had gehoord dat de toenmalige *Compagnie van de XXste eeuw* een stuk van Claus ging doen: *Het Schommelpaard*, met Claus zelf als regisseur. Ik had tijd. Ik reed met mijn auto naar Amsterdam. Jérôme aanhoorde mij en zei ietwat vaderlijk maar wel geamuseerd dat ik getuige mocht zijn bij de repetities, mits ik me *discreet* gedroeg. Voor het eerst kon ik achter de professionele coulissen kijken, en het was leerzaam. Anderhalve maand zag en hoorde ik hoe Claus met de spelers omging, maakte ik mee hoe een naar mijn idee boeiend toneelstuk naar de filistijnen ging door gebrek aan planning en organisatie en een vernietigende kritiek. Voor mij persoonlijk was de onderneming naast de triomf van het erbij zijn ook een lijdensweg, omdat ik geen functie had behalve die van zwijgende voyeur. Dat knaagt aan je persoonlijkheid op den duur. Ik leerde ook wat een lijdensweg het voor de spelers is, als zij met zo'n flop, die geen flop had mogen zijn, door het land reizen en optreden voor vrijwel lege zalen, hoe dat vreet aan de stemming, aan het plezier in het spel.

Maar er was ook dat onvergetelijk moment, totaal onverwacht, dat ik Claus voor zich uit hoorde mompelen, op een middag, uit het niets, tegen niemand:

“Er bestaat alleen maar vorm.”

Een bliksem.

Af en toe verscheen Veerle de Wit, Claus' nieuwe vriendin sinds een paar jaar. Er was een onthullend moment. De première kwam in zicht en de spelers zaten in toneelkieren voor de grimetafel. Sophie van Kleef was druk in de weer met een pruik, Claus gaf aanwijzingen, je kon horen dat hij niet tevreden was. Ik stond in de deuropening, vlak achter Veerle, die ook toekeek. Plotseling draaide Claus zich om, deed een paar stappen in haar richting, vergat de luistervink achter haar en zei zachtjes:

“Il faut toujours faire tout soi-même.”

Zo! Hij beklagde zich. Vond dat hij er alleen voor stond. Kennelijk had men zijn aanwijzingen niet begrepen of was er simpelweg te weinig overleg geweest. Het liep niet goed met die productie en Claus ging volgens mij niet helemaal vrijuit. Ik moest

denken aan een eerder toneelstuk *Pas de Deux* uit 1973, waarin twee acteurs een dialoog voeren naar aanleiding van een regisseur (Claus zelf!), die wegens ziekte (nee: woede!) afwezig is:

MIA

Stel dat hij niet terugkomt, kun jij dan de voorstelling niet overnemen? Je wou toch regisseren?

GERARD

Vroeger. Nu heb ik er geen energie meer voor. Talent wel, maar geen geduld, geen zin om als een schoolmeester of een sergeant op te treden.

Wat ‘Gerard’ hier zegt geldt dus voor Claus zelf. Er zijn wel meer producties van Claus onder de maat gebleven. De aanwijzingen die Claus aan de spelers gaf, waren zeer inspirerend en ik zag hen aandachtig luisteren. Maar soms moet een regisseur de spelers ook rechtstreeks aanspreken en ter verantwoording roepen, ook in praktische zaken. Dat deed Claus niet.

Hij hielp ook niet mee, toen er paniek uitbrak, omdat er gerepeteerd moest worden in een te kleine zaal van Crea. De zaal boven in de Schouwburg was bezet en men had moeten uitwijken. Er was een manager ingehuurd, want organisatorisch liep er veel mis. Er werd met dekors gesjouwd, maar die pasten niet in de kleine ruimte. De stemming zakte onder nul. Men vroeg mij om Claus te halen. Die zat met Jérôme in de kantine te pimpelen.

Tja. De hiërarchie. Ik was het vergeten.)

2

De maanden erna repeteerden we *Oidipous in Kolonos* van Sofocles in een bewerking van Claus en ik werd hartstochtelijk verliefd op één van mijn jonge speelsters. Ik schrijf maar meteen dat het niet doorging vanwege het leeftijdsverschil. “Mijn gevoel wil wel,” zei ze, “maar mijn hoofd zegt dat ik het niet moet doen.” Nooit zal ik weten of ik Heleen echt in de steek had gelaten. Ik leefde in een staat van bewustzijnsverruiming, een toestand van kalm geluk. Maar met haar als persoon hield het geen gelijke tred. Haar kende ik niet.

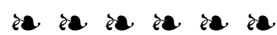
Heleen ging door een hel. Ik zie haar verdriet. Achteraf. Tot mijn verdriet. Altijd achteraf.

De grote kruisen die ze streepde in mijn tekstboek ...

3

Ik schreef ‘turbulent en cruciaal’. Ook naar de geest. In de zomer van 1990 las ik het boek dat mijn geest ombouwde: *Gödel Escher Bach* van Douglas Hofstadter. Elke

ochtend zat ik om half tien buiten op het terras aan de achterkant van ons theater aan de Groesbeekseweg en las over opwindende dingen als een formeel systeem, recursie, over de echte paradox, de onvolledigheidsstelling van Gödel, over Turing en artificiële intelligentie, over wat betekenis is en isomorfie en analogie. Het boek is zo rijk, bevat zoveel schitterende ideeën, het lijkt wel of Hofstadter alles, de hele wereld uit wil leggen, gretig, briljant en ik heb mijn hersens afgepijnigd om hem te volgen. Knarsend, triomferend. Ik begreep lang niet alles, maar wel genoeg om te weten dat Hofstadter een vertaler is, niet alleen in de gebruikelijke zin van taal tot taal, maar van exact naar abstract, van bèta naar alpha, van lichaam naar geest. Iemand die je intuïtie rijp maakt om de gelijkenis op verschillend niveau te zien tussen fenomenen die voordien volkomen anders van aard leken. Met name in de hoofdstukken waarin hij op jacht is naar de werking van de geest. De geest die werkt door de manier waarop de neuronen georganiseerd zijn en patronen vormen.

Begin januari 1990 willen we met enkele andere spelers een nieuwe start maken met *In Kolonos*. In korte tijd moeten die spelers worden ingewerkt, met extra repetities. Het stuk laat dit toe, omdat het uit vele dialogen bestaat met telkens twee spelers in de scène.

Zo zwerft de oude, blinde koning Oidipous door het land, geleid door zijn dochter Antigone. Als het stuk begint komen ze aan in Kolonos, een lieflijke landstreek in de buurt van Athene. Een rustplaats.

De rol van Antigone wordt nu gespeeld door Corrie Deinum. Wat ik van haar weet is dat ze drama-therapie studeert aan de Kopse Hof. Ik maak met haar een afspraak voor enkele repetities. Door de intimiteit van het samenzijn en de tederheid van de taferelen wordt ik stapelverliefd op haar.

Het gaat alle proporties te buiten en het neemt me totaal in beslag. Mijn droom overdag en 's nachts van haar en die dromen zijn wild-seksueel van aard. Ik stop niet, ik laat het gaan. Hormonen stapelen zich in mij op, vergelijkbaar met drugs. Mijn bewustzijn lijkt verruimd, er daalt een grote rust over mij.

Eén repetitie eindigt in een lange kus.

Een paar weken later ben ik als Odysseus. Ik heb mijn touwen losgemaakt en begeef mij naar het eiland van de sirene. Ik denk dat ze mij met open armen ontvangt. Het tegendeel is waar. Ze weigert mij binnen te laten en zegt dat ik niet meer moet komen. En loopt weg.

Verdoofd loop ik terug naar huis.

Daar heb ik een ravage achtergelaten. Het verdriet, de pijn en de woede van Heleen zijn verschrikkelijk. Zij heeft vreselijke weken doorgemaakt, die ook haar fysiek hebben aangetast. Haar gezicht is grauw, verwilderd, met sporen van slaaptekort. Ze heeft het er niet bij laten zitten, ze heeft gevochten. Een keer, na afloop van een voorstelling, toen zij zag hoe ik met Corrie stond na te praten (te smiespelen, zegt zij), schreeuwde ze niets- en niemand ontziende de hele tent bij elkaar, zo erg dat ik met haar naar huis moest vluchten. Het kan niet anders dan dat ook het publiek begreep wat er aan de hand was.

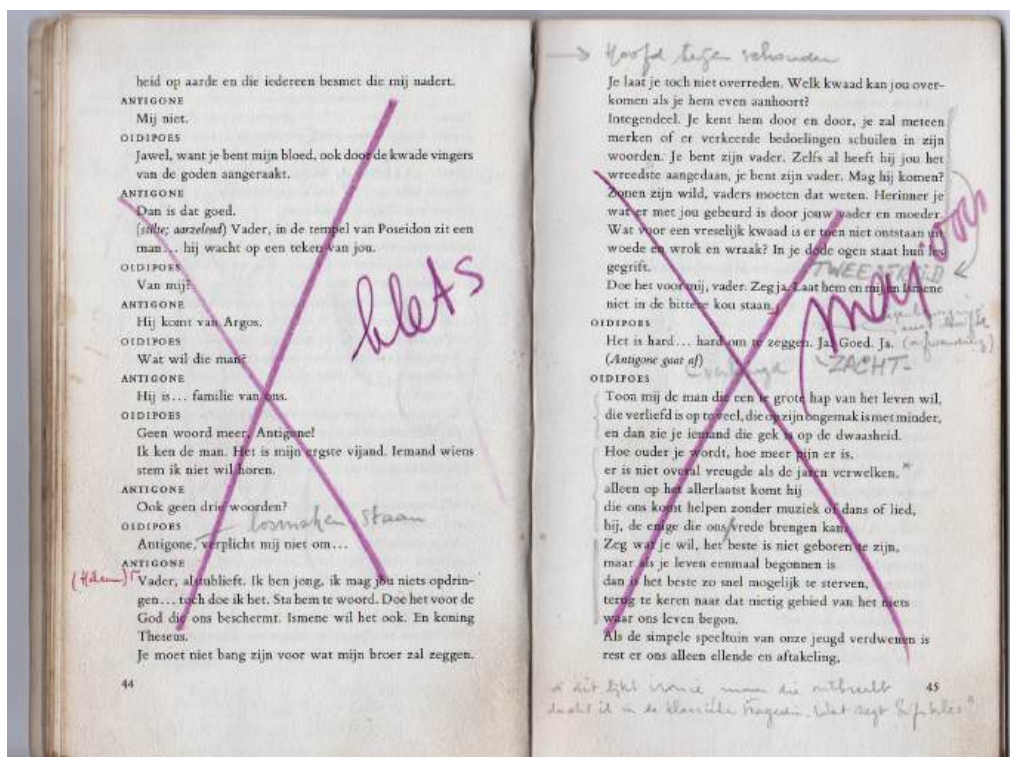
8 aug. 1990

Eenmaal heb ik thuis op de bank geslapen.

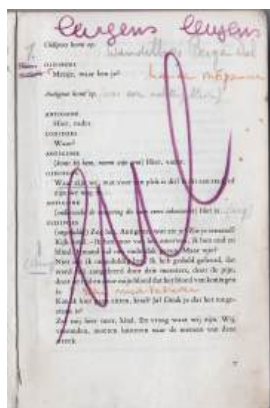
De kinderen hebben er ook beelden van, van Mira weet ik dat ze haar moeder hevig zag lijden.

Als alles voorbij is, zijn we onder hetzelfde dak. We praten niet veel. Welke reden hebben we om samen verder te gaan? Had ik werkelijk een andere jonge vrouw vóór Heleen willen laten gaan? Hoe duurzaam zou dat zijn geweest? Ik weet het niet. Ik zal het nooit weten.

Ik schrijf dit vandaag. Het is 24 maart 2021. De herinnering doet pijn, ik voel diep medelijden. Daarom wil ik hier schrijven dat wij in onze laatste jaren blij zijn met elkaar. Ik streel haar veel, overdag en 's nachts. Het zijn onze beste jaren.

Heleen is als een razende Medea. Haar pijlen richt ze exact op de liefdevolle passages tussen Oidipous en Antigone.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Mei ?? 1990

In de bovenbouw van het Stedelijk zit Georges duidelijk beter in zijn vel. Hij heeft dan zijn talent ontdekt. In verschillende vakken blinkt hij uit. En hij wordt ambitieus. Puur om te laten zien wat hij kan gaat hij 2 jaar later, in 1993, in Twente *Toegepaste Wiskunde* studeren. “Toegepast” weliswaar, dus niet te abstract, niet te theoretisch. Daar waagt hij zich niet aan. (Een goede intuïtie.)

Hij heeft nu ook vrienden: Ewoud ten Haaften, Erik en Rikkert.

Zestien jaar

Allemaal vaders met kinderen nu, maar zij zien elkaar nog regelmatig.

In juni of juli 1990 belt Heleen de heer Stolk in Den Haag, op het Ministerie van Justitie, afd. Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Ze wil zich verdiepen in het verleden van haar vader.

Tot haar grote verbazing leest ze een brief van haar moeder van 8 februari 1948, gericht aan gevangene 67-6618 J.H. van den Berg, beginnende met de regel: “De laatste brief die je nog ooit van me krijgt, is deze.” Ze schrijft dat ze nooit geweten heeft dat ze met een beul en moordenaar getrouwd is geweest. Nu ze dit weet wil ze nooit meer iets met hem te maken hebben.

Vreemd is dat ze heel kort daarop van gedachten is veranderd, en hem trouw blijft, hem twee keer per maand bezoekt, waar hij zich ook bevindt (Scheveningen, Leeuwarden, Arnhem, Breda), vaak met de kinderen, tot hij in 1959 vrij kwam.

Wat is er gebeurd? Ik waag deze reconstructie: tijdens het proces heeft de moeder van Heleen kennis genomen van de beschuldigingen aan het adres van haar man. Hij had nooit over zijn werk verteld, en zij had er ook nooit naar gevraagd. In dit opzicht leefden zij in twee gescheiden werelden. Nu leest of hoort ze de beschuldigingen en schrikt zich te pletter. In haar felle reactie neemt ze definitief afstand van alles wat met hem te maken heeft.

Wat heeft hij gedaan? Dat weten we niet precies, maar als rechercheur op economische delicten zal hij zich hebben gericht op zwarte handel, b.v. sluikslachtingen. Hij kan weliswaar zaken door de vingers hebben gezien, maar niet alles, want hij zit opgesloten in een systeem, waarbij hij mensen moet aangeven, anders doet hij zijn werk niet goed. Hij weet dat het oorlog is en dat de bezetter in die situatie één middel heeft en dat is angst inboezemen door keiharde repressie. De kans dus dat mensen, die hij aangeeft, worden gefusilleerd is groot. Ook martelen om een bekentenis af te dwingen is in oorlogstijd normaal.

Wat de vader van Heleen heeft gedaan is niet na te gaan, maar de moeder van Heleen heeft blijkbaar redenen om hem een moordenaar en een beul te noemen.

Maar waarom komt zij niet lang daarna ertoe om hem toch op te zoeken en te blijven bezoeken, met de kinderen? Een verklaring is dat ze spijt heeft van wat ze schreef, omdat ze daarmee zichzelf van een man berooft en de kinderen van een vader. En wás haar man wel een moordenaar en een beul? En zo ja, was hij er dan niet door zijn werk ook toe gedwongen? En hij had toch zélf geen mensen doodgeschoten?

Ik heb lange tijd aan een andere mogelijkheid gedacht. Omdat haar brief tussen de processtukken was beland, vroeg ik me af of niet iemand - de aalmoezenier? de advocaat? - haar had aangeraden om de brief te schrijven. Liepen tijdens de processen niet ook de vrouwen van de verdachten gevaar om als medeplichtigen veroordeeld te worden? Stel dat ze een veroordeling opliep, wat moest er dan met haar twee kinderen gebeuren? Is het zelfs niet heel goed denkbaar dat de ter dood veroordeelde man haar

aanmoedigde tot het schrijven ervan? Een feit is dat toen het proces voorbij was en ze geen enkel gevaar meer liep, er van de beschuldigingen niets overbleef en ze hem trouw bleef.

Op mijn vraag aan Heleen of ze verslag wilde doen van haar (haastige) research schrijft ze het volgende:

Pappa, informatie voor het boek van Ad

Mijn vader was mijn vader. De blijmoedige man die samen met zijn vrouw, mijn moeder, voor hun kinderen wilden zorgen. En dat deden ze. Hun betrokkenheid ligt als een dankbaar stolsel diep in mijn lichaam.

Mijn vader had ook een beroep: eerst huisschilder, daarna beroepsmilitair, weer huisschilder en tenslotte boekhouder. Het woordje beroepsmilitair is niet zomaar een woordje, het beroep heeft grote gevolgen voor zijn leven, voor dat van mijn moeder en voor ons, de kinderen. Ik ga even terug in de tijd. Mijn vader wordt in 1913 in Wettringen (Westfalen) geboren, heeft een Duitse moeder en een Nederlandse vader. Hij heeft daarmee de Nederlandse nationaliteit. Hij is puber en adolescent in de tijd van de Weimarrepubliek, dat betekent armoede en geen kansen voor scholing. Op school is hij een erg goede leerling en het advies van de meester is: doorleren, iets wat hij heel graag wil. Zijn moeder steunt zijn verlangen maar heeft geen eigen inkomen, zijn vader voelt er niets voor om geld in de

begeerde opleiding tot onderwijzer te steken en adviseert hem om schilder te worden. 'Je kunt goed tekenen', zegt hij: 'Ga in de leer bij een schildersbaas dan krijg je een

beroep waar je je brood mee kunt verdienen. Dan kun je in je vrije tijd tekenen. Dat doe je toch zo graag.'

In dat laatste zinnetje klinkt spot door in zijn vaders stem.

Hij gaat in de leer, maar krijgt uiteindelijk geen werk als huisschilder. Er is geen werk. Hij zoekt een uitweg: beroepsmilitair worden in Nederland.

Zo komt hij in 1935 als vrijwilliger bij de bereden artillerie in Ede. Eerst moet hij fout- en accentloos Nederlands leren; dat lukt in ruim een half jaar. Hij wil graag bij de Militaire Politie. Daar werkt hij, vanaf 1938 als Wachtmeester, tot aan de Nederlandse capitulatie. Als hij wegens verdienste toe is aan een promotie kan dat niet, omdat hij nog geen dertig is. Dat vindt hij jammer en stapt daarom over naar de burgerpolitie. Twee maanden later wordt hij overgeplaatst naar de Recherche, afdeling economische zaken. De Duitse bezetter krijgt de leiding bij de politie. Mijn vader, goed Duits sprekend, wordt

15 aug. 1935 in Ede. Hij

1938. Trots op zijn kostuum en zij op hem.

ingezet als tolk. Dat leidt tot de vraag of hij niet voor de Duitsers wil werken. Mijn vader zegt dat dat niet kan, omdat hij dan zijn land verraadt. De Duitse leiding zet hem onder druk: hij kan kiezen, óf zijn werk behouden en samenwerken, óf tot krijgsgevangene gemaakt worden⁸. Het zal hem niet al te moeilijk gemaakt worden, zo wordt hem beloofd. Mijn vader stemt in. Van de gedane belofte komt gaandeweg de oorlog natuurlijk niets terecht. En dan begint het schipperen: mensen helpen om aan de Duitse houtgreep te ontsnappen, mensen arresteren, die dan in de moeilijkheden komen, wat een paar keer tot fusillieren leidt. Mijn vader maakt zich hierbij een of twee keer schuldig aan mishandeling om iemand tot bekentenis te dwingen, doodschieten doet hij niet. Thuis praat hij niet over zijn werk.

In de eerste dagen en weken na de bevrijding zal hij op zijn beurt mishandeld worden. Niet om een bekentenis af te dwingen maar uit wraak.

Na de Duitse capitulatie wil mijn vader wachten tot de Engelsen gearriveerd zijn en zichzelf dan aangeven bij zijn eigen corps in Arnhem, hij hoopt daarmee op een niet al te verhitte afhandeling van zijn strafzaak. In afwachting daarvan gaat hij samen met mijn moeder en mij (mijn zus is dan al bij oma en opa in Nijmegen) naar de familie Tromp in Winssen, waar wij geëvacueerd worden. Hij probeert uit de handen van het verzet te blijven. Vluchten of onderduiken doet hij niet.

Het loopt anders: op 10 oktober 1944 wordt hij in Winssen gearresteerd. Volgens de verhalen (ik kan dat niet terugvinden) wordt hij naar interneringskamp Vught gebracht. In juni 1946 is hij in kamp Avegoor. Niet alle interneringskampen zijn traceerbaar, zeker is dat hij vanaf maart 1948 in de Strafgevangenis van Scheveningen zit in afwachting van zijn proces. Op 4 februari 1948 moet hij voorkomen bij het

Bij zijn arrestatie en in de gevangenis wordt hij mishandeld, te zien aan zijn rechteroog.

gerechtshof in Arnhem. Op 13 februari volgt de uitspraak: doodstraf. Op 14 februari wordt Cassatie aangevraagd. De rechtszitting is op 28 april, en de uitspraak op 25 mei: levenslange gevangenisstraf met uitsluiting van het kiesrecht en geen recht meer op een baan bij de politie. Op 28 november 1958 volgt er gratie: eenentwintig jaar en acht maanden met aftrek. Dat betekent dat hij op 19 maart 1959 naar huis komt. Ik zie mijn vader en moeder gearmd vanaf de Houtstraat richting Ganzenheuvel lopen. Mijn vader durft niet goed om zich heen te kijken, alsof er mensen achter hun ramen naar hem spieden. Mijn oma spijkt een bord boven de deur: Welkom Thuis.

(De processtukken heb ik eind juli en beging augustus 1990 bij het Ministerie van Justitie in mogen zien. Ik mocht niets fotokopiëren, wel overschrijven. Het zijn haastig overgeschreven aantekeningen, de samenhang is niet altijd duidelijk en soms is mijn handschrift onleesbaar. Voor een goed overzicht en begrip van de situatie moet veel meer research gedaan worden. Op dit moment ligt zijn dossier bij het NIOD in Amsterdam. Als een van de kinderen of kleinkinderen ooit belangstelling zouden hebben om meer onderzoek te doen naar het (oorlogs)

⁸ Dit is nauwelijks een keuze te noemen. Hij was een gewone man. Hij had een baan met enig aanzien, en vrouw en kinderen om voor te zorgen. Omwille van welk ideaal moest hij kiezen om de ellende van krijgsgevangenschap te doorstaan?

verleden van Joseph Heinrich van den Berg, dan sta ik daar achter. Voor hen is het door een grotere afstand waarschijnlijk mogelijk om zich, zonder zelf stuk te gaan, met het complexe onderwerp bezig te houden

Ik ben nu zesenzeventig jaar, kan nog steeds in huilen uitbarsten als ik over mijn ouders praat, hoe de oorlog en zijn nasleep hun leven bepaalden, hoe zij streken voor hun beide dochters, hoe zij nog vijftien jaar samen een fijne verstandhouding hadden, en hoe tenslotte ziekte hun levens te vroeg beëindigden.)

❧ ❧ ❧ ❧ ❧

Op 8 december 1990 gaat *De Mensenhater* van Molière in première.

Op 24 december publiceert Karel Verdonschot een vernietigende recensie in De Gelderlander. Toen vond ik het verschrikkelijk om te lezen, nu vind ik dat hij enig recht van schrijven heeft, hoewel de foto's mooi en karakteristiek zijn:

Museumstukje in lelijk modern jasje

'Vrijdagtheater' speelt: De Mensenhater van Molière. Regie: Aad Beukering. Decor: Martin Hein. Spel: Ad Beukering, Heleen van den Berg, Gé Cimmermans, Peter Linssen, Ton de Klerk, Beatrijs Mentzel e.a. Gezien: Vrijdagtheater Groesbeekseweg Nijmegen.

Door Karel Verdonschot

'Er heerst te veel slechts in deze tijd. Ik trek mijn handen van de mensen af."

„Goed gedacht en goed gesproken, waarde Alceste de Mensenhater", denk je er vanzelf achteraan als je deze hartekreet aanhoort. Want gelijk heeft deze kritikaster van de tijdgeest zeker, al leven we nu dik drie eeuwen later dan hij.

Artistiek leider van het Vrijdagtheater, regisseur en vertolker van de hoofdrol in de voorstelling, Ad Beukering, moet de eeuwigheids-waarde van Molières Mensenhater ook hebben opgemerkt. En daarom koos hij in zijn versie voor een gemoderniseerde aanpak, dus zonder pruiken en japonnen en

hoofs gedoe en zo, teneinde de actualiteit en het universele gelijk van Molière recht te doen, wellicht. Dat voornemen valt te billijken. Maar tussen voornemen en slagen loeren vele gevaren.

Plaats van handeling is op lokatie aan de Groesbeekseweg in Nijmegen een helverlicht interieur, dat gewelfde Memphis-vormgeving in HEMA-kwaliteit biedt, uitgevoerd in pijlik beige, donkerbruin en een soort rood. De leefkuil begin jaren zeventig, zeg maar. De spelers lopen eigentijds (nou ja) gekleed in de voorstelling rond. Maar waarom eigenlijk? Daar valt maar geen echte aanleiding voor te ontdekken.

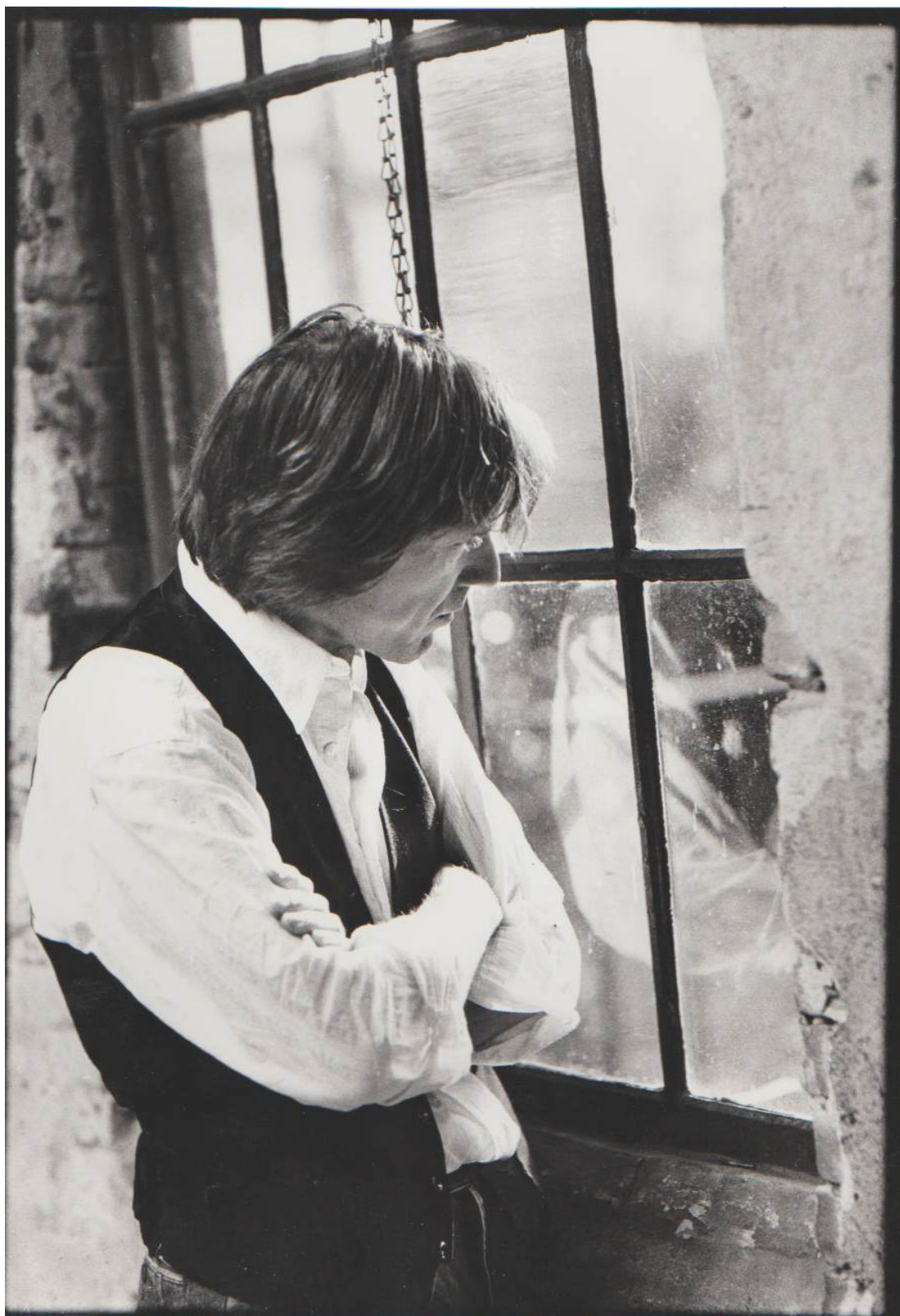
De Mensenhater is in de versie van Het Vrijdagtheater het museale liefdesverhaaltje met fossiele ontwikkelingen en onnozele actie, opgetuigd met fraaie zinnen zoals de eerste van dit stukje. En dan wordt dat ook nog eens gespeeld in een serieuze, nadrukkelijke aanpak waarin ironie, een beetje vaart of afstand tot de tekst niet te bespeuren valt. De dramaturgische ingreep genaamd actua-

lisering is hier gewoonweg rimram.

In het spuuglelijke decor dat Martin Hein ontwierp, raast de menshater ononderbroken in het rond. Ad Beukering speelt die rol van meet af aan geheel ingeleefd op de toppen van verontwaardiging, die zo groot is dat er geen plek meer is voor welke andere emotie dan ook. Intelligentie, twijfel, vertwijfeling, het innerlijke dilemma – dat alles is in deze aanpak bij voorbaat uitgesloten. Dat maakt de hoofdrol geheel eenduidig, en daardoor eigenlijk oninteressant. Aanzienlijk genuanceerder, ingehoudener, en daardoor theateraal aantrekkelijker spelen gelukkig Heleen van den Berg als de aanbeden Célimène, en Gé Cimmermans als vriend Philinte. Peter Linssen en Beatrijs Mentzel in kleinere rollen halen eveneens enig kijkplezier boven.

Echt niet te pruimen is daarentegen de invulling van de rollen der minnaars Acaste en Clitandre. De twee onnozelaars worden gespeeld als betrof het een klucht van onderbroeken-soort, en dat is een complete stijlbreuk met de toon en de aanpak van de voorstelling die mikt op ernst, inleving en een zekere statigheid.

Zover ik weet is dit de eerste komedie waar het op semiprofessionele basis opererende Vrijdagtheater zich aan waagt. Die poging op zich valt te loven. Maar tussen pogen en slagen.

Alceste "DE MENSENHTER" van Molière

Célimène wil zich niet binden aan de jaloerse Alceste en flirt met haar minnaars Acaste (Ton de Klerk) en Clitandre (Marcel van Brakel)

Op 24 december 1990 gaan we, met Boudje Baurichter en zijn Constansje als ervaren gidsen, met Mira en Georges naar Oostenrijk op wintervakantie.

We hebben geen ski aangeraakt. Alleen gewandeld.

We begaven ons weinig in het gezelschap. Lazen liever op onze kamer.

Begin 1991. Op mijn bureau staat nu een pc. Er is een schijfje bij met het stuurprogramma Windows 3.1. Vrienden lenen elkaar programma's uit om te kopiëren. Eerste verkenningen op internet. Nog geen idee aan de voet te staan van een digitale revolutie die de samenleving ingrijpend zal veranderen.

Even later heb ik een faxapparaat. Daarmee kun je een getypt bericht digitaal versturen, waarna het opnieuw getypt wordt op het apparaat van de ontvanger. En omgekeerd.

In het Vrijdagtheater voeren we *De Mensenbater* op van Molière. Ondertussen werk ik met Willemijn van Riet aan een prachtige vertaling van *Délire à deux* van Ionesco. Willemijn heeft een schijnhuwelijk gesloten met een illegale vluchteling uit Ghana. Hij woont in een van haar kamers. Ze is buitengewoon taalgevoelig. Een van haar vondsten is de vertaling van de titel in *Dubbele Waanzin*. In het Vrijdagtheater bloeit ze in de functie van ontvangstdame. Speldje op de borst: “Vrijdagtheater.”

Met mijn decorbouwer Martin Hein droom ik hardop over een groot openluchtspektakel van *Orestes* van Claus. Compleet met containers en een hoogwerker. We rijden rond door Nijmegen. Geschikte locaties zijn de overzijde van de Waal en het Kopse plateau met zijn Romeinse historie. Dat plateau blijkt eigendom te zijn van iemand uit Vugt. We vrezen een lange weg te moeten gaan. Als dan ook Bart Vaessen van De Lindenberg negatief en kinderachtig reageert, loopt onze ballon langzaam leeg.

Om jonger publiek aan te trekken houd ik lezingen op verschillende middelbare scholen over Molière en Ionesco. Ik kan de leerlingen boeien, dat dank ik mede doordat ik een nieuw gezicht ben. Maar er gaat ook een spannende wereld voor hen open.

In **maart 1991** (17 jaar, 5de klas Stedelijk) volgt Georges een fotocursus bij CC De Lindenberg.

Hij leert experimenteren met de compositie.
De gevoeligheid van zijn gezicht.
De schitterende aandacht.
Voor de zoveelste keer breekt mijn hart.
Ik hoop dat hem nooit iets overkomt.

Voor de cursus fotografeert hij 2 keer zijn moeder:

Maart 1991

In mei 1991 gaat de 17-jarige Georges een week of zes logeren bij de familie Lemaître in de Rue des Moines, 110 B, Parijs.

Wij hebben hem weggebracht met de blauwe Renault.

Overdag volgt hij lessen in het Lycée Stephane Mallarmé.

De vader is communist, idealist en internationaal georiënteerd. Hij heeft twee dochters, van wie vooral de jongste Georges als een onwelkome indringer beschouwt. De sfeer in huis is niet ideaal.

Om Georges aan te moedigen schrijf ik hem 2 brieven, waarvan ik de pagina's kopieer die ook informatie bevatten over de penibele situatie waarin de 19-jarige Mira op hetzelfde moment verkeert in verband met haar eindexamen.

Mijn bedoeling was om ons samen te verdiepen in *L'Etranger* van Albert Camus. Het kwam niet van de grond. Althans ik herinner me geen reactie van Georges.

Waarschijnlijk was hij teveel in beslag genomen door de nieuwe situatie en de problemen met de dochters en de Franse school.

Achterzijde brief 20 mei:

Zorg dat je je ~~de~~^{een} opstelling in de rechtzaal voor de
geest haalt, want ~~is~~ het is heel spannend. Het op de
typische gebaren, de stemme zetten van de Aalmoesenaar.
Je vindt de hele filosofie van Camus in dit boek, en
die is mij in elk geval dierbaar. Camus lykt veel^{er} heeft,
denk ik, ook veel te danken aan Franz Kafka, die Der
Prozess schreef, alleen: Kafka zou uiteindelijk niet
de aalmoesenaar de oel uitjagen!
Nu, ik hoop dat het boek je aangrijpt, ik hoor het wel.

Heb je nog steeds goede ruzie in de wereldstad?
Dat opbellen en brieven schrijven is niet slecht, hoor,
het dwingt je uit te drukken wat er met je gebeurt en
hoe je je voelt.

Verige week belde jouw tekenlerares, Anna....
mij op. Uit hantelichheid begon ze te vertellen over
die excursie-dag in Parijs, met de vijfde, met jou
daarbij, heel geslaagd. Ze besondert je, geloof ik.
Als dat terecht, of denk je: ze rust eens weten....

Ik gok erop dat je mijn eerste brief morgen hebt,
dinsdag 21 mei, en deze .. zaterdag, de 25^e.

Daar Georges, toen van mij
an een aai over je bol

Ad

P.s. Met Mira is het nu heel spannend. Ze heeft dat haar
verloftening juist Nederlands verkocht. Dit Pinkster-
weekend heeft ze werkelijk gestudeerd. Ze vergeet zelfs aan
mijn auto te vragen. Heleen wilde haar Geschiedenis leren om
haar te overhoren, maar Mira weet niet of ze klaar komt om over-
hoord te worden.....

Op 29 juni 1991 schrijft Heleen in onze agenda: Georges om kwart voor 3 uit Parijs komt zelf met taxi naar huis of belt om 20.55 u in Station Nijmegen

dinsdag 21 mei '91
 Leuke Nieuws!
 Mira is somber en wijgend
 over haar Natuurkunde. (Ze
 moest 5,1 scoren). Spanning
 ondraaglijk. Morgen Geschiedenis
 Moet 6,9 zijn!! Oed

Ingesloten berichtje

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Juli 1991: op het nippertje geslaagd. In het slotwoord memoreerde Ger Gerrits haar sociale gedrag, dat verantwoordelijk was voor haar slagen. Ze had namelijk aantekeningen bij de geschiedenisles gemaakt voor haar zieke vriendin Iris, waardoor ze zelf ook slaagde, met een 7!

Toen de uitslag telefonisch bekend zou worden gemaakt, ging Mira uit angst wandelen op de dijk. Toen ze terugkwam, kon Heleen haar het heuglijke nieuws melden.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Negentien jaar, eindexamenjaar NSG

Op zaterdag 21 september 1991 spelen Heleen en ik de première van het absurdistische stuk *Délire à Deux*, ofwel *Dubbele Waanzin* van Eugène Ionesco.

We zijn een echtpaar dat door de oorlog is ingesloten in een appartement. Op een bepaald moment slaat een granaat in, dwars door een ruit. De splinters van de ruit worden opgevangen door de vitrage. De granaat ontploft niet, maar rolt naar het midden van de scène. Dit is een technisch hoogstandje, waarvan het succes te danken is aan Jacques Schmidt en Martin Hein samen. Op het juiste moment halen zij in de kelder een hendel om, waardoor de namaak-granaat onzichtbaar voor het publiek door een veer gedreven door de ruit knalt. Het effect is enorm.

In ditzelfde stuk heb ik een keer een van de toeschouwers de slappe lach bezorgd waar hij niet meer uitkwam. Ik zit vóór op de scène als achter mij een deur plotseling met een smak voorover slaat op de grond. Vlak achter mij. Ik sta op, sta in mijn kamerjas en sloffen vóór de deur aan mijn voeten, begrijp totaal niet hoe dit kan. Of wie me dit gelapt heeft.

Niemand weet dat Heleen de blauwe badjas van haar echte moeder draagt.

map dubb waanz.

geeld p.
sept 91

Waanzin en vallende stenen in Vrijdagtheater

Vrijdagtheater speelt 'Dubbele Waanzin (... of driedubbele)' van Eugène Ionesco. Spel: Heleen van den Berg, Ad Beukering, Sonja Dietz, Hein de Bruyne, Sietze Wils. Licht en geluid: Harrie Coster, Ali Hienstra. Decor: Martin Hein. Regie: Ad Beukering. Gezien: zaterdagavond Vrijdagtheater Nijmegen.

Door Ad van Oorschot

Delire à Deux' van Ionesco was kortgeleden nog in Nijmegen in de Franse versie, als productie van Het Witte Vuur te zien. Zaterdag beleefde het stuk na 30 jaar z'n première in het Nederlands bij het Vrijdagtheater.

Bij Het Witte Vuur speelt de nooit aflatende strijd tussen 'hij' en 'zij' zich af in een gestileerde huiskamer met op de achtergrond een levensechte loopgraaf. Het Vrijdagtheater benadrukt juist de beslotenheid van de huiskamer door deze zeer realistisch vorm te geven: een gammel opklapbed, twee oude stoeltjes, een wankel kast en een kaptafel. De oorlog blijft aanvankelijk een abstractie die zich enkel via het geluid van geweervuur aan het kijvende stel opdringt.

De man en de vrouw, gespeeld door Ad Beukering en Heleen van den Berg, maken elkaar al 17 jaar het leven onmogelijk. Elk woord, elke gebeurtenis is aanleiding tot onbegrip. Ze twisten over het verschil, dan wel de overeenkomst tussen een slak en een schildpad. Zij sneert en scheldt. Hij probeert

haar met logica te overtuigen. Maar de wil elkaar te begrijpen ontbreekt. Hun strijd woekert voort en taal vormt zowel strijd-wagen, schild als bijl.

Plotseling dringt de echte oorlog zich op. Een ontploffing valt nog te negeren, de oorlog lijkt nog een regenbui die spoedig weer op zal houden. Maar dan breekt de hel los. Een ruit breekt, de vloer zakt in. Een deur valt in stukken en in delen komt het complete plafond naar beneden. De oorlog zelf wordt hoofdrolspeler door middel van het bijzonder spectaculaire decor van Martin Hein. Het publiek op de eerste rij lijkt z'n leven niet zeker. Steeds opnieuw storten er stenen en plafondplaten neer. Dat geeft een hoop extra spanning, want ondertussen schuifelen 'hij' en 'zij' tamelijk onverstoorbaar verder tussen de vallende stenen. De echte oorlog is voor hun alleen maar aanleiding hun eigen relatie verder in puin te schieten.

Hoe spetterend die relatie soms is, toch lijken de spectaculaire impulsen van buitenaf noodzakelijk om het vuur brandend te houden. Met name Heleen van den Berg valt als 'zij' weg op die momenten dat ze niet haar spervuur van verwensingen kan afvuren. De haat lijkt haar hart dan toch niet volledig verzengd te hebben. Ad Beukering is op z'n sterkst als 'hij' in mijmering verzinkt en prachtige drogredeneringen ophangt, zoals: „Als ik je niet ontmoet had, dan had ik je nooit gekend, dan was ik misschien schilder geweest, of iets anders waar je niet aan denkt.”

Ravage na de ontploffing. Het hele plafond kwam naar beneden, met veel stenen. We wisten als speler precies waar alles zou vallen en kregen niets op ons hoofd. Het kostte drie volle uren om het decor weer op te bouwen.

Op 20 oktober 1991 is Mira gefotografeerd, verlost van de school, werkend in koffiecafé *De Scene* ?? Overdag maar ook 's nachts. Hier leerde ze haar vriend Marco kennen, met wie ze op vakantie gaat naar Portugal.

Diep in de nacht moest ze op de fiets naar huis. Wij lagen er wakker van. Een aantal keren overnachtte ze bij oma, die op de Burchtstraat 140 woonde. Maar ook oma maakte zich zorgen als ze 's nachts over straat zwalkte en wilde die verantwoording niet lang dragen.

Daarop mocht ze mijn blauwe Renault lenen.

Maar gerust waren wij niet.

Voor ons geen fijne tijd.

Voor haar begon het echte leven.

1992

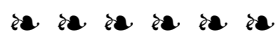
(Foto de Gelderlander Nijmegen)

Ad Beukering en Heleen van den Berg

Vrijdagtheater Groesbeekseweg 98 6524 DK Nijmegen

De entree van het Vrijdagtheater, vanaf 1992.

Begin 1992 ??

In april 1992 heeft Georges zijn 1ste ov-jaarkaart:

Mei 1992: op het feest van ons 10-jarig bestaan kregen we hoog bezoek van de gemeente. Heleen had met een apart groepje een eenakter ingestudeerd en ik had voor het *Studium Generale* van Paul Sars op de Radboud een lezing gegeven.

V.l.n.r.: Jaap Kassies, hoofd afdeling Cultuur, Marja Alofs, wethouder voor d'66 en Jan Roelofs, ambtenaar op Cultuur. Jaap Kassies werd enkele jaren later voorzitter van het bestuur van het Vrijdagtheater. Hij was geen veroveraar van subsidies, meer een wijze vader die zich amuseerde met onze verhalen en onze ambities temperde tot een redelijk niveau.

In **september 1992** verlaat Mira het ouderlijk huis. Ze gaat met Vera van Baal en nog een vriendin in Amsterdam-Osdorp wonen, waar de ouders van Vera een appartement hebben gekocht. Ze gaat 'psychologie' studeren aan de UVA, maar in werkelijkheid neemt ze een jaar om de stad te verkennen. Ze zoekt haar toevlucht bij haar vriend Marco, die eveneens naar Amsterdam was vertrokken.

De prille kennismaking met A'dam wordt bijzonder onaangenaam als haar nieuwe, dure muziek-recorder met ingebouwde luidsprekers wordt gestolen. Een atletische knaap heeft zich door het open keukenraampje gewurmd. Ze had die recorder verdiend met haar werk in café de *Scene* het jaar daarvoor in Nijmegen en was er

verguld mee.

Hoe deprimerend voor haar, die nog nauwelijks de kans had gehad om zich thuis te voelen in de nieuwe omgeving.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

1992/1993: Tot nu toe bestonden de cursussen van Heleen uit afzonderlijke lessen. Ze krijgt een goede naam en het aantal cursisten neemt gestaag toe. Voor haar gevorderde groepen gaat ze te rade bij teksten van Ingmar Bergman, Heinrich Böll, Lars Norén.

Een omslag vindt plaats in '92/'93 na het zien van een voorstelling in Wuppertal van de dansgroep van Pina Bausch. Het stuk bestaat uit een collage van scènes, die heel vaak beginnen met:

Und dann hat die Pina mir gefragt, enz.

Er gaat haar een licht op. Voortaan zal ze zelf een thema kiezen, maar de uitwerking zal zich ontwikkelen aan de hand van vragen, die verschillend worden beantwoord door de cursisten. Het materiaal dat zo ontstaat wordt geïmproviseerd en gaandeweg vastgelegd.

De parallelle bewegingspatronen die ze daarbij bedenkt, zijn ook op de dansgroep van Pina Bausch geïnspireerd.

Haar voorstellingen krijgen zo een typisch Heleen van den Berg - Vrijdagtheater karakter.

Haar thema's zijn aanvankelijk psychologisch, b.v. *Obsessies*, *Dwangvoorstelling*, *Het Uiterlijk*, *Façades*, enz. Of relationeel, b.v. *Heimwee*, *Grootouders*, *De Tirannie van de Goedheid*. Fenomenaal succes zal ze hebben met *Droomland*, met ondersteuning van gitaar en zang, door de spelers zelf vertolkt (33 voorstellingen voor 1.582 toeschouwers), en *Herinneren* (16 voorstellingen voor 811 toeschouwers).

Later durft ze het aan om maatschappelijke thema's te kiezen, het milieu van architecten in en over kinderen in een weeshuis.

Nu ze haar eigenlijke talent en richting gevonden heeft, besluit ze om af en toe een rol in mijn stukken over te slaan. Ik moet slikken, want zij is veruit mijn beste vrouwelijke acteur. Maar voor het Vrijdagtheater is het goed. Het staat nu op twee sterke poten, de cursussen en de voorstellingen, en we ontwikkelen allebei langzaam maar zeker een stergroep met ervaren amateurs.

We kunnen de concurrentie met De Lindenberg en andere initiatieven aan.

We formeren een serieus bestuur met Jaap Kassies, oud-ambtenaar en hoofd afdeling cultuur, Hans van den Hombergh en Cees Sweerman, afkomstig uit het bedrijfsleven.

Ook voor de gemeente bestaan we nu echt.

In de negentiger jaren komt het Vrijdagtheater tot bloei met prachtige voorstellingen als *Een Bruid in de Morgen*, *Interieur*, *Phaedra*, *Hamlet*, *Het Schommelpaard*, allen van Claus, *Wachten op Godot* van Beckett en *De Thuiskomst* van Pinter.

Voor veel van deze stukken beschik ik over een fenomenaal koppel: Jeroen Helmer, die ook schitterende decors zal maken, hij geeft het Vrijdagtheater waarlijk allure, en Fred Hendriks, een cursist die ik overneem van Heleen.

Jeroen was een van mijn cursisten, die me opviel doordat hij een uiterst moeilijke opdracht bijna perfect uitvoerde. Hij moest via de trap naar een hoge vlonder - deze vormde een onderdeel van het prachtige decor van *Een Bruid in de Morgen* van Martin Hein - en zich laten zakken en hangen en afspringen, *terwijl hij al doorademend de tekst zei van Oedipus!* En zoals ikzelf ooit ontdekt was door Wim Princen, zo nodigde ik hem uit voor een rol in *Interieur*.

Een gouden greep. Voor hem en voor mij. Het begin van een lange, vruchtbare samenwerking. Jeroen zat honderd procent op mijn lijn. Hij begreep wat ik wilde.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

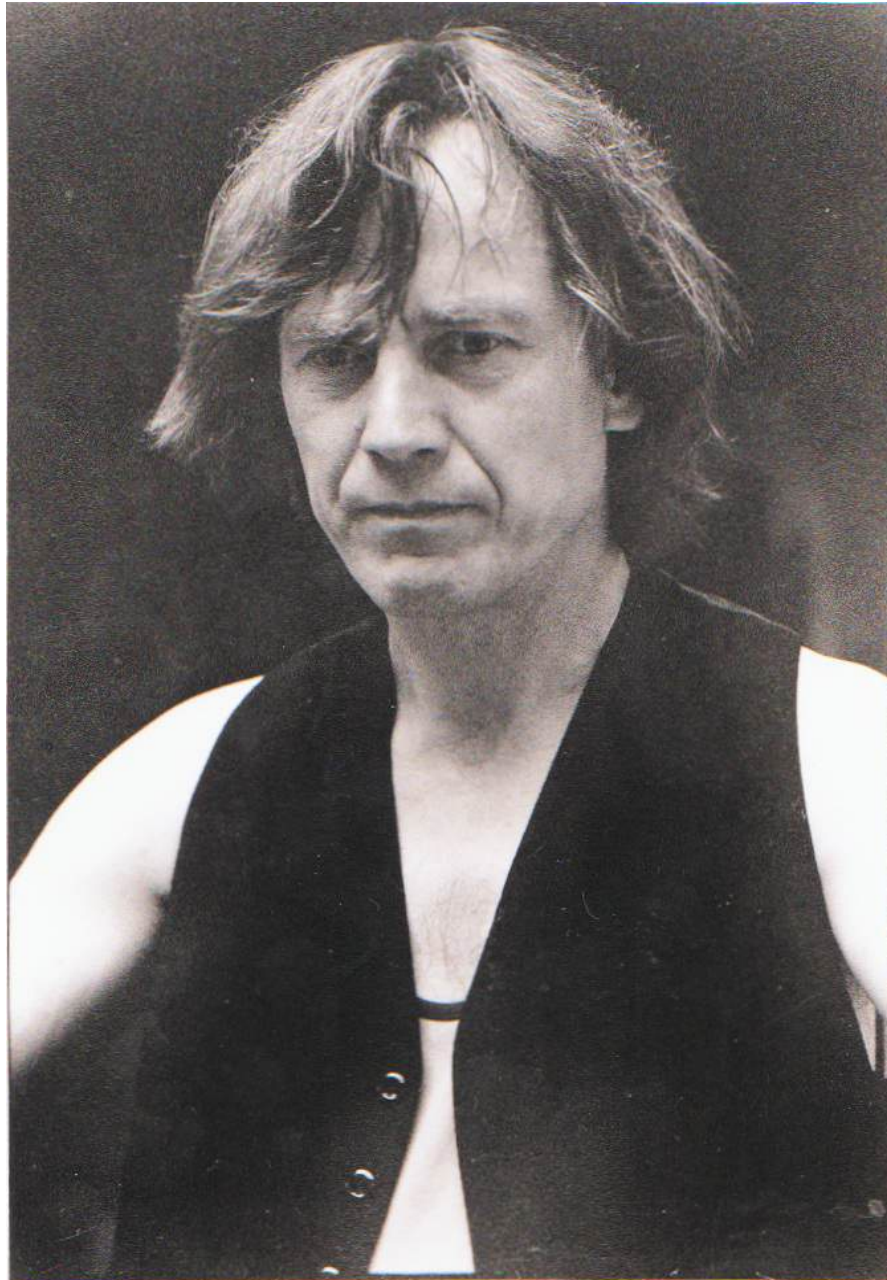
Op **6 maart 1993** durf ik het aan om voor de eerste keer solo op het toneel te staan. Dit was een oud ideaal. Als je in je eentje een heel stuk kon dragen zonder af te gaan, dan was je iemand.

In die jaren was er veel te doen over de Oostenrijkse toneelschrijver Thomas Bernard, die in afzondering leefde en bijna onbereikbaar was. Hij schreef satirische stukken waarin hij zich keerde tegen zijn conservatieve vaderland en het christendom. Zijn sterk autobiografische stuk *Einfach Kompliziert* gaat over een oude man die teruggetrokken leeft en maar twee keer in de week bezoek krijgt van het buurmeisje Katharina van een jaar of acht, die hem melk brengt. Hij werkt zich door de dag heen met bespiegelingen en associaties, en kijkt terug op zijn leven.

Ik besloot het hele stuk met kopstem te spelen!

Ik vond het absoluut noodzakelijk om in het stuk bezoek te krijgen van een meisje dat daadwerkelijk 8 jaar oud was. Omdat het aanwezig zijn bij elke uitvoering (het zouden er 16 worden) te belastend was voor één meisje, leidde ik er drie op. Maar stiekem had ik een voorkeur voor Emmie, het dochtertje van Tine Bleijswijk, een werkelijk schatje met wie ik het goed vinden kon. Als er een voorstelling was, haalde ik haar op met de fiets. Ze zat voorop. Ik herinner mij dat ze in de stationstunnel, waar de weg omhoog gaat, mijn knie telkens omlaag drukte om mij te helpen. Wat een lieve herinnering.

Ik heb later van Tine nog gehoord dat ze verder is gegaan in de culturele richting. En dat ze talent had.

geloofwaardig 15.3.93

Beukering draagt publiek door ruim twee uur toneel

Ad Beukering speelt 'Eenvoudig Gekompliceerd' van Thomas Bernhard. Gezien: zaterdagavond Vrijdagtheater.

Door Ad van Oorschot

Eenvoudig Gekompliceerd' is een tweeënehalf uur durende monoloog van een hoogbejaarde toneelspeler. De man weert elk levend wezen uit zijn verwaarloosde kamer. Zelfs de muizen. Alleen het negenjarige meisje Katharina dat hem twee keer per week melk komt brengen, laat hij toe. Op die spaarzame ogenblikken na is hij volstrekt alleen met zijn gedachten over het verleden, de tijd dat hij Richard III speelde.

Ad Beukering heeft zijn Vrijdagtheater voor de gelegenheid omgebouwd tot een soort arena. Het publiek kijkt van bovenaf in de kamer, waarin de man zijn gevecht levert met de tijd, met Schopenhauer en met zijn sprankelende bespiegelingen over vroeger.

In 'Eenvoudig Gekompliceerd' fi- leert Berhard in hermetische taal een leven. De oude acteur somt in een trage, haast hallucinerende kadans waarin hij zich regelmatig van de pluralis majestatis bedient, zijn verleden op; de roem, de verguizing, de teleurstellingen, het verdriet, de angst, de bekentenissen, de verwondering, de aftakeling. Het is een tekst die door z'n geslotenheid mateloos zou kunnen

vervelen, maar waardoor je ook ongeneeslijk gefascineerd kunt worden.

Dat laatste is zichtbaar Ad Beukering overkomen. Hij neemt de tijd om de woorden van Bernhard te proeven, de gedachten van de oude acteur de zijne te maken. De handeling -het repareren van een stoel, het leeggooien van een po- is tot een minimum beperkt en feitelijk ook van geen belang. Dit stuk, deze voorstelling is taal. Gedachten, taal en nog eens taal. En Beukering hanteert die gereedschappen met liefde en zorgvuldigheid. Het kost misschien een half uur om het trage ritme van de voorstelling eigen te maken. Maar zodra je je aan de kadans over kunt geven, draagt Beukering je met gemak door de volgende twee uur.

De uiterste precisie waarmee Ad Beukering de oude acteur heeft willen vormgeven, heeft slechts één nadeel. Ad is zelf niet oud genoeg, beschikt vanuit zichzelf dus nog niet over de doorleefde ervaring van een hoogbejaarde. Voor een beetje acteur -en dat is Beukering- is dat gemis natuurlijk geen onoverkomelijk probleem: je roept een illusie van ouderdom op. Details kunnen daartoe al genoeg zijn; een tragere gesticulatie, een bedachtzamere uitspraak. Maar Beukering zoekt de illusie in volledigheid en gebruikt naast de genoemde technieken ook nog een hoge, hese en gebroken stem.

Het is een realistisch oude man- nengeluid, maar zo dominant aanwezig dat het voortdurend contrasteert met het te jonge gezicht waaruit het voortkomt. Inplaats van de illusie te versterken, benadrukt dit effect het bewustzijn naar een jongeren acteur te kijken die een oudere acteur speelt. Met name in de prachtige scène tussen de oude man en het meisje dringt één gedachte zich voortdurend op: dit zou ik Ad graag nog eens zien spelen, maar dan als hij echt tweeëntachtig is.

In augustus 1993 verlaat ook Georges het huis. Hij wil in Enschede Toegepaste Wiskunde gaan studeren. Ik laad mijn bureau in de blauwe Renault-bestel. (Of was het 't opgerolde blauwe vloerkleed, dat Georges zelf gekocht had bij *Tapijt zonder Spijt* op de Burchtstraat?) Het is zondag. Het is een lange rit. Als we op de campus aankomen, is er niemand. Kille gebouwen, schijnbaar verlaten. We vinden de kamer die Georges zal betrekken. Kaal en ongezellig. Het bureau kleedt iets aan. Hij pakt zijn koffers uit. Hij lijkt dapper.

Als ik alleen terugrijd, ben ik lam van verdriet. Is dit het leven? Kinderen krijgen, die in fasen steeds verder van je weggaan, en elke keer de pijn voelen van een tijd die voorbij is en niet meer terugkomt?

Georges zal het moeilijk krijgen, dat eerste jaar op de campus. Zijn draai vindt hij pas als hij met enkele mede-studenten een kamer huurt op de Roomweg. En gelukkig komt hij in dat jaar nog regelmatig thuis.

Enkele weken later zet ik mijn computer op zijn kamertje en leer met groeiend enthousiasme het programma van WordPerfect, dat ik tot op de dag van vandaag gebruik.

🐼 🐼 🐼 🐼 🐼 🐼

Bij de aanvang van het 2de jaar, op **zaterdag 3 september 1994**, schrijft Georges mij vanuit Enschede een brief, naar aanleiding van een twee weken eerder uit de hand gelopen discussie, die ik mij overigens zelf niet herinner. Ik heb blijkbaar mijn zelfbeheersing verloren. Als ik lees dat ik hem 'snotneus' heb genoemd en gezegd dat hij meer respect moet hebben voor de oudere generatie, leid ik daaruit af dat ik hem opnieuw brutaal heb gevonden.

Hij ervaart dat anders en wil dat er als gelijken wordt gediscussieerd, of anders niet. Hij wil een breuk met het verleden. Hij vecht duidelijk voor zijn volwassenheid. Het 'no way' tegen mij dreunt in mijn oren: "Nee dus. Dit gaat niet gebeuren." Zijn handschrift is verzorgd, de toon is emotioneel, maar hij blijft redelijk. Gedecideerd, maar een definitieve breuk komt niet in zicht.

Opvallend is de gelijkenis met het eerste briefje uit 1983, 11 jaar terug. Nog altijd is het thema van het 'over de brug komen' aanwezig. Zijn brutaliteit is vrijwel zeker zijn enige verweer tegen mijn prekerigheid, langdradigheid en 'zwaarmoedigheid'. Hij ervaart het zo en dat kan ik mij indenken.

We zitten in een patroon. Beide houdingen roepen elkaar op.
 Een andere benadering is voor mij onvindbaar.
 Het zal moeten uitzieken, tot de afstand groot genoeg geworden is.
 Het gaat jaren duren.

Enschede, 03-09-1994
 zaterdag 10.00

Pappa,

Ju schrijft jou nu een brief, omdat we al ongeveer 2 weken geen contact meer hebben gehad. Ju had liever gewild dat jij had geschreven of gebeld, omdat in het gevoel nu heb dat het wat vaker van mijn kant moet komen als er iets goed te maken valt. Niet toen in nog thuis woonde; dan kwam ook jij over de brug. Maar als in bijvoorbeeld vroeger op mijn kamer zat voor straf, dan vloeg in in 90% van de gevallen of in weer naar beneden mocht komen (mede ook uit verveling of ongeduldigheid).

Toch denk in dat het in het algemeen zo is, dat je het moeilijk vindt om de eerste stap te zetten naar 'het goedmaken'. Het mistuuk contact met Beb is daar een voorbeeld van, maar in kan niet goed overzien of Beb daar meer of minder schuldig aan is. Ju denk dat je in het algemeen moeite hebt met het uitdrukken van je eigen persoonlijke gevoelens, maar daar gaat het nu niet echt om.

Waar het wel om gaat is het volgende: Jij kafferde mij, ~~op een~~ een paar weken geleden, uit zoals in die tijd van vroeger een. Je liet je volkomen gaan, en noemde mij een snotneus. Dit is geen bijlegging van respect voor mij. Als er een discussie gevoerd wordt, moet er een wederzijds respect voor elkaar bestaan; als dat er niet is, is het geen discussie, maar een lezing / preek.

Ju vindt het niet accepteerbaar dat jij je op een dergelijke manier laat gaan.

In de auto zat ik er als een bedeesde muis bij, angstig.
 Zo is het vroeger vaker voorgekomen. Deze tijd is voorbij.
 Ik heb geen moeite om discussie te voeren, als er een ^{potentiële} figuurlijke dreiging aanwezig is. Ik vind het zeer onaangenaam
 om te beseffen dat als ik mijn best doe, dat het me lukt
 om jou je zelfbeheersing te doen verliezen. Ik wil geen
 angst hoeven voelen, wil respect, als daar reden voor is.
 Angst heb ik altijd tijdens ruzies ervaren.
 als discussie er niet zonder kunnen, dan géén discussie meer.
 Respect moet ik hebben voor oudere generaties, zei je (ongeveer).
 Ik moet wat vaker luisteren, omdat ~~ervaren~~ mensen er een
 { meer doorzichte
 genuanceerdere mening opna houden. Dit zou voor mij betekenen
 dat ik tijdens de rest van mijn leven meer naar jou zou moeten
 luisteren dan spreken. No way! Niet per definitie, alleen als
 er reden voor is, en wederzijds. Niet als wederzijds respect.
 Een echte discussie, alleen met oprecht respect.
 Ik geef toe dat ik vaak een kengendraads antwoord aan je
 geef. Dit komt omdat ik uitweidingen van jouw hart vaak
 als langdurige lezingen ervaar, waar ik dat bij een ander
 niet zou doen. Er gaat voor mij een druk van uit, soms
 te zwaar moedig.

Georges.

Ik eindig dit deel III met een briefkaart en een brief van Georges, die hij schrijft in Chicago. De brief is gedateerd **22 februari 1998**.

Na de briefkaart slaat de toon ineens om. Nadat hij een brief heeft ontvangen van Heleen, is hij serieus.

Januari 1998

ik zag de le kaart en
daacht spontaan aan jou !

Plagen? Of pesten?

Lieve Pappa, 2/22/98
Chicago

Ik heb het net nog even mijn e-mail gecheckt, maar nog niets ontvangen, helaas! Voordat ik vertrek uit de VS moet het gelukt zijn, vind ik. Misschien ligt het aan je modem. Val die eikels v/d PTT maar lastig, je betaalt er tenslotte voor. Vandaag voel ik me erg goed, na een onrustige nacht. Onrustige nachten zijn meer regel dan uitzondering. Qua nachtrust is dit de meest woelige periode uit mijn bestaan. Veel dromen over angst en sex en jeugd en dieren en Mira en burens en school. Veel dingen komen de laatste tijd terug in mijn dromen. Ik verzet me er nog altijd tegen, tegen sommige gedachten. Het verzet neemt wel af. Ik hoop dat deze lijn zich voortzet. Dit week-end ben ik een beetje ziek geweest. Ik denk oververmoeidheid. Elke keer als ik even op bed ga liggen val ik direct in slaap en beginnen de dromen! Geen probleem. Met Jan-Bart, mijn Amerikaanse / Nederlandse huisgenoot, heb ik een sobere verstandhouding. Hij is een echte Hollander: suinig, preuts, snel op z'n teentjes getrapt en erg rechtlijnig in zijn denken. Laatst was iets heel genants voorgevallen: zijn Nederlandse vriendinnetje Karin was overgevoegen (een overigens keurig meisje!!) en ging na 2 weken weer en vond het nodig mij daar van op de hoogte te stellen. Hij voelde zich waarschijnlijk treurig toen ze wegging en

Lieve Pappa,

2/22/98

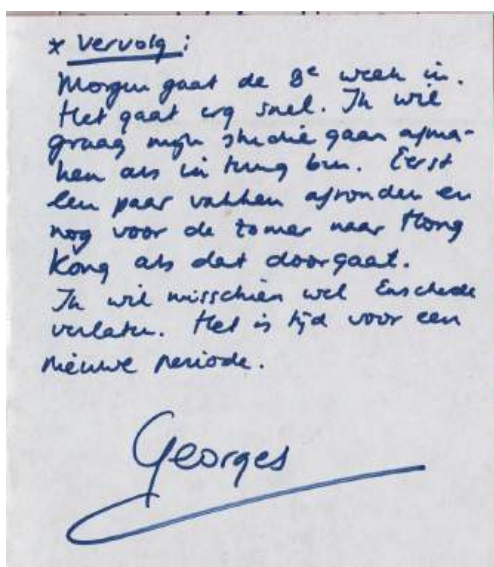
Chicago

Ik heb net nog even mijn e-mail gecheckt, maar nog niets ontvangen, helaas! Voordat ik vertrek uit de VS moet het gelukt zijn, vind ik. Misschien ligt het aan je modem. Val die eikels v/d PTT maar lastig, je betaalt er tenslotte voor. Vandaag voel ik me erg goed, na een onrustige nacht. Onrustige nachten zijn meer regel dan uitzondering. Qua nachtrust is dit de meest woelige periode uit mijn bestaan. Veel dromen over angst en sex en jeugd en dieren en Mira en burens en school. Veel dingen komen de laatste tijd terug in mijn dromen. Ik verzet me er nog altijd tegen, tegen sommige gedachten. Het verzet neemt wel af. Ik hoop dat deze lijn zich voortzet. Dit week-end ben ik een beetje ziek geweest. Ik denk oververmoeidheid. Elke keer als ik even op bed ga liggen val ik direct in slaap en beginnen de dromen! Geen probleem. Met Jan-Bart, mijn Amerikaanse / Nederlandse huisgenoot, heb ik een sobere verstandhouding. Hij is een echte Hollander: suinig, preuts, snel op z'n teentjes getrapt en erg rechtlijnig in zijn denken. Laatst was iets heel genants voorgevallen: zijn Nederlandse vriendinnetje Karin was overgevoegen (een overigens keurig meisje!!) en ging na 2 weken weer weg. Hij baalde daar natuurlijk van en vond het nodig mij daar van op de hoogte te stellen. Hij voelde zich waarschijnlijk treurig toen ze wegging en

zei tegen mij dat het hem erg veel deed, en nog een keer en nog een keer en ja hoor toen kwamen de tranen!! Ik dacht, ja hoor, bewijs maar aan jezelf dat dit echte liefde is, dat dit werkelijk wat voorstelt. Mij in ieder geval overtuig je hier niet mee. Genant gewoon, maar wel genieten ... Jan-Bart heeft verder veel oog voor stijl en auto's en geld en praat graag over zichzelf (niet tot vervelens toe hoor) maar vraagt niet snel hevig geïnteresseerd iets aan jou. Het leukst is het nog om hem aan het lachen te krijgen, dan is ie ontspannen en hoeft hij niets hoog te houden. Het lukt me nog wel eens; hier in de VS in het algemeen wordt mijn humor vaak wel gewaardeerd. Dat vind ik één v/d leukste dingen. Mamma's brief maakte mij geenszins aan het schrikken, het steunt me erg in mijn eigen verwarrende zoektocht. Ik vind het op een of andere manier erg goed dat ze het gedaan heeft. Ze heeft vaak de 2e viool gespeeld en voor het eerst heeft ze duidelijk "trots" getoond en zichzelf als persoon centraal gesteld. Ik kan niet uitleggen wat ik precies bedoel. Ik ben erg benieuwd wat jij hiervan denkt en voelt. Ik wil me een betere voorstelling maken hoe jij hierin staat.

* zie vervolg*

vervolg:

x vervolg:
Morgen gaat de 8^e week in.
Het gaat erg snel. Ik wil
graag mijn studie gaan afmaken
als ik terug ben. Eerst
een paar vakken afronden en
nog voor de zomer naar Hong
Kong als dat doorgaat.
Ik wil misschien wel Enschede
verlaten. Het is tijd voor een
nieuwe periode.

Georges

Morgen gaat de 8^e week in. Het gaat erg snel. Ik wil graag mijn studie gaan afmaken als ik terug ben. Eerst een paar vakken afronden en nog voor de zomer naar Hong Kong als dat doorgaat. Ik wil misschien wel Enschede verlaten. Het is tijd voor een nieuwe periode.

Georges

Georges loopt het 1ste trimester van 1998 als onderdeel van zijn studie in Enschede stage bij het toenmalige accountants- en belastingadviseurbedrijf Coopers & Lybrand in de USA.

Hij had toen al zijn studie in de Toegepaste Wiskunde omgebogen en aangevuld met het vak Econometrie. Dat bracht hem tot die stage in Chicago.

De doctoraal-scriptie die hij na afloop zal schrijven heeft als titel: *Modelling defaultable bonds to a first-to-default basket*. (Hij legde uit: Een mandje met financiële producten, obligaties).

Econometrie kan het beste worden omschreven als de wetenschap van het economisch modelleren, waarbij een groot beroep wordt gedaan op technieken uit de wiskunde, de waarschijnlijkheidsrekening en de statistiek. Informatica neemt een belangrijke plaats in, zowel bij het ontwerp als bij het toetsen en gebruiken van econometrische modellen.

Die reis naar Hong Kong zal niet doorgaan.

In plaats daarvan vertrekt Georges na afloop van zijn studie in Enschede naar Londen, voor een stage en opleiding van resp. 9 en 3 maanden bij de Rabobank aldaar.

In 2000 volgt een stage van 5 maanden bij de Fuji Bank in Tokyo, Japan.

Als Georges schrijft dat ze in Amerika zijn humor wel kunnen waarderen, moet hij op dat moment het Engels al behoorlijk machtig zijn.

Aug 1998

In de door Georges genoemde brief moet Heleen hem verteld hebben over haar liefdes-verhouding met ene Patricia Paufler, een jongere, goed Nederlands sprekende, uit Dresden afkomstige Duitse cursist van haar. Deze Patricia was een lesbienne en verliefd geworden op Heleen, en omdat ze wist dat Heleen een man had, richtte zij zich tot die man in een brief, waarin ze schreef dat het haar zeer speet voor hem, maar dat de aard van haar liefde voor Heleen “onverbiddelijk” was: ze *moest* eraan gehoorzamen.

Het woord ‘onverbiddelijk’ dreunt nu nog na in mijn kop.

Het zijn akelige tijden in je huwelijk. Ik verzette me heftig. Het duurde een aantal weken. Ik probeerde Heleen voor het blok te zetten. Kiezen: voor haar, of voor mij. Ze gaf niet toe. Een paar dagen later toch.

Eén aspect was prettig: ik had 10 jaar eerder zelf een heftige affaire gehad met een van mijn actrices, die heel wat langer duurde, en waaronder Heleen zeer had geleden. Nu had ze, gelukkig voor mij, iets dergelijks ook zelf laten gebeuren.

Wat het slot van de brief van Georges betreft nog dit:

hij richt zich echt tot mij. Verdwenen is het plagen, pesten.

Maar ik zie nu scherper dan toen: hij neemt het op voor zijn moeder.

Hij zal dat blijven doen.

Voor Mira geldt hetzelfde.

Ik zet er een streep onder.
De kinderen zijn het huis uit.

Ik was Polyneikes, van wie Oidipous zei dat hij een te grote hap van het leven wou.

Nu ben ik Oidipous: ik *wil* *weten* *wat* de *waarheid* is.
Toen Oidipous de waarheid zag, rukte hij zijn ogen uit, omdat zij hem niet lieten zien,
wat hij moest zien. Dat doe ik niet. Ik schrijf, waardoor ik beter zie.

Ik ben nu in Kolonos. Niet met Antigone.
Met Helena.

Het is gelukkig nog niet het hele verhaal.

= = = = = = = =